

Európai utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER KILENCEDIK ÉVFOLYAM - 1998. 3. ÁRA: 348 Ft

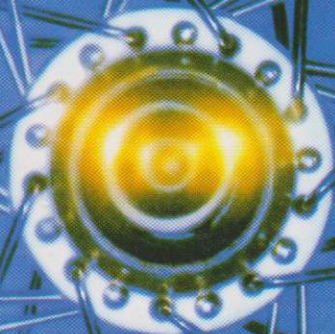
**RENDSZERVÁLTÁS, JÖVŐKÉP - BESZÉLGETÉS ORBÁN VIKTORRAL
PARLAMENTI ILLEMSZABÁLYOK A REFORMKORBAN
FESZTIVÁLOK, TALÁLKOZÓK: SALZBURG, CIVIDALE, LONDON, VILENICA
ÉVFORDULÓK: 1848-49, BUDAPEST, MAGYAR NEMZET
GONDOLATOK TÉRSÉGÜNKRŐL - PRÁGÁBÓL, VARSÓBÓL, LONDONBÓL, BUDAPESTRŐL**

**BENKŐ SAMU, ROCKENBAUER ZOLTÁN, ANTAL LÁSZLÓ, TIMOTHY GARTON ASH,
HERLING-GRUDZIŃSKI, ESTERHÁZY PÉTER, EMIL BRIX, BOHUMIL DOLEŽAL ÍRÁSA, VÉLEMÉNYE**

**A középpont
mindent összeköt:
Frankfurt**

Lufthansa

Bárhonnan indul és bámerre tart, a legjobb útvonal alighanem központi repülőterünkön, Frankfurton keresztül vezet. Innen, Európa szívéből, a kontinens legkiterjedtebb légihálózata több mint 90 úticélt kínál Önnek. Manchester, Málta, Dublin vagy Nyizsnij Novgorod-járataink között biztosan talál megfele-

lőt. Az új Lufthansa terminál kényelmes Business várói pedig gondoskodnak arról, hogy Ön kellemes emlékekkel távozzon Frankfurtból. Ezért már-már szomorú, hogy a gyors csatlakozások miatt Ön csupán rövid ideig marad nálunk - akár Frankfurtból, akár müncheni csomópontunkról repül tovább.

Európa legkiterjedtebb légihálózata →

Business várók →

Kiszolgálás

TARTALOM

Versenyképes Magyarországot akarunk	
Beszélgetés Orbán Viktor miniszterelnökkel	2
Benkő Samu: A politika illemszabályai	
A reformkori Erdély idézése	8

KÖZÉP-EURÓPA, FESZTIVÁLOK

Rockenbauer Zoltán:	
Salzburg, andante	14
Módos Péter:	
Mittelfest, Cividale, hetedszer	20
Hubay Miklós: Kastély és kunyhó	26
Mészöly Dezső:	
Hubay Miklós nyolcvanéves	27
Timothy Garton Ash:	
Évszázad végén, évezred küszöbén	28
Esterházy Péter:	
Egy, egy-két férfi	31
Emil Brix:	
Közép-Európa Londonban	32

TRANZITBAN

Antal László: Magyarország és a világgazdaság	
Globalizáció és szuverenitás	37
Pomogáts Béla:	
A polgári közép esélyei	43
Jankovics Marcell:	
Honpolgárok!	44

BEFEJEZETLEN MÚLT

Bohumil Doležal:	
Ellenségkép a cseh nemzeti ideológiában	46
Pálfalvi Lajos: A kapitány lánya	
Herling-Grudziński, Michnik	
és a rendszerváltás kultúrája	50
Fél évszázad emigrációban	
Beszélgetés Gustaw Herling-Grudzińskival	52
Megmenekített világ	
Korniss Péter képeiről (M. P.)	55

ÉVFORDULÓK

Kabdebó Tamás:	
Magyarország feltámadása nyomában	61
Kossuth-emléktábla Párizsban	63
Buza Péter:	
Az első nap Budapesten	64
Czaga Viktória:	
Arcok Budapest múltjából	68
Rosdy Tamás:	
A hatvanesztendő Magyar Nemzet	70
Domokos Péter:	
A sziktiivkári finnugor írótalálkozóról	76
Találkozások	78
Számunk szerzői	79
Summary	79

Az Európai Utas egyes írásai 1998 márciusától interneten is elérhetőek.

A cím: <http://www.europaiutas.hu>

E-mail címünk: europaiutas@inventra.hu

Európai utas

Az európai együttműködés folyóirata
Megjelenik negyedévenként

A szerkesztőbizottság elnöke:

Pomogáts Béla

Főszerkesztő: Módos Péter

Számunk szerkesztésében részt vett:

Farkas János László

Jovánovics György művészeti vezető

Molnár Andrea

Módos Márton

Újvári Irméné tervezőszerkesztő

Vas János (fotó)

Vujicsics Sztoján főmunkatárs

A szerkesztőség címe:
1062 Budapest, Bajza u. 18.
Telefon/fax: 322-5164, 342-1978

Az Európai utas Alapítvány
megbízásából kiadja a Budapest Kft.

Felelős kiadó:

a Budapest Kft. igazgatója
Terjeszti a HELP, a HIRKER Rt.,
az NH Rt., a kiadó és alternatív terjesztők.

Előfizethető a Budapest Kft.-nél
(1462 Budapest, Pf. 779),
a hírlapkézbesítő postahivatalokban,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlap-
előfizetési és Lapellátási Irodában
(HELIR, Budapest VIII., Orczy tér 1. 1900)
közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-961 162
pénzforgalmi jelzőszámára

Egy szám ára: 348 Ft
Előfizetési díj egy évre: 1200 Ft

Külföldön terjeszti a Kultúra
Külkereskedelmi Vállalat
H-1398 Budapest, Pf.: 149

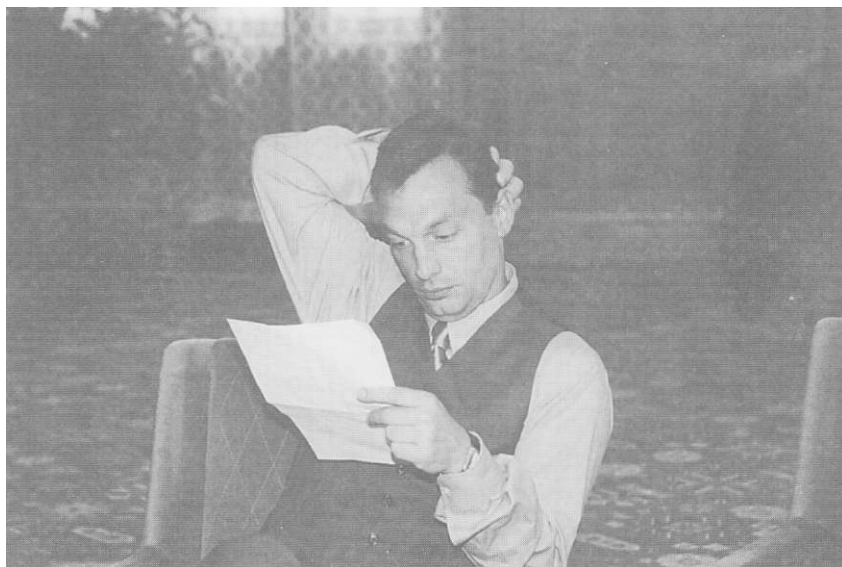
Révai Nyomda Kft.
1037 Budapest, Kunigunda útja 68.
ISSN: 0866-272X

E számunk az ABN AMRO Rt.,
a Budapest Bank Budapestért Alapítvány,
az Európai Utas Alapítvány,
az Európa Biztosító,
a Magyar Külkereskedelmi Bank Rt.,
a Nemzeti Kulturális Alap és
a Soros Alapítvány támogatásával készült

Címképünkön: Cividale - közép-európai
tabló

VERSENYKÉPES MAGYARORSZÁGOT AKARUNK

Beszélgetés Orbán Viktor miniszter- elnökkel

1998 szeptemberében az Európai Utas terjedelmes interjújt készített Orbán Viktor miniszterelnökkel a rendszerváltás folyamatáról, szakaszairól és arról, hogy pártja és ő maga milyen szerepet töltött be ebben a folyamatban. A beszélgetés során kitértünk arra is, milyen cél- és eszközrendszerrel vág neki az új kormány a Magyarországot az újabb évezredbe átvezető kormányzati ciklusnak. E beszélgetés szerkesztett változata zárja azt az oszt-rák partnerlapunkkal közösen kiadott német nyelvű könyvet, amelyben a külföldi olvasóknak a magyarországi rendszerváltást kívánjuk bemutatni. A szöveget két részletben bocsájtjuk a magyar közönség elé - a beszélgetés második része decemberi számunkban jelenik meg.

- *Kezdjük a Fidesz - Magyar Polgári Párt jövőképével...*

- E század szomorú jellegzetessége, hogy az egymást követő nemzedékek mindig rendkívül szerény célt tűztek ki a magyar jövőkép középpontjába: a megmaradást. Trianon óta a magyar jövőkép középpontjában ez áll: megmaradni. Minden történelmi korszakban más-más aspektust kapott

ez a fogalom, s a XXI. századra gondolva sajnos még mindig aktuális ez a célkitűzés. Immáron nem a Magyarországot körülvevő, egykor ellenséges államok szorítása a veszedelem, hanem a demográfiai kihívás. A demográfiai tendenciák köztudottan csak lassan változnak, lassan változtathatók. Ha a ma ismert tendenciákat a következő öt-tíz évben nem lehet megfordítani, akkor 2025 és 2030 között a ma tízmilliós magyarországi népesség hét és félmillióra csökken, összetétele pedig még a mainál is kedvezőtlenebb lesz a gazdasági életképesség szempontjából. Ha az aktív népesség tömege tovább zsugorodik, akkor ez gazdaságilag szinte kezelhetetlen helyzetet teremt. A kormánynak mindezt látva lehetősége és egyben kötelessége is a fiatalok gazdasági helyzetének javítása. Ez összehangolt gazdaságpolitikai döntéseket jelent. Szemlélet- és gondolkodásmódunk középpontjába az egyén helyett a család került, a családot tekintjük gazdasági egységnek. Ez sokféleképpen megnyilvánul - a támogatások formájától és mértékétől kezdve az adózásig. Bár ez komoly vitákat vált majd ki, ám mégis azt kell mondanom, hogy ennek megvalósítása lényegében kormányzati döntéstől függ, s e döntéshez megvan bennünk

az elszántság. Készülnek, illetve készen vannak a gyakorlati megvalósítás módozatai. Sokkal nehezebb ennél a mentalitás és a beidegzett, szocializált kultúrák megváltoztatása. Senki sem hiheti, hogy csak attól, hogy az állam adókedvezményt kínál a gyerekek után, a gyermekek száma hirtelen megnövekedhet. A magyar társadalom ugyanis nemcsak attól szenved, hogy nehéz lakáshoz jutni, és hogy általában alacsony a fiatalok fizetése, hanem attól is, hogy a gondolkodásmódot meghatározó mentális és kulturális értékek egy fogyasztásorientált világot hoztak létre. Itt sajnos egy igen káros interferenciát tapasztalunk. A két rendszer, a két kulturális rendszer hatása nem összeadódik, hanem összeszorozódik. Az egyik az 1990 előtti, az úgynevezett létező szocializmus értékrendszeréből eredő kulturális szocializáció hatása. Mi került akkor a fejekbe? Mit sugallt ez a materialista világrendből fakadó kultúrkoncepció? Nem részletezem, tudjuk, a matérián kívüli világot értéktelennek tartotta, mindazt, ami ennek elmentmondott, ellenfélnek állította be. Nos, ezzel a szocializmusra jellemző, általa kialakított szemlélettel találkozott össze 1990-ben és 1990 után az a gátlástalan, minden korlátot nélkülöző

gondolkodásmód, ami a „teljesítsd ki önmagad, fogyassz minél többet” rövid jelszavával írható le. És ennek a két rendszernek a kulturális együttállása az, ami a kilencvenes évek elején valósággal sokkolta a magyar társadalmat, és ennek a negatív hatása itt mind a mai napig él. A nyugatiak mindig elnéző mosollyal hallgatják a közép-európaiakat, kelet-európaiakat, ha azok a fogyasztói kultúra, a globalizáció, az amerikanizáció romboló hatásairól beszélnek, mert eltűzöttnek érzik mindazt, amit erről hallanak. Csak azt nem értik meg, hogy a miénk nem egy fogyasztói kultúrával szemben hagyományos értékeiben fölfegyverezett társadalom. A miénk hagyományos értékeiből kiforgatott, mentálisan immunhiányos társadalom. Ezért minden, amit ők is veszélyesnek gondolnak, de tudják róla, hogy végveszélyt nem jelent az ő társadalmuk számára, az itt nálunk nem egyszerűen veszélyes, hanem valóban a végveszélyt jelenti, mert védtelenek vagyunk, mert csökkent mentális, tudati, emberi védekezőképességünk.

A mentalitásváltoztatást, tudati értékteremtést megcélzó kormányzati politika számára nem a fiataloknak elmondott példabeszédeket tartom helyes módszernek. Ha a prédikáció a kormány részéről hangzik el, az biztosan hatástalan, inkább negatív hatást vált ki. A fiatalok azt mondják, hogy na, nekünk ezek ne papoljanak. Elegük van a példabeszédekből, sugalmazásokból. A kormány két módszert alkalmazhat. Egyfelől lehetőséget terem, másfelől pedig kényszert, és mind a két eszközt használni kell. A lehetőségteremtés elsősorban azt jelenti, hogy a kormány megválaszolja azt a dilemmát, amely minden közép-európai állam dilemmája is egyben, hogy mire akarja építeni a jövőjét és versenyképességét. Arra akarunk-e építeni - ez is egy választható út -, hogy a nemzetközi versenyben a mi adunk, a mi tromfunk az alacsonyán képzett - következőképpen rendkívül olcsó - munkaerő? Olyan nemzetközi beruházásokat kívánunk-e idehozni és azokhoz kapcsolódó magyar beruhá-

zásokat szeretnénk-e létrehozni, amelyek ezt az előnyt akarják kihasználni? A másik lehetőség hosszabb távú gondolkodást igényel, és a megtérülése is sokkal több időt vesz igénybe - ha úgy döntünk, hogy Magyarország versenyképessége azon alapszik, hogy az itteni munkaerő magasan képzett, sokkal inkább kreatív, sokkal megbízhatóbb, mint a térségbeli versenytársai. A kormány döntött, és az utóbbi lehetőség mellett foglalt állást. Mi következik ebből a stratégiai döntésből? Az, hogy iskolarendszerünket úgy kell átalakítanunk, hogy a fiatalok számára valóban lehetőség nyíljon arra, hogy korszerű, értékmotivált tudást szerezzenek, vagyis a tudásátadás ne csak lexikális, hanem értékorientált is legyen. Az iskolától elvárjuk a nevelést is, nem csak a tudás átadását. Az ilyen korszerű tudás az, amelyik eladható a piacon. A kötelező iskolai évek számát emelni akarjuk. E problémakörhöz kapcsolódik a tandíjkérdés. A nyugatiak értetlenséggel fogadják a döntést, amellyel eltöröltük az egyetemi, főiskolai tandíjat. Ám így a családok anyagi helyzete nem lesz korlátja az egyetemre való bekerülésnek. Ez a lehetőség oldala. A kényszer oldala viszont az, hogy segélyre nem nagyon számíthatnak a fiatalok az iskolák elvégzése után. Tehát Magyarország olyan ország lesz, ahol csak munkából lehet megélni. Egyre szűkülni fog annak a lehetősége, a kormány legalább is szűkíteni kívánja annak a lehetőségét, hogy munkapótló, jövedelempótló, munkabérpótló támogatásokból el lehessen vegetálni. Ez vitatott szándék, hiszen arról van szó, hogy a fiatalok a munka helyett lehetőséget kapnak a tanulásra, arra viszont nem kapnak lehetőséget, hogy munka nélkül vagy nagyon csekély jövedelemből a szüleik nyakán éljenek. Tudom, hogy mindez szigorúan hangzik, de hát a világ ilyen szigorú helyzetet teremtett Magyarországon. Hadd mondjak itt azért néhány örömteli dolgot is. A társadalmi életben sehol a világon nem jellemző az, amit most a magyar munkaerőpiacon láthatunk. Az, hogy 25-35 év közötti fiatalok, és nemcsak

magyar vállalatoknál, hanem nemzetközi vállalatoknál is olyan arányban töltsenek be vezető pozíciókat, mint ez a fiatal magyar topmenedzserek, szakemberek esetében látható. Nem tudom, hogy volt-e már valahol a nagyvilágban példa rá, hogy néhány esztendő leforgása alatt a munkaerőpiacon egyszerűen megjelent egy teljesen más kultúrával, korszerű tudással rendelkező korosztály. A kötelező orosz nyelven kívül más idegen nyelveket Magyarországon csak kevesen beszéltek, ők is inkább az idősebbek közül kerültek ki. A korábbi német tradíció jórészt elhalt. A nyolcvanas évek közepétől kezdődő egyetemi oktatási és képzési változásoknak köszönhetően azonban a kilencvenes évek elején megjelent egy munkaerőtömeg, amely nem egy, hanem inkább két idegen nyelvet tud. Ráadásul a nyolcvanas évek második felében már teljesen más könyveket, irodalmat, szakirodalmat olvashatott, mint az ugyanazokról az egyetemekről korábban kikerülő generációk. Mintha későn vágták volna el az időt. A korosztály idősebb része még a szocializmusra jellemző szakirodalmon nőtt föl és szerezte meg az egyetemi képeztetését, és egyszerűen jött utána egy másik generáció, amely már a nyugati szakirodalmat tanulta, a versenyben immár nem lemaradva nyugati kortársaitól, szinte ugyanazt az anyagot olvasta, és eredetiben, szemben a korábbi magyar generációkkal. Ezek az újak immáron két nyelvet beszéltek, olyan nyelveket, amelyre aztán a néhány év múlva ide megérkező piacgazdaságnak igénye volt. Ez a réteg, amely a korosztályi nemzetközi versenyképességünket szimbolizálja, ott honosan mozog a nemzetközi világban. A munkája gyakran máshová szólítja, de itt vannak a gyökerei. A szakember elmegy és visszajön. Ma már az a jelenség kezd kialakulni, hogy nemzetközi cégek egykori magyarországi vállalatvezetőiket közép-európai igazgatókká nevezik ki. Csehországba, Lengyelországba, Szlovéniába viszik őket. Azt gondolom, hogy most már nem elmennek az országból,

**A munkaerő képzettségéből fakadó
versenyelőnyre
alapozzuk a politikánkat, mert az ilyen alapra tervezett beruházások
nehezen mozdulnak el.**

hanem körforgás van. Dolgoznak külföldön, aztán hazajönnek, aztán másik közép-európai országba helyezik őket, ugyanakkor mindig megmarad az itthoni bázisuk, mert nem emigrálnak, nem lesznek gazdasági emigránsok, mindig visszajönnek Magyarországra. Nem is számolják föl a magyarországi hidfőállásaikat.

- *Honnan lesz az oktatásra, fejlesztésre, a korszerű tudás átadására pénz?*

- Mindaz, amit a családpolitikáról meg az oktatási rendszer átalakításáról elmondtam, abból a hipotézisből indul ki, hogy a közép-európai térségben - ezalatt most Csehországot, Lengyelországot, Magyarországot, bizonyos mértékig Szlovákiát és Szlovéniát értem - a következő tíz évben tartósan az európai uniós államok gazdasági növekedését meghaladó lesz a gazdasági növekedés üteme. Most egyébként ez a helyzet. A lengyeleknél, ugye, már két-három éve 7 százalékos a növekedés, és ebben az évben nálunk is már eléri a 4-5 százalékot, a továbbiakban pedig 7 százalékos növekedést én hosszú távon is fönntartottnak tartok. Ez azt jelenti, hogy a külföldi tőke számára ez a terület tartósan vonzó lesz, és ha jön, akkor az önmagában is generálja a további növekedést. Ez természetesen hipotézis, de nem üres hipotézis, hanem a mostani gazdasági folyamatok extrapolációjából fakad, s mint minden prognózis: sérülékeny. Napjainkban tanúi vagyunk az orosz válságnak, amely ha le nem is döntötte, de behorpasztotta ezt a stratégiát. Nyilvánvaló, ha a világ-gazdaság bármely meghatározó pontján recesszió következik be vagy káros keletkezik, annak mi is megisszuk a levét. Hiszen esetünkben exportorientált régióról van szó, az előbb felsorolt kisállamok növekedésének alapja az az áru, amit külföldön adnak el. Így ha recesszió van a világban, az a mi gazdasági növekedésünk ütemét is képes lelassítani, és akkor a mi tervünk sajnálatos módon sokkal kevésbé érvényesül. Ezért vitatott kérdés, hogy az 1999-es évi költségvetést szabad-e egy, a nyugatit másfélszeresen meghaladó gazdasági növekedési előrejelzésre építeni vagy sem. Meglátjuk. Ami azt a kérdést illeti, hogy elmegye innen a tőke, azt kell mondanom, hogy éppen azért hozta ez a kormány azt a döntést, hogy a munkaerő képzettségéből fakadó versenyelőnyre alapozzuk a politikánkat, mert az ilyen alapra tervezett beruházások nehezen mozdulnak. Az olyan típusú

külföldi befektetések, amelyeknek egyetlen szempontja, hogy itt képzetlen, rendkívül olcsó munkaerőt találnak, könnyebben odébb állhatnak. Elmozdulhatnak Ukrajnába, Románia irányába, ha úgy hozza az élet, vagy onnan is tovább, például megint vissza Ázsiába. Ezért azt gondoljuk, hogy a munkaerő olyan minőségi kínálata, amelyet mi Magyarországon kialakítunk, olyan tényező, amely nem a jövők-megyék tőkének kedvez elsősorban, hanem a legalább közép-távon komoly szándékkal befektetni akaró tőkének.

- *A kérdés az, milyen feltételek rendszerében igyekszik a kormány valósággyá változtatni a jövőképét. Milyenek a külső, nemzetközi feltételek, milyenek itéli a hazaiakat? Várható-e konszenzus az ellenzékkel bizonyos alapkérdésekben?*

- Kezdjük a nemzetközi megítéléssel. A kormányt a bizalom légköre veszi körül. Semmifajta bizonytalanság, semmifajta fenntartás nem fogadta a Fidesz - MPP által vezetett kormányt. Franciaországtól kezdve az Egyesült Államokon keresztül Németországon át, Washingtontól Brüsszelig, Brüsszeltől Strasbourgig mindenhol bizakodva várják az új kormányt, tudván tudva, hogy ez a kormány következetes szószólója lesz a magyar nemzeti érdekeknek. Nyugat-Európában pontosan tudják, hogy nem az a jó partner, aki állandóan - különböző okokból, legyenek azok kompenzációs vagy más természetűek -, de állandóan igazodni, alkalmazkodni akar, hanem az az igazi kiszámítható partner, aki következetesen az érdekeit képviseli a nemzetközi szinten is. Olyan kormányt várnak most Brüsszelben,

Washingtonban és Strasbourgban, amellyel lehet, hogy rövid távon egy-egy kérdésben nehezebb lesz megegyezni, mint egy simulékony kormánnyal, de hosszabb távon biztonsággal számíthatnak és építhetnek rá mint leendő NATO- és európai uniós tagtársra.

Ami a magyarországi helyzetet illeti, úgy vélem, komoly konfrontációra számíthatunk. Az új kormány be akarja fejezni a rendszerváltást, s ez nyilvánvalóan sérti egy nagyon erős befolyással rendelkező csoport érdekeit, tehát kezdetben erős szembenállásra kell számítani.

- *Miben kell befejezni a rendszerváltást?*

- Tekintve, hogy a rendszerváltás folyamatának vizsgálata, a magyarországi pártok struktúrájának átalakulása egy másik beszélgetés témája lesz, így most csak azt summázom, milyen célokat tűztek ki 1990-ben a rendszerváltást végrehajtó politikai erők, s azt, hogy mi hogyan valósult meg napjainkig. Milyen célokat tűzött ki 1990-ben a rendszerváltás? Egyrészt intézményi és alkotmányos változást, vagyis a politikai szabadságok intézményesítését; másrészt a piacgazdaság kiépítését és feltételeinek megteremtését; harmadszor elitcserét. És volt egy negyedik, szellemi, kulturális célkitűzése is a rendszerváltoztatásnak, ez a nemzet rehabilitációját jelentette. A nemzetközpontú gondolkodás, a nemzeti önérdekűség, a nemzeti kultúra, a nemzeti örökség rehabilitálását. Ebből az első kettő megvalósult, az elitcsere már nem következett be. A radikális rendszerváltó célokhoz 1990-től nem társult adekvát politikai gyakorlat. A rendszerváltoztatási ki-

A Fidesz - Magyar Polgári Párt versenypárti és monopóliumellenes, nemcsak gazdaságpolitikájában, hanem a kulturális eszmék tekintetében is.

sérlet 1990-től kezdődően nem a radikális forgatókönyv szerint indult. A célkitűzések radikálisak voltak, de az átalakulások demokratikus és jogállami alapon és keretek között zajlottak, még ha tartalmuk természetesen forradalmi értékű volt is. Ám maga a módszer, a mód, a stílus, az 1990-ben megindult kormányzás módja egyáltalán nem állt összhangban ezekkel a radikális célkitűzésekkel. Nem volt lusztráció, tehát átvilágítás, nem volt világos számvetés a múlttal. A felelősség vállalása és kiírása nem történt meg. Ahogy ma Magyarországon vagy Közép-Európában mondják, a láthatatlan régió földérintése nem történt meg. Nem történt meg bizonyos kapcsolatrendszerek fölfejtése, amelyek működésének később igen komoly következményei lettek, s talán vannak mind a mai napig a magyar politikában. Az irattárak kellő komolyságú átvétele és feldolgozása nem történt meg. A kommunista párt, tehát a Magyar Szocialista Munkáspárt elszámoltatása nem történt meg. A vagyoni pozíciók, a versenyre berendezkedő pártok közötti pozíciók nem egyenlő arányban osztottak szét 1990-ben. Merőben más pozíciókat tudhattak magukénak még a kormányzó pártok is, mint az akkor ellenzékbe szorult Magyar Szocialista Párt. Semmilyen vagyonszámoltatás nem volt. Annak a folyamatnak a földérintése, amely 1988-ban Magyarországon megindult, nem történt meg. Milyen folyamatról beszélünk? Az akkori, 1988-as uralkodó elitnek a rendszerváltoztatás radikális kísérleteire történő válaszáról, amely 1988-tól már jogállami eszközökkel - vagy ha úgy tetszik, jogi eszközökkel később pedig majd a kontinuitás alapjára helyez-

kedve és a változásokat előre látva, megkezdte a hatalmi pozíciók átalakítását. Megkezdte már 1988-tól kezdődően a társasági és az átalakulási törvénnyel, részben pártvagyonok magánvagyonná történő átalakításával, a kapcsolati tőkék magántőkévé alakításával, az akkori pártkinevezésekkel is, s 1990 ezt a folyamatot nem vágta el. Ez eleve lehetetlenné tette a valódi szabadversenyes mobilizációt, amelyben az egész társadalom, de különösen a Fidesz és korosztálya nagyon is érdekelt volt. 1990 azt jelenthette volna, hogy nem egyszerűen újraosztják a pozíciókat a magyar társadalomban, hanem úgy kell kialakítani az új társadalmi és gazdasági berendezkedést Magyarországon, hogy aki az átalakulás első pillanatában alul marad vagy kimarad - és szükségyszerűen kimarad, mert fiatal például -, a későbbiekben, ha versenyképes, akkor a képességének és szorgalmának megfelelő pályát futhasson be. Ez a Fidesz számára különösen fontos volt, már csak nemzedéki elkötelezettségünk miatt is.

A választások előtt volt egy baka-fántosnak tűnő mondatom, aminek aztán elég hosszú utóélete is volt. Azt mondtam, hogy a Fidesz többet akar, mint kormányváltást, de kevesebbet mint rendszerváltást. Mi nem olyan nemzetépítő államkonceptiót akarunk megvalósítani, mint mondjuk a radikális jobboldal, amely szerint mindent át kell alakítani, és nem egy, a nyugat-európai államokhoz hasonló intézményekre épülő világot, hanem radikális nemzeti önépítő államot kell megvalósítani. Az ő koncepciójuk az eddigi, az 1990 óta megteremtett intézményrendszerrel is egyidejű gyökeres szakítást jelent. A parlamenti radikális jobboldal meg mi közöttünk az

a különbség, hogy az 1990-es rendszerváltás intézményeit mi meg akarjuk tartani. Nekik más elvekre és más intézményekre van szükségük. Az ő radikális nemzetépítő államuk nem egy, a XX. század második felének európai hagyományára épülő intézményrendszert feltételez. Nincs verseny, nincs versenyhivatal, nincs Alkotmánybíróság, nincs a hatalmi ágak szétválasztása, csak egységes, erős nemzet. Nem is erőset mondanék, hanem egyneműt. Erről ennyit. Zárójel bezárva.

Milyen értelemben folytatása és befejezése a 1990-es rendszerváltásnak a 1998-as Fidesz-kormányzás? Miért több, mint kormányváltás? Kétségtelenül az eszméitől. Például a korábban említett negyedik cél megvalósításától. Amit a mai kormány a nyilvánosság előtt is vállalt, saját eszméiként képvisel, azt a korábbi kormány nem vállalta. Az előző kormány, amelyet mi felváltottunk, azt mondta, hogy ezek az eszmék, amelyekről mi beszélünk és amelyek lépéseinket vezetik, nos, ezekre az eszmékre nincs is szükség. Az államnak nem dolga, hogy eszméi legyenek. Veszélyes, ha az államnak eszméi vannak. Az állam politikájának nem lehet értéktartalma, nem lehet kulturális tartalma. Az állam semlegessége az ő fejükben egy lépésénél nem értékek mentén irányt kereső, hanem egyszerűen hatalomtechnikusi, pragmatista államot jelentett. E téren kétségtelen változás következett be.

S rendszerváltás-értékű lesz az a változás is, amelyet a befolyásoló érdekes csoportok erőterében akarunk elérni. Tudom, hogy minden modern országban, így bármelyik nyugat-európai országban is léteznek olyan haték-

A rendszerváltás előtti kapcsolatokat, a régi telefonszámokat baráti sörözések, kuglizások megszervezésére lehet használni.

kony kapcsolatrendszer, amelyek különböző vonalak mentén elrendeződve meghatározzák az ország sorsát. Nálunk is vannak kapcsolatrendszerek, amelyek meghatározzák az ország sorsát. A különbség Magyarország és a nyugat-európai országok között az, hogy ezek a kapcsolatok más elvek mentén jöttek létre. Nyugaton egy versenytársadalomban az egymással versengő, az egymást kiegészítő viszonyban lévő üzleti partnerek kapcsolati hálórendszere az, ami meghatározza az ottani politikai és gazdasági döntéseket, Magyarországon viszont a kapcsolati hálót még mindig az határozza meg, hogy ki honnan jön. A rendszerváltás e területen nem hozta meg a szükséges átalakulásokat. Nagyon sok ember számára, méghozzá az ország hatalmas pozícióit kezükben tartó jelentős csoportok számára a rendszerváltás előtti időkből átmentett kapcsolatok jelentik az érdekérvényesítés legfőbb módját. Ezek a kapcsolati hálók élnek. A korábbi politikai kapcsolatokat átalakították gazdasági kapcsolatokká, és részben megmaradtak az árnyékos szegletekben kialakított titkosszolgálati és egyéb kifejezetten államhatalmi erőkapcsolatok is. Az értékelven történt csoportképzés jelentősége nálunk egyelőre sokkal kisebb. Megjegyzem, nekem az egyik keserű tapasztalatom a rendszerváltás során egy hiedelem meghíúsulása volt. Azt hittem, s az antalli belpolitika igazi értelmét ebben a hiedelemben, várakozásban gondolta az első miniszterelnök és kormánya is, hogy ha lepattan az emberekről az a burok, amely korábban az állami ideológia hatására került rájuk, akkor minden a saját maguk által vallott természetes értékek mentén rendeződik újra. Innentől kezdve szabad választás alapján átrendeződik majd a csoportérdek, így rajzolódik újra az erőviszonyok és az érdekek hálózata. Keserű élményem - gondolom, nem csak nekem -, hogy ez nem következett be. A váltás főleg a pozíciókkal bíró emberek esetében csak egy szűk résznél történt meg. 1994-re pedig erősen visszarendeződtek a korábbi állapotok. 1994-ben

azok nyerték meg a választást, akik 1990-et megelőzően vitték az országot. Így a korábbi kapcsolati hálók mentén újrendeződtek és megerősödtek a 1990 után lazulóban lévő kapcsolatok. 1994-ben ők blokként álltak szemben az első demokratikus kormánnyal és annak pártjaival. Ennyit a víz alatti hatalmokról. Most folytatódik e területen is a rendszerváltás. Láttuk, az kevés, hogy a pántok lehullottak.

A valódi, olykor takart hatalmi pozíciókat érinteni fogják a mostani változások. Tényleges hatalmi pozíciók átalakítása is zajlik most Magyarországon. A tb-önkormányzatok felszámolása arról szól, hogy az állami újraelosztásban egy második költségvetést működtető szakszervezeti érdekcsoport, amely egyébként ezt a pozíciót - meggyőződésem szerint - az ország polgárai többségének érdekével ellentétben szerezte meg és használta, most egyik napról a másikra elveszítette ezt. Számos példát tudnék még mondani, ami mind arról szól, hogy zajlik a hatalmi pozíciók átrendeződése, és ennek eredményeképpen eljutunk oda, ahol ma Nyugat-Európa tart. Amikor valaki keresi a boldogulását, nem a régi telefonszámok fognak működni. A régi telefonszámokat baráti sörözések, kuglizások megszervezésére lehet használni. Ha az ember üzlettársakat keres magának, befolyást akar szerezni, akkor bizony új embereket kell felhívnia, és nem is azt mondom, hogy újakat, hanem más embereket.

- Nem az irányadó eszmék és értékek mellett alakultak ki ezek a kapcsolatrendszerek, amelyek meghatározzák az ország sorsát?

- Még csak nem is az újonnan szerveződő vagy éppen kialakuló piacgazdaság szabályai szerint.

- Magyarországon gyakorlatilag az elmúlt 15-18 évben eredeti tőkefelhalmozáshoz hasonló folyamat játszódott le, és azért ez az eredeti tőkefelhalmozás eléggé meghatározó, akár kicsiben is.

- A múltat nem lehet meg nem történné tenni. Ezt a mostani kormány határozottan vallja. Nem csak eltörölni

nem lehet, ezt megtanultuk, hanem meg nem történné sem lehet tenni. 1990-ben lehetett, s valószínűleg kellett volna, de 1990-ben a rendszerváltó ellenzék a jogfolytonosság talajára helyezkedett. Ami pedig 1990-ben nem történt meg, azt 1998-ban nem lehet megcsinálni. Ezt le kell szögezni. A választási kampányban is elmondtam, hogy nem javaslom az ország polgárainak, hogy ilyen illúziókat kergesse nek, ugyanis ez csak rombolásra vezet. Hozzáteszem, ha csak a jogszerűség szempontjait sikerülne érvényesíteni 1998-ban, már az is jelentős átrendeződéshez vezetne Magyarországon. Abból, hogy egyfajta tőkefelhalmozódás, erőkoncentráció megtörtént korábban, nem következik, hogy bele kell nyugodni abba, hogy minden úgy maradjon, hogy merev, monopolizált legyen a piac, egyenlőtlen versenypozíciókkal. Meggyőződésem, hogy amit mi csinálunk, az két folyamatot indít el a magyar társadalomban. Az egyik, hogy akik a politikai kapcsolataikat ugyan át tudták alakítani eredeti tőkefelhalmozási lehetőséggé, de mára nincs meg az igazi képességük, hogy a megszerzett vagyont eredményesen működtessék a piacgazdaságban - azok kiesnek. Ha a piacgazdaságra jellemző, versenyre épülő kapcsolati hálók működnek, akkor ezek az emberek ki fognak hullani a rostán, mert a versenyt nem fogják tudni állni, hiába indulnak két kör előnnyel. Zárójelben jegyzem meg, hogy az 1990 és 1994 közti időből, más ideológiai alapon szerzett előny, kapcsolat sem számít. Mindent ki akarunk zárni, ami versenyellenes. És a verseny nem önmagáért való - a tehetséget, a képességet akarja preferálni. Versenyképes Magyarországot akarunk.

- Milyen további hatásuk lehet ezeknek a lépéseknek?

- Feltételezzük, hogy rengeteg olyan ember van a fiatalok és idősebbek között is, akinek nem adatott meg a lehetőség 1990 előtt, hogy az eredeti tőkefelhalmozás részesévé váljon. Azt akarjuk, hogy ők is nevezzenek be a versenybe. Azokra gondolunk, akik az elmúlt nyolc év-

1998 nyara óta valami megváltozott; vissza fog szorulni a viselkedésben, beszédmódban, általában az érintkezésben eluralkodott slamposság, barbarizálódás, amely a korábbi negyven év gyakorlatából származott, s amely 1994 után a beletörődés, fásultság miatt újra jelenvaló lett.

ben részben korszerű tudást szereztek, részben kiismerve magukat ebben az újfajta világban, igenis versenyképesé tették magukat. Ha a kormány egy kicsit segít nekik, elsősorban gazdaságpolitikai eszközökkel, akkor itt a régi kapcsolatokkal szemben új versenytársak jelennek meg. Föl fog nőni a gazdaságban egy olyan jelentős új versenyképes réteg vagy osztály, amely azt az igazságtalanságot, amelyet a korábbi politikai kapcsolatok tökefelhalmozással történő átalakítása jelent, ha ki nem is tudja iktatni, de valamelyest ellensúlyozza, és mindenképpen csökkenti. Ezért a Fidesz eltökélten monopóliumellenes a gazdaságpolitikájában is, a kulturális eszmék tekintetében is. Ezt a versenyre, megújulásra épülő társadalmi folyamatot szeretnénk mielőbb, minél erősebben megindítani.

- *Mielőtt a beszélgetés hivatalos részét elkezdtük volna, szóba került a rendszerváltásnak egy sajátos, esztétikai, etikai, magatartásbeli vonatkozása. Arról beszélt, hogy a mindennapi élet külső jelenségeiben is jó volna változást elérni.*

- Olvastam valahol egy találó kifejezést Magyarországról: „formátlan ország”. Azt szeretnénk elérni, hogy bizonyos korábban már létező, elfogadott értékek visszakerüljenek a mindennapok gyakorlatába. A köszönéstől, az egymás megbecsülésétől a munka, a tanulás, a tisztességesen szerzett jövedelem, a tudás értékévé váló kezeléséig. Azt akarjuk, hogy Magyarország formátlan állapot megszűnjön, és miközben bizonyos szempontból a legkorszerűbb tudás birtokosai vagyunk, a hagyományainkból, kultúránkból adódó együttélési formák továbbéljenek. Nyilvánvaló, hogy a legkiválóbb program is csődöt mond, ha mint fundamentumot nem állítjuk vissza a tisztességes munka becsületét. Azt a gyakorlati evidenciát, hogy tisztességes munkából jobban és biztosabban meg lehet élni, mint a törvénykerülő magatartásból. A szabadság-kormány kívánunk lenni, beleértve ebbe a munkához, a versenyhez, a mindennapi élethez biztosított rendet, közrendet, valóságosan és erkölcsi értelemben is.

Okom van feltételezni és remélni, hogy 1998 májusa óta valami megváltozott Magyarországon. Vissza fog szorulni a viselkedésben, beszédmódban, általában az érintkezésben eluralkodó elslamposodás, barbarizálódás, amely a korábbi negyven év gyakorlatából származik, és amely

1994 után a beletörődés, fásultság miatt újra jelenvaló lett. „Nincs más alternatíva” - ez a választási kampányban elhíresült szlogen is ezt sugallta: törődj bele, törődjünk bele a formátlanba, mert csak így tarthatjuk a jó irányt. Az alternatívátlanból adódó csüggedést, önfeladást kellett legyőznünk, a négy évtizedes nevelésnek és az újabb négy évnek az összegződő hatását. Tudjuk, mindenki tudja, Magyarországon megvoltak és élnek a polgári együttélés, a kulturált együttélés hagyományai, ismerjük ennek városi, falusi, sokféle változatát. Fel akarjuk támasztani mindennapjainkban ezt az önmagára adó, önmagát és másokat tisztelő mentalitást.

Érzek egy mentális felszabadulást, ezt bizonyítja a választási eredményt messze meghaladó jelenlegi támogatottsága a Fidesz - Magyar Polgári Pártnak, amelynek mai parlamenti frakciójában ott ül egy olyan képviselő, aki az 1945-ös magyar országgyűlés kisgazda képviselője volt, és egy másik, aki az 1947-es országgyűlés Barankovics-párti tagja volt. Ez üzenetértékű. Szó esett korábban többször is az érdekcsoportok alkotta erőter átalakításáról. Hangsúlyoztam, hogy ami 1990-ben nem történt meg, azt 1998-ban megkísérelni nemcsak értelmetlen, hanem káros is lehet. Van véleményünk a múlttól, de nincs szándékunkban az elmaradt küzdelmeket folytatni, azokat befejezni vagy újraindítani. Nem a múlt, hanem a jövő-kormány kívánunk lenni. Küzdelmet csak ott folytatunk, ahol valami, ami visszamaradt a múltból, akadályozhatja a sokoldalú, az egész ország érdekét szolgáló igazi, a legjobbat ki-termelő folyamat megvalósulását.

A másik beszélgetésben, ahol áttekintjük az elmúlt tíz esztendő, nyilván szót ejtünk majd az 1998 májusában lezajlott nyilvános tévé-vitáról. Ezzel kapcsolatban most csak annyit mondanék, hogy szimbolikus értelemben ott mérkőzött meg a két értékrendszer. Az egyik az 1990 előttről napjainkig húzódó folytonosság, a kádári hagyományok továbbélése, amelynek elfogadását sulykolta média-politológus és újságírógárda, sajnálkozva ugyan, hogy csak egy ilyen elitünk van, amelyben fellelhetők a tegnapi funkcionáriusai, akik ma esetleg nagytőkésnéként nyúlnak bele a sor-sunkba; hogy tovább élnek, mert kiiktathatatlanok a nyelvi, érintkezésbeli, öltözködési, viselkedési ügytelenségek, otrombaságok. Ennek az állapotnak az elfogadását kellett megakadályoznunk, ehhez kellett bizakodókat, támogatókat találnunk. Nekik és előttük kellett érzékeltetnem, hogy van egy másik fajta ország, másik fajta kultúra, másfajta szemlélet. A tévé-vita már létrejöttével is igazolta: nem igaz, hogy nincs választási lehetőség. Viselkedésemmel, mondataimmal, érvelésemmel alá akartam támasztani nemcsak a tudást, de annak hitét, reményét is, hogy annak a jelennek van alternatívája. Akkor a választók többsége a mi jövőképünkre szavazott, és ez mindenkinek, választónak és választottnak hitet, erőt, munkakedvet adhat. Nem két ellenséges táborra szakadt országban élünk, bár sokan ezt kívánják sugallani. A mi jövőképünk alapja az a Magyarország, ahol lehet boldogulni, ahol érdemes élni - amelynek vannak hagyományai, formái, van jelene és jövője is.

Módos Péter

A POLITIKA ILLEMSZABÁLYAI

A reformkori Erdély idézése

Röviddel Pozsonyba érkezése után a fiatal Kossuth Lajos felszólalt az országgyűlés kerületi tábláján, mégpedig az ülésrend kérdésében, és ezzel a jelenlévő Wesselényi Miklóst mélységesen felháborította; ugyanis erre *absentium ablegatus*-nak kerületi ülésben nem, csak kizárólagosan országos ülésben lett volna joga. Wesselényi „mindezt olyan erősen dörmögő hangon tette, hogy a szónokot alig lehetett érteni”.

A Zemplén vármegyéből érkezett fiatal politikusként tudomásul kellett vennie, hogy a közszereplésnek több olyan illemszabálya is van, melynek bármilyen okból való mellőzése kiválthatja olyanoknak a nemtetszését is, akikkel egyébként nézetazonosság köti össze.

Ez esetben egy régi országgyűlési illemszabály megsértése okozta a jelentősnek semmiképpen nem minősíthető összekoccanást, de már jelezte, hogy a világ, melyben Kossuth a koronázó városban forgolódni kezdett, és ahol a stílust Széchenyi, Kölcsey, Wesselényi diktálta, különleges jelentőséget tulajdonít a társas érintkezés szabályozott formáinak.

A közéleti viselkedés új normarendszerének a kialakulása indult meg ekkoriban. Ebben az időben erkölcs és viselkedés, etika és etikett még nem különül el mereven egymástól. Az illemmel foglalkozó könyvek, cikkek - szóljanak azok ifjakhoz vagy meglehetősen korúakhoz - a műveltségnek, az erkölcsnek és az ízlésnek (tehát: az igaznak, a jó-

nak és a szépnek) a mindennapi életben való együttes jelenlétét igénylik.

Szemléletes és sokatmondó példaként említhető, hogy Sebes Pál torockói tanító 1836-ban kiadott illemtanának mottójául ezt írta: „*Egy véka Tudomány mellé egy Köből jó Erkölcs és szép magaviselet kívántatik.*”

Wesselényi *Balítéletekről* című könyvét, akárcsak Széchenyi *Hitel* című munkáját bátran tekinthetjük közéleti enciklopédiának, a kor politikai cselekedetei útmutatójának. Ezek a könyvek a „*constitutionalis* nemzeti lét” alapkategóriáit foglal-

„Egy véka Tudomány mellé egy Köből jó Erkölcs és szép magaviselet kívántatik.”

mazzák meg, és a társadalom korszerű megreformálásához vezető út jelzőoszlopait cövekelik le. Alaptételük, hogy az idő szellemével meg egyező újításokat törvényes úton kell elérni, és nyomatékkal hangsúlyozzák, hogy „mostani uralkodó házunktól elválunk nem lehet”. Az uralkodó személye és az államigazgatás azonban nem azonos.

A modern parlamentarizmus alaptételét szögezi le Wesselényi, amikor kimondja, hogy csak a *zsarnokság* tekinti *összeesküvésnek* a neki ellentmondó vélekedéseket és cselekedeteket. Kormányzó hatalom és ellenzék nyilvános működése viszont megakadályozza a „törvény megrontását, hitszegést”. A „törvényes ellenzés” hazafiúi kötelesség. „*Ezen okból az ügynevezett ellenzést (oppositiot) igen hasznosnak és szükségesnek tartom, s következőleg magamat annak hív és buzgó tagjá-*

nak vallom. Ellenzés (oppositio) az a nemzet polgári életében, ami az ellensúly erőművben; anélkül megáll, elakad, vagy mindent össze-törve forog. Egy józan s észől mérsékelt oppositio ereje és védje a polgári jóllétnek; eszméitető, kérő, panaszló szavával, ez mutatja meg az Uralkodónak a nemzet ohajtását s szükségét igaz alakjokban: ez serkenti az igazgatást törvényes útján előhaladni, s ha lépései tántorodnak, ez téríti vissza az elhagyott helyes ösvényre. - E szerint nem oly oppositiot értek s nem olyanok kívánok tagja lenni, mely vak hévvel vagy epés gáncoskodással minden-

nek ellentmond, ami az Uralkodástól jó, csak azért mivel ez onnan ered: ezt okos emberhez éppen oly illetlennek - mint a köz-ügyre nézve veszedelmesnek tartom. Oly oppositio mellett vagyok én, mely mindenre s következőleg az igazgatás tetteire is a helyesség s törvényesség mértékét illeti, ami evvel megegyez, azt buzgón fogadja, ha az Uralkodótól jó, annál inkább, mert bizonyosan sikerét látja; a mi pedig azzal ellenkezik, azt minden törvényes fegyverrel megtámadja, s abban, sem remény sem félelem miatt meg nem egyez. Ily helyes oppositio nem azért tesz az igazgatás lépéseire nézve megjegyzéseket, ellenvetéseket, hogy azok mentőkbe meggátoltassanak, hanem hogy annál célarányosabbak legyenek; minden félszeg ami csak egy oldalról tekintetik, azért az oppositio mindennek más oldalát is felkeresi, s csak ily kölcsö-

A szerző az Európai Utas kérésére a *Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon. Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára* című kötetben (Budapest, Korona Kiadó, 1994) megjelent nagyobb tanulmányát foglalta össze - a mai közélet épülésére.

nős felvilágosítás, surlódás által születhetik a valódi s próbát kiállható jó."

Az opposíció nem nyúlhat törvénytelen eszközökhöz, mert ezzel éppen azok gyanúját erősítené és támasztaná alá, akik minden központi intézkedés kritikája mögött összeesküvést szimatolnak. Wesselényi

lől vigyen napi-könyvet, - szívesen mindég magam is aláírom hivatalos jelentéseit; - csak hogy atyáskodó uralkodásunknak hamis hírek által ne üssenek oly gyakran szept fejébe. Részemről most ezennel kifejezem polgári hitem vallomását, oly nyíltan, szabadon téveszem ezt az Isten szent színe előtt, milyen nyílt

A modern parlamentarizmus alaptételét szögezi le Wesselényi, amikor kimondja, hogy csak a zsarnokság tekinti összeesküvésnek a neki elentmondó vélekedéseket és cselekedeteket.

szóvá teszi a kóros párhuzamosságot, illetőleg a beteges egyidejűséget: a sajtószabadság igényével szemben egyre durvábban érvényesülő cenzúrát és az emberi szabadságjogok gyakorlására rátelepedő titkosrendőrségi ügyködések. A sok hamis kémjelentés korában Wesselényi valami objektív megfigyelési mód után sóvárog (szinte azt mondhatnók, hogy magnetofonra, lehallgató készülékre, rejtett kamerára áhítózik), mely meggátolná, hogy felsőbb helyen besúgók képzelet szülte információi alapján tájékozódjanak felőle, a nyilvánosság őszinte hívéről. Szavahihetőségének igazolására valóságos titkosügynökségi megállapodást ajánl a hatalomnak: „A mi a jövődöt illeti: a multakból látván minő alaptalan, ostoba s nevetséges hírekkel kedveskedtek hatalmasainknak nyomozó s motozó zsoldosaik, melyek nékik oly minden igaz ok nélküli aggodalmokat okoztak, im egy ajánlást téveszek: rendeljenek egy száz szemű, jó orrú, finom hallású, de nem hazug uri embert fekete sergek közül mellém; - lakása, gyertyája, fája, mosása lesz nálam - ételére s italára is gondom leendő, hogy legyen ereje s kedve tisztességes hivatala folytatására; - de még többet téveszek, - s tehetek e nagyobb áldozatot az uralkodás kedvéért? - elfojtom magamban azon utálatot, melyet az ily pribékek iránt értek, s ezen gazembert türni fogom társaságomban, magammal hordozom, hogy mindenütt sarkamba legyen, minden férfiakkal társalkodásom, beszédek, minden cselekvéseim fe-

szívvel s a szabad lélekkel bátran mérek akármelyék órában a Teremtő s minden teremtmények elibe lépni. Félelem valóban nem tartóztat egy gondolatomnak is nyilvános kifejezésétől. - Földi félelmet én nem ismerek; amim nekem van féltendőm, az előtt bár mi hatalomnak is elporlik ereje; lelkem függetlenségét láncai nem békózhadják, s öntudomásom nyugalmaát ágyuji sem zavarhatják."

Egymás után két nemzedék lát hozzá tudatos politikai felkészüléshez. Önkéntelenül is felvetődik bennünk, késői utódokban a kérdés, hogy az 1848-as forradalmat megelőző évtizedeknek reformkori nemzedéke hol tanulta meg a politizálás művészetét avagy tudományát - mégpedig mesterfokon.

A színhelyek között vannak hagyományos (országgyűlés, megyegyűlés), és vannak újak (politikai pártok, kaszinók, egyesületek). Ez utóbbiak feltűnése rövidesen szükségessé tette működésük szabályozását, ügyrendjük kodifikálását. A kéziratokon fennmaradt, több esetben nyomtatásban is megjelent szabályzatok sok mindent elárulnak arról, hogy művelődésünk legtudatosabb szervező egyéniségei - köztük elsősorban Bölöni Farkas Sándor - ezeket az új intézményeket a demokratikus öngazgatás mintaiskoláivá igyekeztek tenni, ahol a közönségben forgolódo és a közjó érdekében cselekvésre vállalkozó férfiu el-sajátíthatja az egymás respektálásán alapuló viselkedési normákat, és hasonlóan választékos magatartást követel meg társaitól is.

De évtizedeken keresztül fontos közéleti szerepe volt a magánkonferenciáknak, melyeknek néha olyan előkelő színhelye volt, mint Wesselényi zsidói kastélya, máskor egyszerűbb körben zajlottak, egy-egy tekintélyesebb országgyűlési követ bérelt szállásán - mondjuk a Kölcsey Ferencén -, netán egy kávéház biliárdtermében.

A korszak meghatározó új intézménye a kaszinó. És a zsarnokság már akkor a politikai tudományok felsőfokú tanintézményévé avatta a börtönt... Tudjuk, hogy Wesselényi éppúgy, mint Kossuth, ezt az iskolát is kijárta.

A parlamentáris demokrácia óhatatlanul magával hozta azt a mentalitást, hogy a népet csak a hatalom megszerzéséig vesszük igénybe, „melyet ha elértünk, túladunk rajta". A képviselői országlásban szembetünő a „népkegy hajhászása", s ennek különféle erkölcsromboló módszerei alakultak ki: „azon eszközök közül, melyek a népet gyökerében megvesztegetik, erkölcsit megalyasítják, s emberi méltóságát lealacsonyítják, egy sem beljebb érő, mint a választásokban gyakoroltatni szokott megvesztegetés rendszere; - nem csak nálunk - de Amerikában, Angliában, s Franciaországban is. S ha valami van, ami iránt tiszta képzetben nem volt az emberi nem, miolta a világ áll: bizonyosan a választási rendszer az." Akár jelképesnek is tekinthetjük, hogy a XIX. század közepének két magyar klasszikusa, Arany János és Kemény Zsigmond első jelentős művét (*Az elveszett alkotmányt, illetőleg a Kortesskedés és ellenszereit*) éppen arról írja, hogy a népakaratnak már a Bibliából ismert axiómájából, a *Vox populi, vox Dei*-ből a politikai sarlatánság mily könnyűszerrel üz gúnyt. A „népkegy" mindenáron való elérését Jósika „a régi s újabb aristokraták bálványának" minősíti.

A regényíró Jósika Miklós a politikai kultúra alapjának tartja a vitakozás illő módszerének az elsajátítását. Igénye: „Vitatassunk, de ne veszedjünk." A vita egyetlen célja valamely igazságnak a kibogozása. „A helyes elmés vitató két okból vitat valamit; vagy azért, hogy állítasa

igaz mivoltáról mást meggyőzzön, - vagy azért, hogy maga meg akar valami iránt világosodni. Mind a két esetben nyíltság, erő, nem erőszak, mérséklés s tudni vágy jelelik minden kifejezését; nem tántorog, köröm szakadtig védi véleményét, de a helyes, találó ellenvetéseket méltányolni tudja; s végre annak, ami két-

„...helyes oppositio nem azért tesz az igazgatók lépéseire nézve megjegyzéseket, ellenvetéseket, hogy azok mentőkbe meggátoltassanak, hanem hogy annál célarányosabbak legyenek”

ségtelen, enged - nyereségnek tartván egy jobb meggyőződést, egy kis vélekedési megszegyenülés árán is... A világosság soha nem árt; jaj annak kit bánthat igazó fénye.”

A Jósika kezdeményezte illetani nevelésnek van egy másik fontos dimenziója is. 1835-ben megjelent *Vázlatok* című kis kötetében külön fejezetet szentel a *közvéleménynek*, s itt arra a következtetésre jut, hogy a XIX. században közéleti vezető szerepet csak az tölthet be, „*kit a közvélemény feddhetetlennek elismer, s ezen elismerés következtésében, a köz bizodalom is benne egyesül*”. A közvéleményt a társadalom többsége alakítja ki.

A közvélemény akaratnyilvánításának fontos szervezeti kerete a párt. A korszerűen értelmezett politikai párt létrehozásának az igényével Erdélyben az 1840-es évek elején egy fiatal írónemzedék lép fel. Ezek az írók - Kemény Zsigmond, Kovács Lajos, Szentiváni Mihály és a melléjük felsorakozó Teleki Domokos, Brassai Sámuel, Kriza János, Krizbay Miklós, Pálffy János - fő feladatuknak azt tekintették, hogy a nyomtatott betű segítségével (Kemény Zsigmond találó kifejezésével) *virrasztó közszellemet* juttassanak uralomra. Kemény éppen a megélt kudarcok láttán még erősebben fogalmaz, és a közvélemény formálóitól azt kívánja, hogy ne tőrjenek semmit, ami el akarja palástolni „*hanyagságunkat, indolenciánkat, erőtlenségeinket, blazirtságunkat és lajhártermészetünknek végtelen gyarlóságait*”.

A politikai párt létezését mint

nélkülözhetetlen társadalmi szükségletet elméletileg Kemény Zsigmond írja körül. Anglia és Franciaország parlamentáris életének tapasztalatai alapján a pártszervezéssel egyidejűleg szorgalmazza egy elvileg megalapozott programnak a kidolgozását, s stratégiai cél kijelölését, a követendő taktika meghatá-

rozását. A pártélet nélkülözhetetlen kellékének tekinti a központi irányítást és a szervezett fellépést biztosító fegyelem meghonosítását.

A szorgalmazott pártnak „a haladási kérdéseket” kell a programjába illesztenie, hogy „*valahára Erdély is előhaladjon az anyagi jólét ösvényén*”. A polgárosodás szabadelvű programjáról van tehát szó, korszerű tulajdonviszonyok megteremtéséről, első helyen a jobbágyság intézményének a felszámolásáról. Kemény Zsigmond politikai illemszabályként szögezi le, hogy nincs hiteles szabadelvűség a parasztság jogos tulajdonosi igényének elismerése nélkül. Nem „szabadelvűek” azok, akik „*csillámlo theóriáikért hidegen taszítják el keblökről az úrbért*”. Az úrbér tehát a haladás, következés-

„A polgárosodás szüntelen terjeszti hódítmányait, s amely nép nem hajlik szelid igája alá, veszve van.”

képpen a pártpolitika elsőrendű kérdése: a rendezés történelmi kibékülést és erkölcsi dicsőséget hozhat azoknak, akik merik vállalni. A derűlátásra már ifjú korában sem különösen hajlamos Kemény cikksorozatát, ezekkel a szavakkal fejezi be: „*Aztán Erdély földjén a politikai lég is kezd változni. Nekünk szüntelen szükség fejlődni, mint a tavasz zsendülése; különben alkotmányos szerkezetünk elsorvad, s nemzetiségünk-re a koporsó szemfedele hull. A polgárosodás szüntelen terjeszti hódítmányait, s amely nép nem hajlik sze-*

lid igája alá, veszve van. A rengetegegek többnyire kipusztultak Európából, és a bölény... elenyészett a természet országából. Ez sorsok a szellemi világban a zordon intéstúcióknak is és az egyedül azokban lélegezni tudó népnek. »Úrbért a bosszúálló polgárosodásért!« - kiáltjuk néktek, »maradozókk«, s ha e szó sokszor csendül fületekbe, velőtökig hat, ti engedni fogtok.”

A stratégiai célt, a tulajdonviszonyok korszerű rendezését csak a politikai cselekvés megtervezésével, a feladatok megfontolt taktikai rangsorolásával lehet elérni. A taktika mindig a realitásból indul ki, és olyan feladatoknak biztosít elsőséget, melyek megvalósításához érettek a feltételek. A párttaktika számol az idővel, és jól kiszámított részfeladatokra bontja a stratégiában kijelölt fő tennivalót. Közben szövetséget köt-bont, persze ezt is megfelelő illemszabályok között.

A sokat markolás és keveset fogás veszélye követelte Kemény társaitól, hogy kedvenc reformtervezetükkel várjanak a sorukra, vállalják a taktika megkívánta fegyelmet, mert különben a fő feladatért vívott harc végződik kudarccal. Taktikára és fegyelemre kellett megtanítani politizáló pályatársait, és ennek fontosságáról kellett tájékoztatnia a közvéleményt, mert akkor még kevesen tudták, hogy a „*parlamentáris taktika földadata tömör pártokat gyűjteni*”. - A pártélet megkövetelte

illendőség kérdéseit vizsgálva Kemény sort kerít arra is, hogy nyilatkozzék a pártvezetésről. 1844-ben, amikor Deák Ferenc időlegesen visszavonult a közélettől, a fiatal erdélyi író elmondja, hogy szíve szerint milyenek szeretné látni az ideális pártvezért: „*Egy pártfőnek nem szükséges a legelső szónoknak és szaktudósnak lenni, de legtöbb körülmenyismerettel, s rendező ésszel kell bírnia. - Ő mutathat általános lelkesülést az eszményi, de soha makacs ragaszkodást a nem létesíthető iránt. Kötelessége megalkudni a vi-*

szonyokkal és föllelni éppen azon formákat, melyekben egy elv a más véleményűeknél elfogadhatóbbnak tetszik, anélkül hogy léteget és sajátosságait veszítené. Ő nem retteghet kis következetlenségektől, nagy áldozatok árán, s nem fogadhat el kis süket, pillanati tapsot, nevezetes eredmények és tartós méltánylat helyett. - S mily nehéz szerep jut neki saját pártjánál a fegyelem, összetartozás és esélyes taktika igényei mián! Ha nem tudja egy szilárd jellem teljes hatályával még pólyakötelekben megfojtani azon különvéleményt és szakadást, mely a pártban jelentkezni kezd, s idővel veszélyessé válhat, akkor befolyásának ő maga aláesett. Ha viszont nem eléggé ügyes jós-tapintattal, látnoki szemmel ráismerni oly nézetre, melyek ellenkeznek ugyan a fölvetett iránnyal, de el nem nyomhatók; ha igen önző azokat korán nem asszimilálni és azon lengületben - Schwung -, mely tőle indul ki, tényező erőkké változtatni... akkor jövődjét és pártjának állását kockáztatja. Továbbá egy valódi pártfőnök

éber figyelemmel őrködik a szellemi befolyása alatt nyilatkozó talentumok fölött. Ő a középszerűek becsszomját - ezen telhetetlen szenvedélyt - zabolázza; ő a hiú tervgyártóknak, a jó szándékú kontároknak - ezen legvállalkozóbb emberfajnak - merészségét csaknem zsarnoki korlátok közt tartja. És ami legbajosabb, neki ily föladatokat majd mindig oly befolyás által kell megoldani, mely ki nem kiáltatik, sokaktól el sem ismertetik s melynek hódolni tulajdonképpen senki sem köteles. Egy eszélyes pártfőnök, mint az álnév alatt utazó fejedelem, nem kíván rangja szerint

címeztetni, sőt igen gyakran túl szigorú saját dicsősége iránt."

Amikor ezeket a sorokat Kemény

„Egy pártfőnök nem szükséges a legelső szónoknak és szaktudósnak lenni, de legtöbb körülményismerettel, s rendező ésszel kell bírnia. ...Kötelessége megalkudni a viszonyokkal és föllelni éppen azon formákat, melyekben egy elv a más véleményűeknél elfogadhatóbbnak tetszik, anélkül hogy léteget és sajátosságait veszítené. ...Ő a középszerűek becsszomját - ezen telhetetlen szenvedélyt - zabolázza; ő a hiú tervgyártóknak, a jó szándékú kontároknak - ezen legvállalkozóbb emberfajnak - merészségét csaknem zsarnoki korlátok közt tartja. ...Egy eszélyes pártfőnök, mint az álnév alatt utazó fejedelem, nem kíván rangja szerint címeztetni, sőt igen gyakran túl szigorú saját dicsősége iránt.”

papírra veti, nem lát Erdélyben olyan férfit, aki a felsorolt kívánalmaknak mindenben megfelelne, de bizik a maga nemzedékében, és

nem fél attól, hogy „e kor tudandna nélkülözhetetlen embereket előttemteni”.

A politika illemszabályait tanuló és tanító erdélyi közéleti férfiak a hazai tapasztalatokon túl a külföldi parlamentáris demokrácia gyermekbetegségét is vizsgálat tárgyává teszik, azt tudniillik, hogy a törvényhozói testület megválasztása után minden kapcsolat megszakad választó és választott között, és mivel nincs „biztosíték az ellen, hogy a követ szemközt ne állítsa magát a képviselt érdek igényeivel”, előállhat a „parlamentari zsarnokság”, melynek döntései már nem a „nemzeti akarat hű tolmácsai”.

A szabadelvűség eszményeit valóra váltó társadalomban van azonban olyan erő, mely ellenőrzése alatt tarthatja a törvényhozó hatalmat is. Ez pedig a közvélemény. Az Erdély jövője felett töprengő közéleti férfiak is úgy látják, hogy a társadalom esedékes megújulásának fontos feltétele az egészszéles közvélemény kialakítása. Politikai értelemben vett közszellemnek nincs múltja Erdélyben - állapítja meg Pálffy János. Ő írja 1842-ben, hogy „a közszellem csiréje a vélemények elszigetelt kopár földében

egyetlen sarjat sem hajthatott, mert nem melegítette a nyilvánosságnak eszmezúrt oszlató napja! Közélet és nyilvánosság, az emberi nem, a sta-

tusok fejlődésében egymást szülő és föltételező gyűrűzet; közélet nélkül nem születhetik nyilvánosság; e nélkül beteges kinövése a status-testnek a közélet. És e közélet orgánusáig lerázván a természet-ellenes bilincseket, eszmét eszme után állítanak most a gondolkozni kezdő

„...közélet nélkül nem születhetik nyilvánosság; e nélkül beteges kinövése a status-testnek a közélet”

emberek elébe, melyek az idő szelleméből forrnak ki, a nyilvánosság napfényén érlelődnek, s azok, melyek a viszonyok kísérlet-kövét kiállják, úgy szólva, vérünkbe mennek által, múlhatatlanul meg is teremtik gyümölcsöket. ”

Az Erdélyi Híradóban publikáló politikusok közül a közgazdaságban feltűnően járatos Teleki Domokos írásait dicsérve, Pálffy azt a közszellem formáló magatartást emeli ki, mely kész „szerzett ismereteit és lelke kincstárát a közönségnek feltárva, szelleme világával homályt oszlatni, a tárgyakat feltüntetni, a kételkedőket meggyőzni, előítéleteket levívni, erőket buzdítani, lelkesíteni - 5 így előre készítve a kort, s a kor fiait, üdvösen hatva a körülményekre, észhatalmánál fogva a kitűzendő irányban jólét felé vezetni egy hálás nemzetet”. Egészséges közszellem nincs jólét nélkül, a jólétet viszont mindenki számára jogilag elérhetővé kell tenni: „Nagyaink feladata tehát: közjogainkat az alkotandó népre is kiterjesztve a korszerűfejlődés ösvényén alkotmányunkba harmóniát hozni”. A jogtalanságnak és a kiváltságnak kell tehát eltűnnie ahhoz, hogy az alkotmányos viszonyok közepette egészséges közszellem és benne megelégedettség uralja a társadalmat.

A reformkori politizálás eszköztárában kitüntetett helye van az élő beszédnek (a szónokiásnak) és az újságírásnak. A kommunikációnak ezekkel a nemeivel bő terjedelemben foglalkozik a kor publicisztikája, és körülírja azokat a korszerű igényeket, melyeket a műveltek mondott közvélemény támaszt velük szemben.

A szép, szabad beszéd tudománya fontos tartozéka a közszereplésnek, de ez nem minden. Hiszen veszélyei is vannak, mert megrészegetheti magát a beszélőt, hiúvá teheti, és ahelyett, hogy a széthúzó törekvéseket összefogná, féltékenységét keltve szembeállíthatja

még az azonos cél felé törekvőket is. Ismét csak az éles szemű Kemény Zsigmondra hivatkozhatunk, aki a reformmozgalom gyengeségeit szemrevételezve megállapítja, hogy az elvek egyeztetésének ügye sikeresebben oldódott volna meg, ha a politikai élet fennforgói között „több országlati férfi lett volna, mint szónok”, ha a „sérelemi követelések szerepvivői” és „a haladási tan barátai” vállalják az „összeforradást”, és ha nem „mindenik háttérbe törekvők szorítani a másikat”. A szavak bódító erejében bizakodó és a személyi adottságokkal kérkedő politikai hiúság erebbnek bizonyult, mint a „tömjött csapatban” együttesen vállalt küzdelem. A politikus jellemének ugyanis fontos fokmérője, hogy milyen mértékben tudja alárendelni egyéni becsvágyát a köz kívánta illemnek.

„...vannak korlátok a közérzés és illedelem által vonva, minden mívelt ember magát tul nem teheti sem a társalgási teremben, sem a közgyűlésen, sem az irodalomban”

Az élőbeszéd illemszabályaitól tulajdonképpen nem különböznek az írott szövegre vonatkozók sem. Ezzel kapcsolatosan azonban éppen a reformkorban adódott egy fontos közéleti probléma. El kellett fogadtatni, hogy a modern polgári világ kultúrájában vannak emberek, akiket a tolluk tart el. Az írás éppúgy mint a közügyi tevékenység, többé nem úri passzió. A „nobile officiumot” és a történeti értelemben vett „dilettantizmust” felváltja a hiva-

tásszerűen végzett, megélhetést biztosító *kenyérkereső munka*. Jósika Miklós szavaival nem „*pompa és pipere*” vagy szemlélődő tétlenség teszi „*úrivá*” a magatartást, mert - mint írja - csak úgy „*lehetünk urak, egész értelmében a szónak, ha gondolkodásunk s cselekvésünk módja úri*”. Így aztán a közvélemény csakhamar elfogadta, hogy az írással járó intellektuális tevékenység - lett légyen az szépirodalmi művek alkotása, újságírás, hírlapszerkesztés - önálló és létfenntartó foglalkozás.

A hírlapírás és általában a sajtószabadság kérdése állandóan vitatott kérdése a reformkori erdélyi publicisztikának. A kortársak vélekedése szerint a politikai irodalom akkor teljesíti hivatását, ha hozzájárul „*a cselekvendők napirendjéhez*”. A lehetőségek számbavétele hitelesíti a politikai sajtó létjogosultságát, elérhetetlen vágyképek festegetése azonban zavaróan hathat az egészséges közvélemény formálódására. Az Erdélyi Híradó írói gárdája nem „*a politika horoszkopját állította fel*”, hanem azokat a „*tényeket*” vizsgálta, „*melyekért az események órája fővényszemeit már elkezdé hullatni*”.

Az utóbbi képet nem véletlenül használja Kemény Zsigmond, mert ő a „*napi irodalomról*” azt vallja, hogy annak „*a haladás sebességéről*” kell tájékoztatnia, minthogy az „*a megindított eseményeknek nem*

annyira lejárató kereke, mint csak óramutatója”. Nem csillogó teóriákkal kívánták traktálni olvasóikat, hanem azokat az eszméket pártolták vagy cáfolták, melyek „*politikus életünkbe vegyültek, s intézkedéseink irányára hatást gyakoroltak*”. „*Mit tehetnénk mi, és mit az irodalom hasznoson egyebet - kérdi Kemény -, mint széles látkörű terveket ritkán kísértve meg, osztatlan figyelemmel fordulni a fejlődő érdek, a fakadó kívánatok, a testesülő komé-*

zet, a józan kiindulás, balirány és balfogalom miriadjaihoz, ott tisztítani, egészíteni ki, rendezni és hártani, s következetes apró törekvések által kiűnőbb eredményt biztosítani?" A híres Kemény Zsigmond-i „súlyegyen” tétele mint közéleti magatartásformának az igénye jelenik meg 1842-ben: „Mérje meg minden, ha keblében erő lakik, elve és a körülmények nézpontjairól törekvése közép-irányát.”

A vita célja csak a meggyőzés lehet - ismétlik többen is Jósikát. A vita igazi győztese pedig az, aki nemcsak a közvéleményt, de vitatkozó partnerét is meg tudja győzni a maga igazáról. A vitában az ellenfél érvelésének elfogadása nem feltétlenül a gyengejelleműség jele. Igaz, hogy a jellemes ember ragaszkodik elveihez, azok mellett kitart, de a termékeny vitának éppen az a célja, hogy rávegyen hibás elveket, elavult nézetek revidálására, illetőleg korábban tekintetbe nem vett szempontok érvényesítésére. Az elvhűséget az önrevízióval össze lehet egyeztetni. Kovács Lajos az elvhűség kérdésében így igazítja el az Erdélyi Híradó olvasóit: „Ha szándékunk tiszta, valljuk szilárdul elveinket, bárminők legyenek azok, s csak jobb meggyőződés ingassa meg ragaszkodásunk erős oszlopait; legyenek azok nekünk szentek mindennek, főként személy ellenében, mert lehet jót akarni külön ösvényen is, s még ember él, téved is.”

Lassan közmegegyezés tárgya lesz, hogy a sajtóéletnek természetes velejárója a vita. S mivel ez a harcnak egy neme, hozzá kell szokni, hogy a résztvevők sebeket osztanak és sebeket kapnak. Kemény Zsigmond írja, hogy a polémiákat nem mindig kell „levendulaszeszbe beáztatni”, de Jósika Miklóshoz hasonlóan igényel „bizonyos gyöngédséget”, melyet a nézetek indulatos összecsapása idején nem szabad levetkezni: „vannak korlátok a közérzés és illedelem által vonva, melyeken minden művelt ember magát tul nem teheti sem a társalgási teremben, sem a közgyűlésen, sem az irodalomban.”

De a szabad sajtó jótékony közéleti szerepének ismerőjeként és korlátai ledöntésének követelője-

ként Kemény Zsigmond azt is tapasztalhatja, hogy a hírlapok, folyóiratok szerkesztőségei könnyűszerrel „a betyárság iskoláivá is válhatnak”. „Különös mily ragályerővel terjed nálunk az íróknak egymás elleni dühödése - írja. - A részeg szenvedély, a hetvenkedő betyárság kihozatik a csárdákból, hogy a szerkesztői szobákba lökessék, hol karon ragadztatva fölülttetetik azon szekérre, melyet a tulajdonosok - talán gúnyból - a szépirodalom és szépízlés közlönyeinek neveznek, s rajta benyargal nőinkhez, leánya-

A közéleti illendőség szabályai közé tartozik az is, hogy az egymás nyomába lépő nemzedékek fiai, akik közszereplést vállaltak, és éppen ezért a nyilvánosságnak elszámolással tartoznak, kölcsönösen becsülik meg egymást, mikor helyet cserélnek.

inkhoz, s azon termekbe, melyekből különben gondosan kitiltottunk minden aljast, minden póriast és becsületlenítőt”.

A közéleti illendőség szabályai közé tartozik az is, hogy az egymás nyomába lépő nemzedékek fiai, akik közszereplést vállaltak, és éppen ezért a nyilvánosságnak elszámolással tartoznak, kölcsönösen becsülik meg egymást, mikor helyet cserélnek. Az erdélyi reformmozgalmakat kezdeményező Wesselényi Miklós sok nehéz napot érve meg, arra inti a nála fiatalabb politikusokat, hogy kellő méltánylással értékeljék azok munkáját, akik nehéz időben „okosság parancsolta” veszélyességgel vállalták, és teljesítették a rájuk kimért közéleti feladatokat.

Wesselényi Miklós 1843 első napjaiban nyílt levelet tesz közzé az Erdélyi Híradóban, dicséri a lapot, mert „új alakulása óta” jóleső érzéssel kísérhette munkálkodását, és cikkeiből „sok gyönyört és tanulást” merített, szavá teszi azonban, hogy a harmincas évek bírálatában az akkor közügyi szerepre vállalkozókról szólva helytelen „a sérelem emberei”-nek nevezni őket, jobban illik rájuk „a sérelem kora emberei” kifejezés. Ez a

nemzedék ugyanis nem önszántából vállalta a védelmi harcot, hanem azért, mert több évtizedes tespedés után nem jutott a „haladás mezéjén hódítási szerep osztályrészükhöz”. Egy, a közéletből már nagyrészt kikopott nemzedék méltánylását igényli Wesselényi: „Nem akarom az akkoriak s mostaniak tévesi köre hasznosságát s terhes voltát mérlegbe tenni; de lelkemre mondom: az akkoriak sorsa irigylendő nem volt. Ezen férfiak egy részét már hús hant fedi, s e hantokat méltó könnyek áztatják; mások-

nak elmetszett inakkal le kellett a pályaterről lépni, de bérüket magukkal vitték; többek most is e pályán verejtékeznek. Ezek iránti igazság-parancsolta kötelesség: méltánylolni azt, mit tettek; s mit áldozva, s nem keveset kockáztatva tettek. És e méltánylás, okosság-parancsolta kötelesség is, a jövődőt tekintve; mert ha a sérelmek gyász-kora megint el talál jönni... nem igen kecsegtető annak látása, hogy azokat, kik ott küzdöttek s híven küzdöttek, még verejtékük is alig van homlokukról letörölve, s míg a kapott sebek egy része is vérzik, s már, ha nem éppen gáncsoltnak is, de csaknem megvetőleg, s kicsinybe véve említettnek küzdéseik.”

Mikor számba vesszük az erdélyi politikálás illemszabályainak kialakulását, megfigyelhetjük, hogy az egybeesik a haladás híveinek mind általánosabban elfogadott felismerésével, miszerint az erdélyi reformmozgalmat egyre nyilvánvalóbb gyöngesége miatt szorosan össze kell kapcsolni a magyarországgal, s Kossuth Lajos az a vezető egyéniség, aki össze tudja fogni az ellenzéki tábor és el tudja hártani a belső szakadás veszélyét. 1848 márciusában maga Széchenyi István is erre a felismerésre jutott. ■

SALZBURG, ANDANTE

Szlrp, szlrp - cuppog a víz a cipőmben, ömlik az eső, széles, angol ernyőm fentről lefelé egyre kevésbé véd meg, s a lábbeli menthetetlenül átázik. Így vár ránk Salzburg minden évben, betonszürke éggel, felhőszakadással. Úgy látszik, a megérkezés napja mindig a záporé: a város megfürdeti vendégét, mielőtt fogadná. Ha nem esne olykor az eső Salzburgban, elviselhetetlenül szép lenne - tartja a mondás, de a kupolás-tornyos város, a háttérben a felhőpamacsos érseki erőddel így is majdnem elviselhetetlenül szép, a Makartsteg karcos íve alatt haragos zölden fut a máskor sárszínű Salzach, remeg a híd a lábunk alatt, amint trappolunk át a bal partra, az óváros felé. Lent, fent víz, mindenütt. Egykedvű hippilányok lerúgják ócska saruikat, és meztírláb igekeznek befelé. Itt vannak minden nyáron, akárcsak a folyóparton ögyelgő tüsketarajas punkok, valami módon hozzátartoznak a rítushoz, de csak az ördög tudja, mit csinálnak itt, Wolfgang Amadeus városában. Mert hát az ő városában vagyunk, kétség nem férhet hozzá, őt keresi mindenki az ódon utcákon, tereken. Arca nagy halmokba rakva ezer és ezer példányban néz vissza ránk, bámész turistákra, a kis, aranyba csomagolt csokigolyókról. Akik Mozartról annyit tudnak csak, hogy Kugel a vezetőkeve, azok is hallottak róla, hogy itt született, Salzburgban. Aki csak erre jár, elsétál a Mozartplatzra, felnéz a Schwanthaler tervezte bronzkolosszusra, Mozart - mondja, és szívében szeretet ébred, majd elzarándokol a Gertreidegasse 9. számú házhoz - patinás, sárga épület -, amelyen fenn, jóval a szemmagasság felett cirkalmas, fehér betűk hirdetik: Mozart Geburthaus. Sorban áll, jegyet vált, illemtudóan végigjárja azt a néhány, majdnem üres szobát, amelyek egyikében (vajon melyikben?) közel kézzázötven évvel ezelőtt egy kisgyermek ujjai keresgéltek a zongorán azokat a hangokat, „amelyek szeretik egymást”. Meghatódva nézegeti a csöpp

gyerekhegedűt meg a furcsa, fekete billentyűs kalapácsorgonát, az elsárgult kottalapokra lejegyzett menüet (Köchel-jegyzék száma 1.) és persze a hajfűrtöt, amelyről úgy hírlik, egykor a zeneszerző fejét ékítette. Néhány festmény még, egy maréknyi csecsebecse - ennyi *kézzelfogató* maradt Mozarttól. Az utókor szerencsére gondoskodik tárgyakról, van mit hazavinni az idelátogatóknak: csokoládét mindenekelőtt, parányi porcelánhangszert vagy arcképes bögrét, Pamina parfümöt és persze sugárlemezt, az ő zongorájának digitális hanglenyomatával. Egy-egy darabka megvásárolható Mozart-érzés. Jó kézbe venni, megízlelni, megszagolni, meghallgatni.

A salzburgi kultusz, persze - hogyan is lenne másként - jóval azután alakult ki, hogy a csodagyerekből 25 éves ifjúvá cseperedett komponista viharos körülmények között távozni kényszerült a hercegérsek szolgálatából. „Hallani sem akarok többé Salzburgról” - írta dühösen apjának, miután otthagya az udvart, ahol - az ő szavai ezek -: *a hercegérsek parancsára fenébe rúgták*. A Mozart-rajongás egyre terebélyesedő ágas-bogas fája a múlt század közepén eresztett csak gyökeret, hajtott lombot Salzburgban, ötven évvel azt követően, hogy az érseki város legnagyobb szülőltének testét jeltelen sírba temették a császári Bécsben. 1841-ben alapították a Mozarteumot, és egy évvel később felavatták a híres bronzszobrot (amelyről a kiállhatatlan Hanslick kritikusként természetesen lesújtó véleménye volt) - a róla elnevezett téren. Mozart visszaköltözött Salzburgba, immáron örökre. Újabb és újabb tervek születtek, miként tiszteleghetne a vá-

ros megdicsőült muzsikus fiának emléke előtt. Richter János például, a nagyszerű Wagner-karmester a várdombot az érseki palotával alakította volna át bayreuthi mintára, hogy Mozart-fesztivált lehessen tartani, de az ötlet túlon túl merésznek bizonyult. A századelőn az énekesnőnek és fesztiválszervezőnek egyaránt kiváló Lili Lehmann pedig azon igyekezett, hogy a legjelesebb operaházak (egész társulatukkal együtt) Salzburgban ünnepeljék a zeneszerző születésének százötvenedik évfordulóját. Jóllehet végül csak Ferenc József hagyta meggyőzni magát az ügy fontosságáról, a Bécsi Udvari Opera vendégjátéka Gustav Mahler vezényletével lelkesítő sikert hozott. „A salzburgi Figaro - emlékezik vissza a zeneszerző Korngold - az eszményi Figaro lett: bűvös gráciájában, könnyed, szárnyaló, mezza voce parlandóiban, az együttes hasonlíthatatlan árnyaltságában. Senki, aki részese volt az előadásnak, nem fogja elfelejteni.” A Filharmonikusok hangversenyét pedig - életében először - Richard Strauss vezényelte az ünnepségsorozaton. Ez már valódi fesztivál volt, és Lilli Lehmannnak az elkövetkezendő tíz esztendőben még háromszor sikerült összehoznia valami hasonlót.

Az ám. de miféle vallás az, amelynek temploma nincsen? A „Közösség a Salzburgi Ünnepi Játé-

kok Házáért" egyesület ambiciózus tervekkel kezdte meg a működését 1917-ben, és az első világháború utolsó évében olyan művészek, mint Hugo von Hofmannsthal író, Max Reinhardt színházi rendező, Alfred Roller díszlettervező, Richard Strauss zeneszerző és Franz Schalk karnagy, mit sem törődve a Monarchia elkerülhetetlen összeomlásával, egy új, egy szellemi birodalom kiépítésén fáradoztak. A sors úgy hozta mégis, hogy előbb lett *Festspiele* mint *Festspielhaus*. Max Reinhardt ötlete olyan egyszerű volt, mint amilyen hatásos: nincs színház? - van az Istennek szabad ege; nincs színpad? - itt a templomtér; nincs díszlet? - háttérnek jó lesz a kéttornyú dóm! És 1920. augusztus 22-én a Dóm-téren, a szabadban előadták Hofmannsthal darabját: a *Jedermann*. „Az »Akárki« [*Jedermann*] mintha csak Salzburgért készült volna, és Salzburg az »Akárki«-ért - írta Bruno Walter - ...az előadást megnyitó fanfart az oszlopcsarnokban fújják, a figyelmeztető hangok. »Akárki! akárki!« a szomszédos templomok tornyaitól szólalnak meg, sőt még messzebből, a Festungtról, s az előadás idejét úgy választják meg, hogy »Akárki« halála akkor következze be, amikor megkondul a sok salzburgi templom ünnepélyes esti harangszava." Ettől a naptól kezdve a Dóm-téren minden nyáron ezrek és ezrek várják szent borzalommal a pillanatot, hogy a Halál hátulról átölelje Akárkit, a léha gazdagembert.

A Salzburgi Ünnepi Játékok cégére tehát nem valamely Mozart-mű, hanem a Jedermann lett, és talán ez a magyarázata annak, hogy miért vett a fesztivál annyira eltérő irányt a bayreuthi példától. Mert bár a következő években a zene - elsősorban Mozart zenéje - került előtérbe a Játékokon, a repertoár már 1925-ben kibővült a Don Pasqualéval, aztán kisvártatva előadták a Denevért, a Rózsalovagot, a Fideliót, s szép sorjában a zeneirodalom minden ismert, vagy kevésbé ismert zeneszerzője részesévé vált e hatalmas cirkusznak. Amíg Bayreuth egyre inkább bezárkózott a tradíciók elefántcsonttornyába, a salzburgi fesztivál ezer ágat, indát hajtott, százféle gyümölcsöt termett. A művészetek sokfélesége kért és kapott helyett magának itt: a legkülönbözőbb prózai előadások, opera, egyházi és kamarazene, tárlatok, filmek - mára több mint másfélszáz program tartozik a nyári másfél hónap kínálatához. Nem is épült egyetlen „tempoma” soha, bár a tervezett épület alapkövét Richard Strauss vezetésével lerakták a közeli Hellbrunnban. Nagy szerencse, hogy így alakult - mondogatják a hozzáértők -, mivel Poelzing építész tervei állítólag felettebb rondára sikerültek. Nos, a szükség úgy hozta, hogy Max Reinhardt, aki a szabadtéri játékokat kitalálta, újabb ötlettel állt elő 1925-ben: ezúttal az érseki rezidencia lovardáit találta a legmegfelelőbbnek színház- és operaelőadások megtartására. Átépítették tehát a Nagy Lovardát úgy, hogy mind színpadi produkciókra, mind hangversenyre alkalmas legyen. A szomszédos Sziklalovardából pedig ugyancsak szabadtéri színház lett. Az csak természetes, hogy a Mozarteum hangversenyterme szíves-örömmel fogadta a legkiválóbb hangszeres előadókat, a Landestheaterben meg színdarabokat, kamaraoperát rendeztek, és itt volt még a kis marionettszínház 1913 óta gazdagodó műsorválasztékával. Lassanként Salzburg város egésze a fesztiválra rendezkedett be. Nemigen van olyan

A Mozarteum épülete

**Schwanthaler
Mozart-szobra**

jelentős zenésze a világnak, aki meg ne fordult volna itt. Mégis, az Ünnepi Játékok nagy időszakait - talán igazságtalanul - egy-egy karmester nevéhez szokás kötni. Így követte Schalkot Bruno Walter, majd Toscanini korszaka. A harmincas évek második felében az egyeduralomhoz szokott Toscanini megpróbálta távol tartani Salzburgtól Furtwänglert (sikertelenül), a háború után pedig Furtwängler igyekezett kiutálni az Ünnepi Játékokról

Karajant (sikeresen). Furtwängler halálát követően Karajan aztán harminc nyáron át uralkodhatott a szülővárosában, ám nem elégedett meg ennyivel, és Húsvéti Ünnepi Játékok címen éves Wagner-bemutatókkal saját kis ellen-Bayreuthot hozott létre ráadásnak. Karajan halálával, úgy tűnik, véget ért a fejedelmek korszaka. Nehéz lenne megmondani, hogy Abbado, Maazel, Muti, Haitink, Rattle és a többi mostani sztár közül kinek a neve fémjelzi inkább a játé-

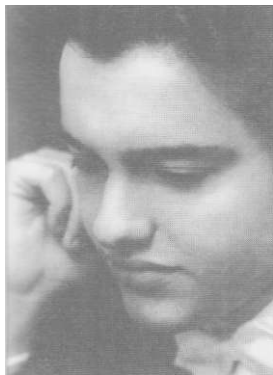
Mozart szülőháza

A kis nyári lak, amelyben állítólag a Varázsfuvola íródott

kokat. Egy dolog azonban bizonyos: a legnagyobb maiak az idén is itt vannak.

Hát ezért caplatunk most az esőben. Mert hogy jegyet kellene szerezni. „Tavaly szerencséd volt, esőverte flótás - kopog az ernyőmön -, miben reménykedel most?” Bizony, tavaly pokoli szerencsénk volt: kaptunk két belépőt a Wozzeckre.

Elnyelte ugyan minden félretett pénzünket, de nincsen rosszabb üzlet annál, mint Salzburgban *nem látni* a Wozzecket! Alban Berg operáját amúgy viszonylag későn, csak 1951-ben mutatták be az Ünnepi Játékokon, ezen azonban nem lehet csodálkozni. A negyedszázaddal korábbi, berlini ősbemutatót ekképpen kommentálta egy kritikus: „Nevezzenek ezentúl Csatornaszagú Mózesnek, ha az egész nem nyilvánvaló csalás. (...) Berg zenéjében nyoma sincs a

dallamnak. Csupa töredék, foszlány, csuklás és bőfögés. Valóságos állatkert... Alban Berget zenei szélhámosnak és közveszélyes zeneszerzőnek tartom. (...) Komolyan fel kell vetnünk a kérdést, vajon a zenei tevékenység lehet-e bűnügy és milyen mértékben. Jelen esetben a zene birodalmában elkövetett főbenjáró bűnről van szó." Mi tagadás, Berg atonális muzsikája valóban nem a fülbemászó dallamaival kápráztatja el a közönséget, idő kellett hozzá, hogy Salzburgban is be merjék mutatni. Ám az a drámai erő, amely a Wozzeckből sugárzik, rendszerint azokat is lenyűgözi, akik amúgy idegennek találják a tizenkét fokú hangsoron alapuló kompozíciókat. Én mindenesetre soha korábban nem láttam-hallottam ennyire tökéletes operaelőadást, mint a Peter Stein rendezte, Claudio Abbado vezényelte Wozzecket. Büchner kegyetlen, szikár története a megalázott, kihasznál és szerelmi gyilkosságba hajszolt bakáról, a szigorúan szerkesztett, szuggesztív zene és a változó terekkel operáló színpadképek ritmikája együttesen olyan intenzitással hatnak az érzékekre, hogy a darab végén a nézőtérben hosszúhosszú másodpercekig pisszenést sem lehetett hallani. Az első tétován összeverődő tenyér zajára aztán kitör a tapsvihar... De tapsvihar gyakran adódik. A néma csend a beszédes.

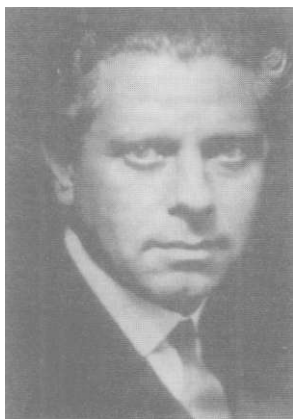
*Jevgenyij Kissin
ráadást
ad a Grosses
Festspielhausban*

Claudio Abbado

Az a feneség az egészben, hogy szinte mindig mindenre kapható jegy Salzburgban. Hogy csinálják, nem tudom, mert végül az előadásokat telt házzal játsszák. A bayreuthi viszonyok ismeretében, ahol nyolc-tíz éves várakozásra vesznek fel előjegyzéseket egy-egy jegyre, különösen hihetetlennek tűnik ez a bőség. Csakhogy

Max Reinhardt

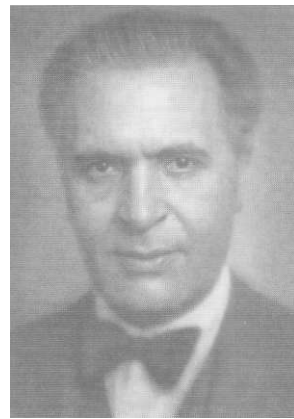
Herbert von Karajan

Franz Schalk

Bruno Walter

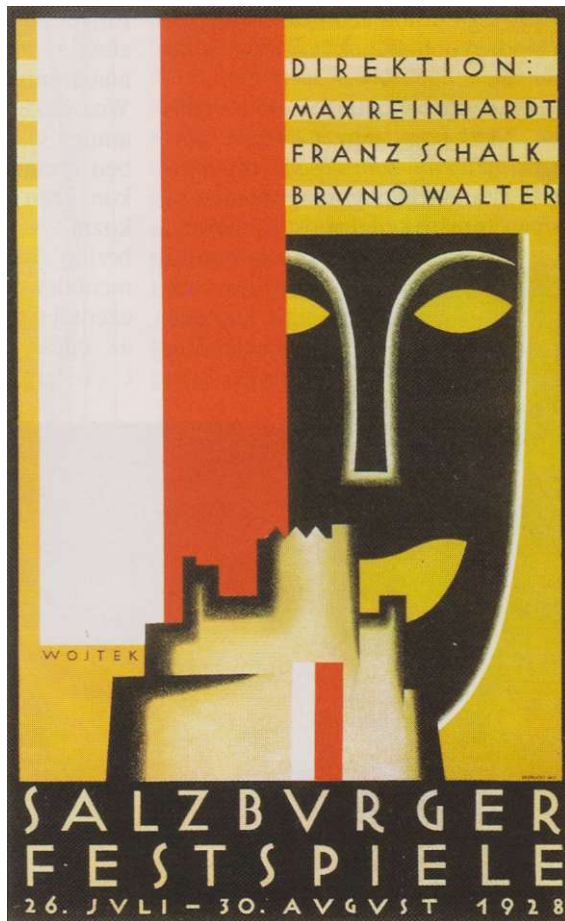
Bayreuthban a belépőt, ha kapható lenne, elvben meg is lehetne fizetni. Salzburgban viszont valóságos vagyont kérnek el a helyekért. Egyetlen operaelőadásra szóló jegy ára néha annyi, mint ugyanez a mű sugárlemezen - hifi-toronnyal együtt! Olykor akad azért megfizethetőbb belépő, ha valaki a februárban megváltott előadásra mégsem tud eljönni, és visszahozza kevésbé előkelő jegyét.

Hosszasan turkálunk a jegyirodában a lehetőségek között. Van választék bőven, étvágyunknak csak a pénztárcánk szab határt. A Figarót és a Don Carlost képtelenség kifizetni, a Jedermannnt jövőre halasztjuk... hohó, itt van két visszahozott jegy a csodagyerekre. Jevgenyij Kissin zongoravirtuóz (aki ma már annyi idős egyébként, mint Mozart volt akkor, amikor végleg itt hagyta Salzburgot) koncertet ad a Grosses Festspielhausban. Aztán itt van még Sir Simon Rattle: egész Beethoven-ciklust dirigál a Mozarteumban. Sietve befizetünk a zongoraestre és az ötnapos Beethoven-sorozat első előadására. Salzburg újra csak Mozart nélkül? Azt már nem: a Marionett Színházban fogjuk megnézni a Varázsfuvolát!

Akinek jegye van Salzburgban, okosan teszi, ha lelassul nappalra, és inkább csak önfeledten pöffeszkedik. Eső sincs már, most a tűző nap ellen kellene az ernyő, de ki hord manapság napernyőt? A Pamina kávéház teraszán ülve kávé és rétes mellől szemléljük a százfejű-száznyelvű turistasárkányt, ahogy hullámszik, hömpölyög a girbegurba utcákon, vagy a Mirabell-kert csendes virágcsipkés és riasztó kögnómjai közt sétálgatva készülünk az esti előadásokra. Napszálltára csodálatosképpen megváltozik a város: a papucsban csoszogó, fújtató, rövidnadrágos, reklámtrikós, táskaöves hadat nagyrészt felváltja a *jegyese* paradéja. A főbb csomópontoknál rafinált eleganciával öltözött, átszellemült arcú, felhúzott orrú jegytulajdonosok köröznek kimért léptekkel. Minden tíz szmokingra jut egy frakk és három extravagáns. Ez a műtész küllemű úr például fekete halászhálóba öltözött, amaz tenyérnyi bordó-fehér jin-jang jelet visel óriásméretű csokornyakkendőjén, amott meg egy mézsfehér-kefefrizurás, hetven körüli hölgy villantja ki pompás kises-

télyijéből változatosan tetovált vállait. A Mozarteumban előttem ülő fiatalember azzal tüntetett, hogy hibátlan, háromrészes öltönyéhez nem hordott inget. De mindig a Grosses Festspielhaus közönsége a legpuccosabb. A gyermekként világhírnevet szerzett orosz zongoristáért tolong itt most kétezer ember. Minden csodagyerekben persze az a legérdekesebb, hogy lesz-e belőle *csodafelnőtt*. Mozartból lett. És Kissinből? A g-moll balladát atomjaira szedi, zabolátlanul szétkalapálja. Udvarias

Az 1928-as Ünnepi Játékok plakátterve. Az embléma változatlan

taps, idegesség a pódiumon, teremben egyaránt. Aztán a zongorista lassan megnyugszik, és ahogy magára talál, úgy ragadja magával a közönséget is. Liszt hatalmas h-moll szonátája már frenetikus siker. A publikum nem akarja elengedni a félsze-

„A Halál vagyok, reszkes lélek, mert én senkit meg nem kímélek” (jelenet a Jedermannból)

gen mosolygó fiatalembert, újabb és újabb ráadást követel. És Kissin ifjanc még: örömmel játszik. (Tavaly

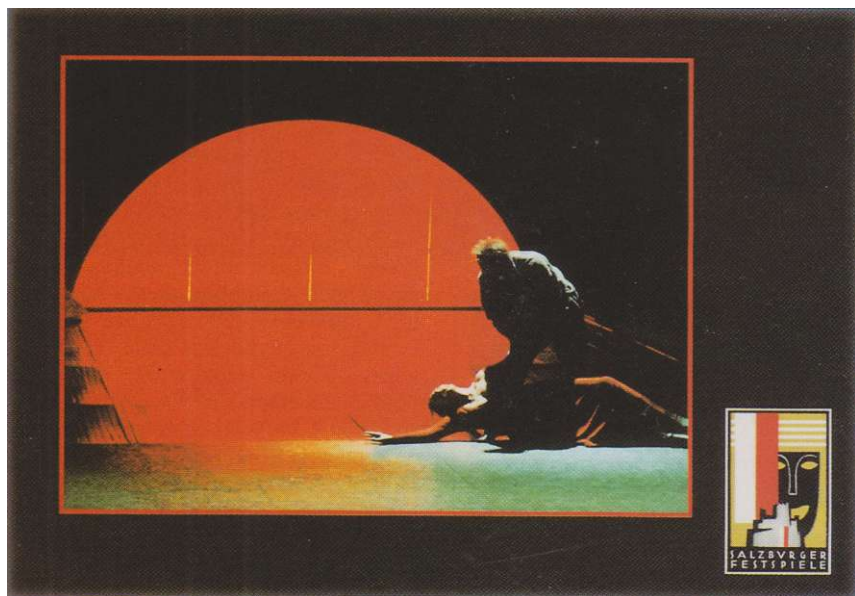
Párizsban Maurizio Pollini bezzeg a fél metropolis sem tudta rávenni, hogy visszaüljön a billentyűkhöz.)

A koncert után Claudio Abbádó láttam kisurranni. Sietős léptekkel távozott, mielőtt az autogramvadász-különítmény lecsaphatott volna rá. Meghallgatta-e vajon az egyre népszerűbb kollégáját, Sir Simon

programot, mint valami zenei szendvicset: az estéknénti két Beethoven-szimfónia közé becsempészett egy-egy kortárs angol művet. A nagyszerű, Haydnt idéző C-dúr szimfónia és a kissé ironikusra fogott Eroica között Mr. Tumage „Kai” című opusa, mi tagadás, próbára tette az idegeimet. *Csupa töre-*

titik a városban. Az Ünnepi Játékok leghíresebb Zaubersflöteit is megőrizte a kollektív memória, később a lakklemez. Schalk 1928-as bemutatójáról, fájdalom, csak méltatások maradtak, de Toscanini szárazan kopogó vagy Furtwängler érzelemgazdag, robotsztus előadásai hanglемеzen is hozzáférhetőek. Az 1937-es Toscanini-féle betanításban egy fiatal karmesterasszisztens: Solti György játszott a harangjátékon. Nem egészen húsz évvel később Solti már dirigensként hódította meg Salzburgot híres Varázsfuvolájával, amelyhez a díszletek Kokoschka tervei alapján készültek.

Varázsfuvolát látni Salzburgban tehát nagy tisztetség, még akkor is, ha a szereplők nem hús-vér emberek, hanem festett bábuk csupán! Hangjukat a legnagyobb előadótól kölcsönzik, és sohasem indiszponáltak. A Marionett Színház hét évvel az első Festspiele előtt alapította Anton Aicher, és valószínűleg maga sem sejtette, hogy fia, majd lányunokája az egész világot bejárja a fából faragott társulattal, és a Scalában, a Teatro La Fenicében, New Yorkban vagy Osakában ugyanúgy ünneplik majd a kis bábokat, mint a nagy hírű énekeseket. Mert a Marionett Színházban hamar elfelejti az ember minden bűjást-bánatát, ha van neki. A Varázsfuvola esetében a báb-előadás már jellegénél fogva is sokkal inkább e mű mesészerű karakterét emeli ki, mintsem a misztériumot. S a műsor végén: mikor egy ügyesen elhelyezett tükör segítségével fellibben a fátyol a titokról, és meglátjuk a kis marionettfigurákat mozgó hatalmas bábosokat - egy pillanatra óriásnak képzeljük magunkat is.

Jelenet a Peter Stein rendezte Wozzeckből

A Varázsfuvola marionett-előadásban

dék, foszlány, csuklás és... Nem folytatom, nem szeretném, ha Csatornaszagú Mózesnek neveznének ezentúl.

Rattle-t is? (A Mozarteumban nem sikerült felfedeznem Abbádót a közönség között.) Az angol karmester magával hozta a birminghami szimfonikusokat, akiket a vele való együttműködés emelt a világ élvonalába. Sajátos, körkörös ülésrendet alakított ki számukra, amely lehetővé teszi a dirigensnek, hogy minden egyes zenésszel állandó kapcsolatot tartson az előadás folyamán, és egyben remek, tömörségében is áttetsző hangzást biztosít a zenekarnak. Sir Simon koncertsorozata a talányos „Beethoven, a kortárs” címet viselte, hamar kiderült, hogy miért. A ravas karnagy úgy állította össze a

A Mozarteum egyébként sok tekintetben a pesti Zeneakadémiára emlékeztet, csak hogy a Zeneakadémia kertjében nem látható Mozart faházikója. (A pesti műintézetnek sajnos, egyáltalában nincsen kertje, ahol a szünetben levegőzni lehetne.) A kis nyári lakot a múlt század második felében, a Mozart-kultusz kivirágzásának idején szállították át Bécsből Salzburgba, de csak 1950-ben került véglegesen mostani helyére. A hiedelem szerint ebben a kunyhóban komponálta Mozart a Varázsfuvolát. Márpedig bármi, aminek köze lehet a Varázsfuvolához, nagy becsben tartá-

Csendesen szítal az eső a salzburgi éjszakában, a punkok behúzódnak a kapualjokba, hidak alá. Egy csapat motoros rocker tűnik fel a Makartplatz sarkán, és eldübörög a Mozarteum irányába. Némelyiknek különös, háromkerekű járgánya van, mintha csak a Mad Maxból maradtak volna itt. Az ex-jegytulajdonosok egyike-másika még beül a közeli Salzach-parti vendéglőbe egy tormával, spenóttal tálalt bécsi tányérhúsról, vagy megiszik egy kapucinert a szomszédos kávézóban, ahol Toscanini, Furtwängler és Karajan portréi békésen lógnak a falon, egymás közelében. ■

MITTELFEST, CIVIDALE HETEDSZER

Tavaly nyáron éreztem először - a Közép-európai Fesztiválnak igenis van jövője. Felidézem megvilágosodásom körülményeit. Cividaleban Claudio Magris *A Duna* című esszéregényének színpadi bemutatójára vártunk. Arról beszélgettünk, ha van mű, amelyik alkalmatlan dramatiszálásra, akkor ez az. Ereztünk is bizonyos feszélyezettséget, mert ezt a nyaranta ismétlődő fesztiválkirándulást nagyon szerettük. Kis támla nélküli vászonülőkét lehetett birtokba venni a szabadtéri helyszínen, a helyi főiskola nagy kertjében, amelyet meghatároz a fél évszázados gesztenyeallé hatalmas és szép fáival, ahogyan szeliden, hosszan, vagy száz méter hosszan ereszkedik alá az előző századforduló idejéből való klasszicista épülethez. Sötétedett, a helyszínen, a rejtett reflektorok fényében egyre stilizálódott a nemlétező játéktér, megnagyobbodott a kastély, labirintussá vált a kert. A fák, bokrok élő, susogó díszletfalakká váltak. Felfedeztük a szökőkutakat is, nem tudtuk, valódiak-e, zene szólt, gyűlt a közönség. Akik összejöttek, nem tudták, miben lesz részük, színház, hangverseny, szavalat, kerti fogadás, bármelyik elképzelhető volt. Sötét öltönyök, nagyesztélyik, farmerok, hátizsákok - sokféle volt, de a várakozásban lassan egyneművé vált a közönség. A sötétből előlépdelt egy római tunikás nő, cipője a kezében, lassan, óvatosan jött a vízzel elárasztott füben. Az utolsó pillanatban befutó tévéstábok keresték a felvételhez legjobb helyeket, ők is belegyalogoltak a vizes fübe, cipelték a kamerákat, kábeleket, ide-odavillantottak a bekapcsolt kézi spotlámpákkal. Jegyszedők próbálták leültetni az illusztrisabb vendégeket, de a kis vászonülőkék már mind foglaltak voltak.

Nem tudom, mikor kezdődött az előadás, emlékszem, Giorgio Pressburger sötét öltönyben a Magris-könyvről beszélt, s most már több nő sétált a vizes füben, ruhájuk egyetlen szín különféle variációit mutatta, bokáig érő, lenge redők mögül, ha úgy akarták, egész meztelen lábuk kilátszott. Az épület falára vetítve megjelent a Duna stilizált útja valami régi furcsa térképen, a nők kórussá szerveződtek, s bemutatkoztak, furcsa nevük egy-egy forrást jelentett, azokét a forrásokét, amelyek a Fe-

MITTELFEST '98

Prosa, musica, danza, marionette, poesia e cinema
dalla Mitteleuropa

CIVIDALE DEL FRIULI 18-26 LUGLIO

direzione

Giorgio Pressburger
Carlo de Incontrera
Mimma Gallina

"Progetto poesia"
a cura di Cesare Tomasetig

"Marionette e Burattini nelle Valli del Natisone"
a cura di Roberto Piaggio

consulente amministrativo
Rodolfo Castiglione (ERT)

német, olasz, magyar és más nyelven is ismétlődtek, keveredtek a sűrűsödő estében, akkor egy időre elveszítettem az események megfigyelésének, megértésének lehetőségét, mert átcsörtetett közöttünk egy televíziós stáb, lefröcsköltek egy drága estélyi ruhát, s mire újra visszakapcsolódhattam volna a történetbe, a folyó már elindult, a produkció is elindult, a nézők is követték a színeseket, először bizonytalanul, aztán egyre határozottabban, mert a kerítésen túl feltűnt egy újabb színpad, arrafelé tartottak az együttesen kórust és folyót képező-jelentő színésznők, és velük hosszú menetben a nézők.

Mi kell egy évenkénti fesztiválhoz?

A pénzen kívül művek, nézők s valami olyan mondanivaló vagy összetartó erő, amely alapul szolgálhat a rituálisan ismétlődő mustrához. Kell persze vonzó helyszín is, amely érdekelt is abban, hogy nézők, turisták, közreműködők, újságírók odaseregéljenek. Civi-

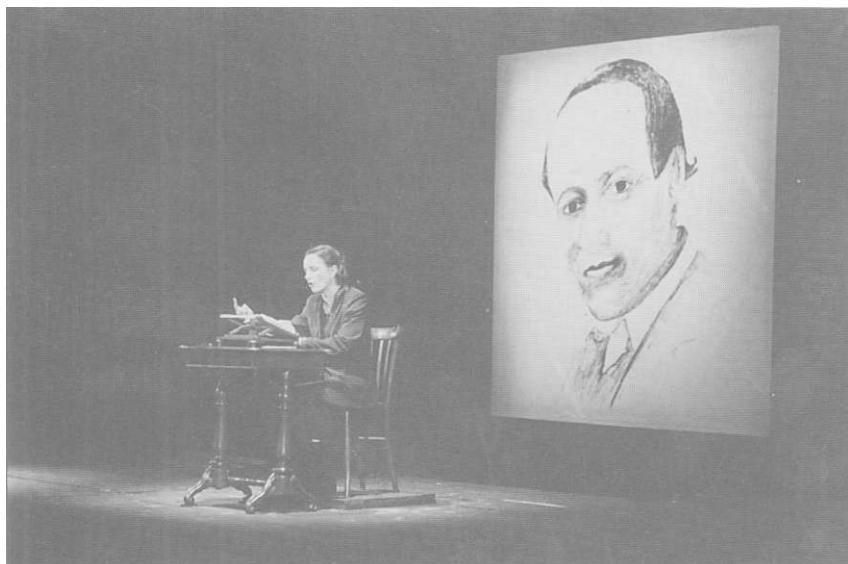
Az 1998-as Mittelefest megnyitóján Giorgio Pressburger

lete-erdőnél összegyűlve az ott induló Dunát képezik.

Az épületnek felnyílt egy emeleti ablaka, latin nyelven valamilyen egyházi rendeletet hirdettek ki, de a hallottak

dale ilyen hely. Gyönyörű. Körben az Alpok hegyei, közel a tenger, a kis városka nagy tere (valamikor a lombardok centruma volt) természetes színpadokkal szolgál. Az ott lakók befogadó,

Felolvasás Elias Canetti műveiből

Claudio Magris a Canetti-mű bemutatóján a nézők között

kedves, érdeklődő emberek, a latin, szláv, osztrák-magyar hatás és emlék máig keveredik itt. 1991-ben óriási protokollal, a Mittelfesttel ünnepelte meg a két Közép-Európa, a keleti és a nyugati rész a szabad egymásra találást, s azt a Közép-Európát, amely legfeljebb szellemiekben volt valaha is

Joseph Roth arcképe a róla készült kiállításon

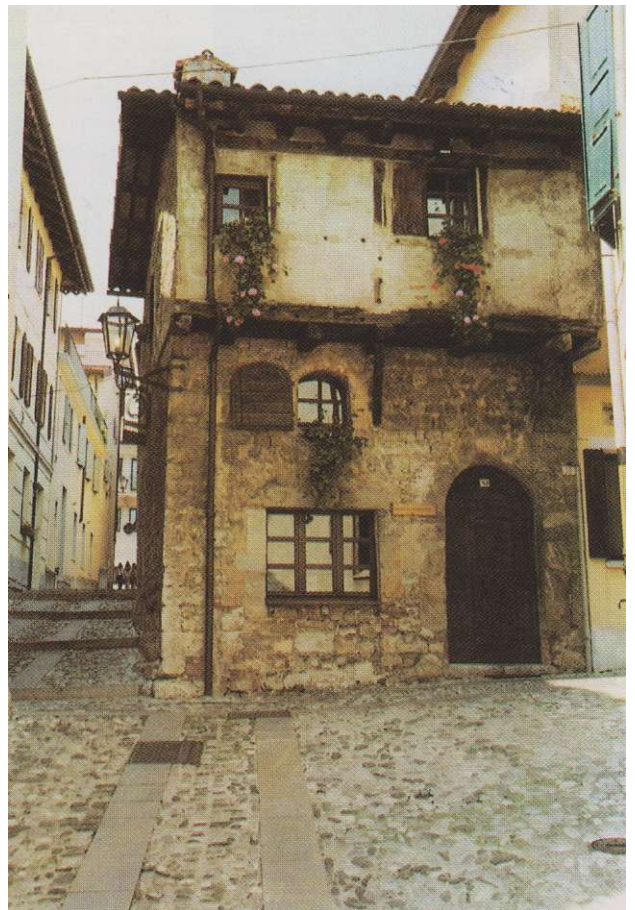
egységes. 91 óta azonban sok idő telt el. Eltűnt a protokoll, megkopott az újongás, de van valami tárgyyszerű érdeklődés egymás iránt. És vitathatatlanul vannak művek. Zene és irodalom, színház, képzőművészet, film. Mozarttól Bartókig. Salzburgtól Krakkóig, Velencéig. Szarajevóig nyilvánvalóak a kötődések, kölcsönhatások, kapcsolatok. Csak az nem volt világos, mitől lesz ez egység. Nos, ehhez kellett (és fog kelleni) Giorgio Pressburger és az ő átírásai, pressburgeriádái. Hrabal, Kafka, Dante, Canetti, Hašek, Krleža, Handke, Mrożek, Wyspiański művei sorakoztak eredeti formában vagy adaptációban, de a Pressburger-átírtok gyakorlatilag egy egységes közeget jelentettek, alapot szolgáltatottak a seregszemléhez. Mindezt akkor, a Magris-mű város-happeningként, mégpedig si-

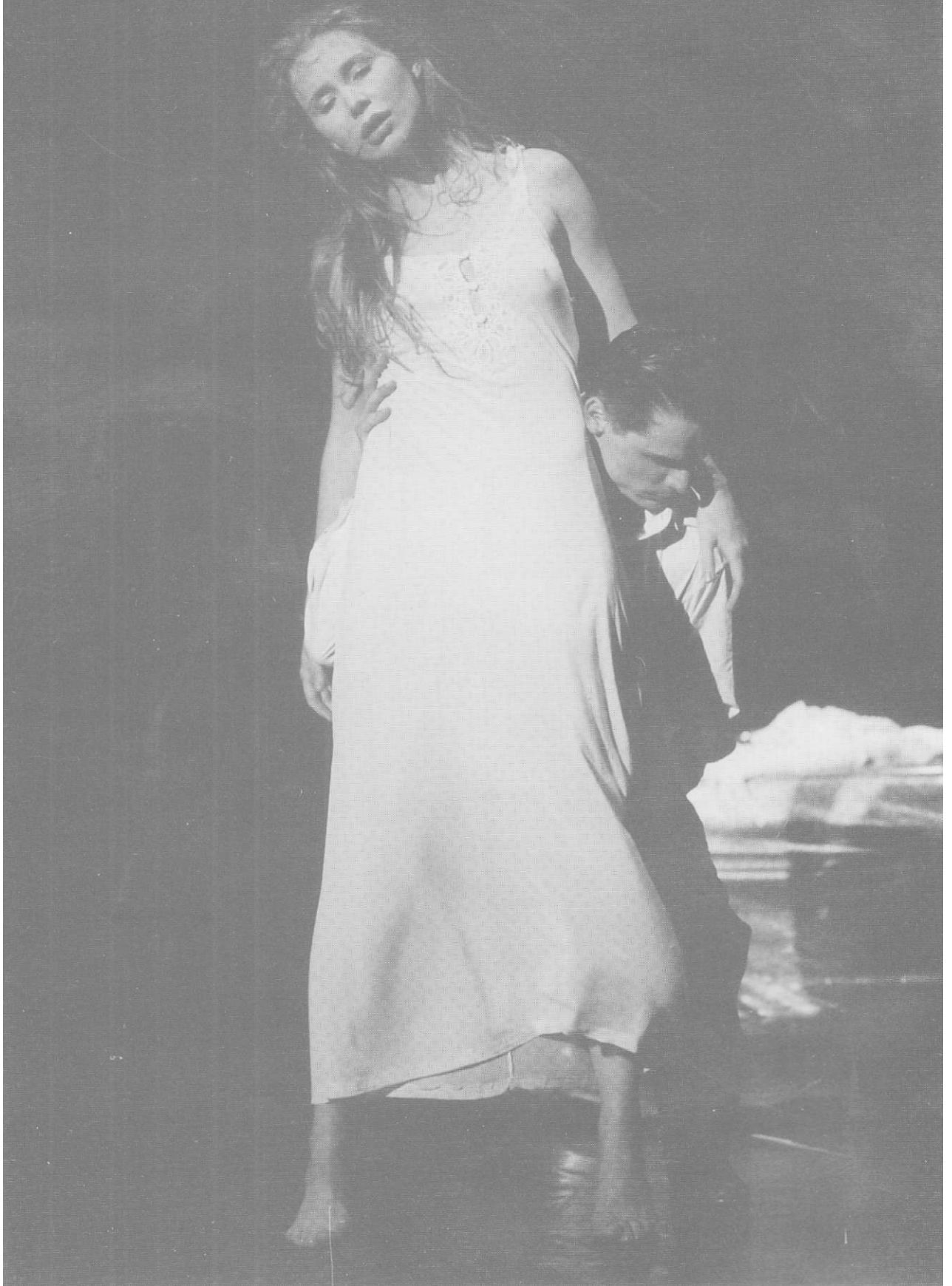
keres, a nézők által több órán keresztül követett „passió-játékként” való bemutatásakor értettem meg.

Felidézem a tavalyi nyarat, azt az éjszakát. Haladtunk a menetben, követte a színészeket az újabb és újabb helyszínhez, Bécshez, Pozsonyhoz, Budapesthez, Mohácsához, Belgrádhöz. Zsidóüldözést, török elleni harcot, az egész zürzavaros Közép-Európát felfedezni véltük. Mire emlékszem? Álldogáltunk a Natisone fölött a hídon, lent a mélyben a víz különös formákat öltött, egy-egy zuhogó vízeséssé nagyobbodott, óriás pisztrángok sötét alakját lehetett látni a vízben, hallottam élőben zsidó siratódalt, magyaros cigányzenét, szerb kólót, hangfelvételtől Hitlert, továbbá Brecht-Kurt Weill-szongot, géppisztolysorozatot, verseket, kiáltványokat különféle nyelven. Bandukoltunk a sötétben, előttünk egy fiatal spanyol házaspár alvó gyerekkel a hátizsákban. Olykor megkérdezték tőlünk, mi történt-

Bozsik Yvette
a Kafka-töredékek
előadásán

nik és miért, mi pedig inkább történelmi ismereteinket osztottuk meg velük, mert a látóvalók körül túl nagy volt a túlekedés, olykor harminc méterre is lemaradtunk az eseményekről. De mindenki kérdezgetett mindenkitől, és mindenki értelmezett és magyarázott, és talán felidézett vagy átélt újra valamit. Előfordult, hogy kiszakítottuk magunkat ebből az elképzelt Közép-Európából egy-egy pohár vörösborra, valamelyikünk megjegyezte, hogy az apja így lépett le egy malenkij robotra vivő menetből, szerencséje volt, az orosz őr figyelme éppen elkalandozott, ám amikor tíz perc után mi itt csatlakozhattunk a különös színházi passió-játékhoz, épp elértük a budapesti zsidóüldözést, az 1944-es Dunába lövés lehetőségét, és ezúttal angol diákoknak magyarázhattuk, hogy most éppen mire emlékezhetünk.

Menetszínház. Civalalén átkanyarogva nemcsak a Duna vonulását jeleníthettük meg, hanem a közép-európai meneteket is: gyászmenetet, körmenetet, felvonulást, fegyenc kíséretet s mindazt, amit e műfajban térségünk történelme produkált.

Másnap fogytak Magris Duna-könyvei, megnézték a turisták az éppen aktuális kiállítást is, és este mentek - ezúttal komolyzenei koncertet hallgatni.

Az idén Canetti-mű idézte meg Közép-Európát, meg egy Josef Roth-em-

lékkiállítás, meg Hubay Miklós darabja Nyizsinszkijről. Civalale és Pressburger ott folytatta, ahol tavaly abbahagyta. Mi is. Mint minden szabadtéri nyári fesztivál, ez is különleges - latin éjszakaiával, evéssel-ivással, találkozásokkal.

Voltak nagy erejű bemutatók, vannak sikeres produkciók, meg utcaszínház gólyalábakkal, viccekkel, tréfákkal, alkalmi bábjátékokkal.

Mittelfest? - Az egész mélyén van egy nagyon határozott, néha már-már didaktikus Közép-Európa-ismertetés. Meg kell becsülni, hogy egyre nagyobb az érdeklődés. Eszembe jut Kohn bácsi esete a röpcédulákkal, amelyeket át kellett volna dobnia az ellenséges vonalak mögé. De ő eltűnt. Két hét után így magyarázkodott: „Tudják, milyen nehéz volt ezt eladni az ellenségnek?”

Kérdem én - tudjuk-e, milyen nehéz „eladni Közép-Európát” a nagyvilágnak? Kiszakítani magunknak valami kis figyelmet? Az az igazság, én nagyon megszerettem Civalalét. Mert láttam 91-ben egyszerre hat színpadon valami hihetetlen hatást keltve e versenyessel Göncz Árpád monodrámáját. Eredeti formában, táncjátékban; megkettőzött énű változatban - hat ország művészeivel. Láttam vonulni az akkori olasz külügyminisztert, és megérttem valamit a rómaiak természetes fennhéjázásából, láttam Tábori Györ-

gyöt Kafkát rendezni (előtte két hónapot próbált otthon, Bécsben, kiköltöztetve a produkciót a Kafkához nem illő Burgtheaterből), láttam Jiří Menzel korai reggeli megérkezését, és azt, hogyan mutatta meg, hogy ő Jiří Menzel Prágából. Nevettem a megjegyzésén: „jó, jó ez a Tábori-féle Kafka-töredék, csak a Tábori azért gyötrődik, mert az eredeti Kafka nem igazán szomorú”. Láttam zseniális adaptációban a Risori színház Thomas Bernhard *Peimann nadrágot vesz* című pamfletjét, hallottam Eduard Goldstücker Kafkáról meg az 1968-as Prágáról beszélni. Hallottam a szlovén és a cseh filharmonikusokat Mozartot játszani, sok változatban a Csodálatos mandarint... És jó lábalni a hideg Natisonében, vagy dél előtt elugrani a tengerhez és az esti színház után beülni egy vendéglőbe.

Eredetileg azzal akartam befejezni, hogy azt mondom, Civalale egy olyan hely, ahol azt tanulhatjuk mi, közép-európaiak meg az idelátogatók, hogy mit is jelent az a fogalom a történelemben és a művészetekben, hogy Közép-Európa. De ez talán túl didaktikus lenne. Inkább azzal zárom soraimat, hogy a Mittelfest köszöni, megvan. És - Civalale del Friuli Budapesttől körülbelül hét óra autóval. Egy-két eltévedést is beleszámítva.

M. P.

KASTÉLY ÉS KUNYHÓ

Azok közül, akik most itt állunk a Madách-kastély kapujában, jó néhányan ott voltunk szilveszter éjszakáján a kiskőrösi „szalmakunyhó” előtt. Éjfélkor megszólalt a harang a közeli templomban. A Himnusz énekeltük, mint abban a pillanatban mindenki Magyarországon. Valaki elmondta - nagyon szépen - a Szózatot. Tudtuk, hogy bent áll az ágy, amelyben 175 évvel ezelőtt Petrovicsné Hruz Mária vajúdott elszülött gyermekével.

Az evidencia fényével tört fel bennünk a vers, ahogy ránk nézett két kis ablakával a fehér házfal: „*Itt születnek a nagyok, Isten a megváltókat ide küldi be.*”

A csillagok csakugyan úgy ragyogtak, mint 1998 évvel ezelőtt Betlehemben.

Petőfi születése után három héttel, ugyanabban az áldott esztendőben, a Zodiákusnak még ugyanabban a jegyében, az egykori Magyarországnak ezen a másik pontján, itt a nógrádi dombok közt - a kunyhóval romantikusan s annyiszor szembeállított úri kastélyban, ebben! - Madách Imréné Majtényi Anna életet adott elsőszülött fiúgyermekének, ifjabb Madách Imrénének.

Hogy Petőfi és Madách páros-csillag, azt mindkettejüknek legnagyobb barátja, Arany János nyilatkozta először, amikor *Az ember tragédiája* kéziratának elolvasására fejét végre ráadva lelkesülten írja Tompának a mű szerzőjéről: „*Petőfi óta legnagyobb tehetség.*”

Nietzschénél olvastam, hogy az emberiséget ismeretlen cél felé hajtó Világszellem minden népre rábízta nyolc-tíz egyetemes jelentőségű géniusz kihordását és felnevelését - aztán akár el is dobhatja a bezáródó méhet... Miért kaptuk akkoriban párosával a Géniuszokat?

Elhangzott 1998. január 21-én Alsó-Sztrégován, Madách Imre születésének 175. évfordulóján.

Talán azért, hogy ha hétéves korában egyiküket elviszi itt, a Felvidéken a nagy kolerajárvány, vagy a másikat megveszi az isten hidege Debrecenben, vagy elesik Segesvárott, legyen ott biztosítékul a másik. Ott is volt, s helytállt - hadd folytassam így: „*az emberiségért, az örök talajon.*”

Ez az oly bőkezű Világszellem kitűnő arányérzékről tett tanúságot. A „világszabadság” szavát megalakító Petőfi mellé párosította az emberiség túlélési technikáját drámai akciók során felismerő Madáchot. A magyar szellem két aspektusának abszolútumát testesítik meg ők. Az egyik a szörnyű időben csakugyan elesik Segesvárnál, a másik a magyar nemzet végveszélye láttán az egész emberi faj veszélyeztettségének felismerésére jut el, és meglátja - mindenkinél előbb - a Föld szelleme óvta planétánk törekenységét, a kontárkodó emberi tudományoktól érhető lepusztulását.

A magyar nemzet becsületére válik, hogy ezeket a XIX. században oly kevésbé aktuálisnak látszó eszméket Madách művéből hamar befogadta és magáévá tette, s intenzív Madách-kultusszal ápolta is őket, míg aztán ezen eszmék aktualitása mára - sajnos! - a szemünket kiveri. Mondhatnánk: minket, magyarokat, akik kijártuk Madách iskoláját, már nem érhet meglepetésként semmilyen világvég. Ezért is vagyunk bokréta Isten kalapján.

Mintha magával a Teremtés művével tartott volna lépést a ház lakója a tizegynéhány hónap során, amikor odabent *Az ember tragédiáját* írta. (Mint ahogy Michelangelo csinálta végig a Genézis hat napját a Sixtus-kápolna állványain.)

Az ilyen remekművek titka megfejtethetetlen. A *Tragédiáé* is, pláne itt, ha szétnézünk ezen a zavarba ejtően harmonikus nógrádi tájon.

Hogy itt épült volna fel az az eszmekatedrális?

Amikor nyolc-tíz évvel ezelőtt a római Accademia della Arte Dramatica végzős növendékeinek egy szemeszteren át Madách-szemináriumot tartottam előkészítésül, hogy az év végén *Az ember tragédiája* színrevitelével vizsgázhassanak, kitűnő osztályvezető tanáruk, a magyar származású Giorgio Pressburger váltig az firtatta: miképpen lehet motiválni a *Tragédia* egyetemességét egy múlt század közepi osztrák tartomány oroszoktól levert öslakosainak úttalan falujából? S amikor aztán ez a kitűnő hazánkfia az év végén megrendezte *Az ember tragédiáját* egy deszakralizált római templomban, a Via Vittoriában, a templom lépcsőin ücsörgő, jelenésükre váró színésziúk és -lányok között ott sétálgatott zsinóros mentében, csizmásan egy lógó bajuszú magyar - a vak is látta, ez csak a szerző lehet.

S csakugyan, néha bement, megállt egy oszlop mellett, s együtt sutogta a szöveget a színészekkel: „*minden mi él, az egyenlő soká él, a százados fa, az egy napos rovar...*”

Pressburger belerendezte a szerzőt a művébe, s a szerző mögött ezt a nógrádi tájat, a XIX. századi Magyarországot (a kórusról szólta a nógrádi, hevesi népdalok), s így az egész valami soha eddig nem látott monolitikusságot nyert az olasz néző előtt.

Régi, olasz kultúrájú költőnk, Janus Pannonius versének igazsága teljesedett be: „*Hidd el, a környezet is befolyásolhatja a költőt, S az, hogy hol született: érzik a vers ütemén.*”

Az ember tragédiája sorainak légszomjas, bartóki ritmusában a zsandárokkal ellepelt nógrádi szülőföld szíve dobog az emberiségért - a kastélyából a pozsonyi börtön magánzárkájába hurcolt költőé.

Hubay Miklós

Mészöly Dezső

HUBAY MIKLÓS NYOLCVANÉVES

Köszöntő sorokat kér tőlem ez alkalomból az *Európai Utas*. Első gondolatom: mi sem határozhatná meg találóbban Miklós barátom személyének és sorsának lényegét, mint ez a két szó: európai utas. Aligha van köztünk, magyar tollforgatók közt még egy, akinek minden megnyilvánulásában olyan fényerővel világítana az európaiság, mint az övében. De bármily otthonos is ő Európában, azért ott mindig *utas* marad - még ha évekre rúg is olykor számára a kinti tartózkodás. Egymást követő színpadi sikerek marasztalhatják olasz földön - olyan esztendőkből, melyekben hazai színházaink mintha megfélekednének róla... Majd a firenzei egyetem magyar irodalmi katedrája köré gyűlnek lelkes fiatalok, hogy *professore* Hubay előadásain fedezzék föl egy kis nép nagy költőit... Ilyenkor enyhül az a keserű emlék, hogy annak idején (*ötvenhat* után) itthon egy nap fosztották meg *mindkét* állásától (a Nemzeti Színház dramaturgi s a színiakadémia tanári székétől)...

Tempi passati. Mindez már a múlté. Nemrég voltam tanúja, hogy a debreceni Csokonai Színház - Lengyel György rendezésében - forró sikerre vitte Hubay Miklós új drámáját. Nemcsak azért mondom újnak ezt a művet - *Hová lett a rózsá lelke?* - mert legutóbb kelt munkája az írónak, hanem azért is, mert gondolati anyagában s egész különös sugárzásában is új.

Vajon remélhetjük-e, hogy a következő szezonban valamelyik fővárosi színházunk nemes versenyre kél a debreceniekkel?... Vagy talán ez a Hubay-dráma is valahol Itáliában folytatja majd pályafutását?... Hiszen - mint mondtam - írója: *európai utas*.

Hubay Miklós és a debreceni Csokonai Színház művészei a Hová lett a rózsá lelke cividalei előadásán

Nem hiszek semmiféle babonában, de van egy különös, megbabonázó költői tapasztalatom: ha valakinek a nevét függőlegesen írom le, s a betűk pilléreire verssorokat építek, a költemény egyszerűen kezd kirajzolni a név viselőjének szellemi arcát. Villontól kaptam el ezt a furcsa szenvedélyt: az ő versei győztek meg arról, hogy ilyen *akrosztichont* nem csak tréfából lehet rögtönözni, a legkomolyabb költői szándék is élhet vele, feszülten

lesve, mit sugallnak s merre vezetnek a titokzatos betűk fényjelei.

Miért beszélek itt erről?

Mert évekkal ezelőtt egyszer leírtam függőlegesen Hubay Miklós nevét, s engedelmesen követtem a betűsor inspirációját. Ilyen percekben a költő hajlamos azt érezni, hogy valaki vezérli tollát, s verse már okosabb, mint ő maga... Hadd körmölöm ide azt a kis költeményt befejezésül - és születésnapi ajándéku!

HUNNIA LÁNCÁN

Hunniá téged el nem engedett-
Untig telített vagy váltig győört -
Bizony, kísért, akárhová vetett
A sorsod (hogy ne mondjam: végzeted).
Ypszilon-forma válaszútagon
Mindenkör megjelent fejed fölött -
Intő jelül?... őrangyalul?... Nagyon
Kevés fiát tartotta foglyul oly
Leláncoltan a messzi tájakon...
Ó haza nem lett néked Magyarország:
Sorsod már az, hogy holtig oszd a sorsát.

Az *Európai Utas* köszönti a nyolcvanéves Mészöly Dezsőt is.

Timothy Garton Ash

ÉVSZÁZAD VÉGÉN, ÉVEZRED KÜSZÖBÉN

1. Amikor ezt írom, június elején, Koszovó megállíthatatlanul sodródik a háborúba. Ki tudja, mire Vilenicán találkozunk,¹ mi minden fog történni, hányan esnek el, hány embert üznek el otthonából? Szinte hihetetlen, hogy tíz évvel ezelőtt Szlovénia és Koszovó ugyanannak az országnak a része volt. Nem tudom elképzelni, hogy ne akarnánk beszélni erről, arról a hihetetlen szétágazásról, amely más-más útra terelte azt a térséget, amelyet ma már minden kezdő nyugati diplomata „Közép-Európa” néven ismer, és azt, amelynek „Balkán” a neve - és ez nem értéksemleges elnevezés (talán soha nem is volt az).

Mint hogy Vilenica mindig is Közép-Európa irodalmi-politikai eszméjének egyik műhelye volt, beszélnünk kell erről a szörnyű szétválásról. A szlovén író és kritikus, Aleš Debeljak az „elvesztett Dél fölötti bánatáról” írt. De miért veszett el? Az egyik véglet az az elmélet, amelyet a vulgáris marxizmus mintájára vulgáris huntingtonizmusnak neveznek. A nyers kulturális determinizmus szólal meg benne: aki ezer éve a nyugati kereszténységre tért, az most demokráciára van predestinálva. Az ortodoxia vagy az iszlám diktatúrára kárhozzat. A másik végletet a politika tiszta primátusának lehetne nevezni. A történeteket nem a történelem vagy a kultúra szabta meg, hanem kizárólag a rossz politika szülte. Az igazság nyilván valahol a kettő között van. A kettő között - de hol?

És ebben a szörnyű szétválásban mi a felelőssége, ha van egyáltalán, az íróknak, művészeknek, értelmiségieknek? Meglehet, a magunkfajta szellemi hivatásúak hozták létre „Közép-Európa” liberális, multikul-

turális, internacionalista vízióját (mítoszát?), de felelősek a lángokat tápláló nacionalista mítoszokért és eltorzult történelemért is. És mit tehetünk ma, tehetünk-e egyáltalán valamit?

2. A szétesett Jugoszlávia története átfogóbb gondolatokat ébreszt a XX. századi Európáról. Tíz évvel ezelőtt - és még inkább az 1989-es bársonyos forradalmak és a berlini fal ledölte után - az európai történelem optimista „whig interpretációja” volt az uralkodó felfogás Nyugat-, Dél-, Kelet- és Közép-Európában egyaránt. A század első felében Európa a totalitárius barbárság legmélyebb völgyébe süllyedt, majd a halál völgyéből lassan felkapaszkodott a civilizált együttélés és haladás új magaslataira. A vasfüggönnyel mesterségesen kirekesztettek számára most megnyílik az út „vissza Európába”.

De tíz év múltán is ilyennek látjuk-e mozgás mintáját? Még mindig V alakúnak, egy leszálló ággal 1914-től a holocaust és a gulág mélypontjáig, melyet egy új felszálló ág követ? Vagy inkább egy fordított N-nek: előbb le, majd föl, majd újra le, Vukovár, Srebrenica és most Dečani irányában? Vagy ismét emelkedés következik, hogy végül egy W-t formázzon?

Egy brit történész nemrég ezzel a sokatmondó címmel jelentette meg Európa-történetét: *A sötét kontinens*. A XIX. századi európai felfedezők Afrikára alkalmazták ezt a kifejezést, hogy vélt primitív, vad mivoltát jellemezzék. (Talán nem véletlen, hogy a mondott történész - Mark Mazower - balkanista.) Igaza van? Más szóval: ami a Balkán-félszigeten történt, vajon kivétel, aberráció, vagy ellenkezőleg, ez volna az igazi európai normának megfelelő példány, és Brüsszel békés polgári internacionalizmusa a kivétel, az aberráció?

Felmerül itt egy másik kérdés is. Vajon a korábbi Jugoszlávia többé-kevésbé véres felbomlása, a tiszta etnikai többségű nemzetállamok megalakulása (bármint jelentsen is pontosan az „etnikai” ezekben ez esetekben) nem csupán egyfajta elkésett felzárkózás Európa többi részéhez, amely ezen a folyamaton így vagy úgy már a XIX. században és a XX. század első felében átment? Bármennyire a kedvünk ellenére való ez a kérdés, komolyan fontolóra kell venni - különösen Szlovéniában, amely a liberális, internacionalista „közép-európaiság” hazája, de ugyanakkor az első volt, amely elszakadt, hogy új nemzetállamot alakítson.

3. Mindezek helyi, regionális gondolatok: persze nem kis jelentőségűek. De mi van a világ többi részével és a század egészével? Kezdjük egy egyszerű kérdéssel: 2001-re a XX. század mely eseményei bizonyulnak majd a legfontosabbaknak?

Ha az ember az utóbbi nyolcvan évben feltette ezt a kérdést, valószínűleg ugyanazt a választ vagy annak egy változatát kapja. A XX. század fő tartalma a két harcias totalitarizmus, a fasizmus, kommunizmus és az ellenük vívott titáni szabadságharc története. A világot elborító három nagy háború, az első világháború, a második világháború és a hidegháború története; a három nagy gonosztevő, Hitler, Sztálin és Mao története; a holocausté és a gulagé, de Roosevelté, Churchillé, De Gaulle-é is, és mindazoké, akik követőik voltak a többé vagy kevésbé liberális és demokratikus Nyugaton. Az a történet, amely szinte csodaszzerű véget ért 1989-ben a berlini fal leomlásával és 1991-ben a Szovjetunió megszűnésével.

Körülbelül ez lett volna a válasszuk. De mit jelent mindez a mai húszéveseknek vagy a még fiatalab-

¹ A Vilenica közép-európai írótalálkozó (1998. szeptember 9-12., Lipica, Szlovénia) vitáján felolvasott előadás.

baknak? Nem csak arról van szó, hogy ez az egész nekik afféle régmúlt história: Hitler, Churchill, Mao nekik majdnem olyan távoli alakok, mint Napóleon, Dzsingisz kán vagy Caesar; a berlini fal darabja olyan, mint egy pompeji maradvány. Amit igazán nehéz megmondani: Rövid, rémséges századunknak ezek a nagy, összeszövődő, látszólag meghatározó eseményei hogyan vonatkoznak jövő századbeli kilátásainkra? Persze, a leckét nem szabad elfelejteni: hogy mire vezet az utópikus ideológiára alapozott totalitárius kísértes, és hogy milyen végtelen kegyetlenségre képes az ember embertársaival szemben. Persze, amint *A kommunizmus fekete könyve* körüli heves viták mutatják, a kommunizmus és a fasizmus rémtetteinek összemérése még eleven kérdés - különösen olyan országokban, mint Franciaország vagy Olaszország, ahol a kommunista vagy posztkommunista pártoknak még nagy a befolyásuk. De ami a XXI. századot illeti, a kommunizmus, azon kívül, hogy véget ért, nemigen fogja érinteni.

Nem kell vulgáris fukuyamizmusba esni, hogy lássuk, a kezdődő XXI. század problémái nem valami új totalitarizmusból fognak eredni, hanem a többé vagy kevésbé liberális, többé vagy kevésbé demokratikus kapitalizmus győzelméből és vele a fogyasztói társadalom modelljéből. Az az emberfajta, amelyet Samuel Huntington harvardi politikatudós, a *Civilizációk háborúja* szerzője találóan „Davos Man”-nek nevezett,² a - nevezzük így - „Coca-Cola-emberek” százmillióival érzi kiegészítendőnek önmagát (és üzletét). A világ nagyobb részében, ahol még nem is létezik a fejlett fogyasztói társadalom, a reklám és a televízió révén terjed az amerikai típusú fogyasztói társadalom képe, és gyakran a „normalitás” mércéjének számít.

De ha a XX. századból nem az lesz a fontos, amit annak gondoltunk, akkor mi? Kíváncsi vagyok, az önök listáján mi áll. Az enyémen a tudomány és a technika eseményei. Mostantól nem Hitler, Sztálin, az 1944-es partraszállás vagy a holo-

² Utalás a vezető gazdasági hatalmak évenként megrendezett davosi világgazdasági fórumára. - A szerk.

caust számít jövőt alakítónak, hanem az antibiotikumok, a sugárhajtású repülőgép, a televízió és a mikroprocesszor feltalálása.

Az orvostudomány haladása nagyban hozzájárult a világ népességének drámai növekedéséhez: a század elején 1,6 milliárdan éltek a földön, a század végére ez a szám megközelíti a 6 milliárdot, 2020-ra vetítve a 8 milliárdot. Az orvostudomány eredményeinek listájára fel kell venni az új biotechnológiát és a génebesztet lehetőségeit is, amelyek néhány éve még csak a sci-fik lapjaiban szerepeltek.

De a tudomány és technika listáján a közlekedés és a hírközlés a vezető kategóriák. A sugárhajtású repülőgép, a mobiltelefon, a műholdas televízió és az internet azt jelenti, hogy az emberek közelebb kerültek egymáshoz, mint korábbi történelmükben bármikor. A XX. század legjelentősebb fejleménye a XXI. század szempontjából talán a „távolság kiiktatása”, hogy a vezető dán újságíró, Toger Seidenfaden kifejezésével éljek. Ez a technikai tartóműve annak, amit a Davos Man körünk legátfogóbb jelenségének lát: a „globalizációnak”. Az információs technika és a globális tőke kart karba öltve halad.

Miközben az utópizmus végét hirdetik, ez az új kínálat maga is egyfajta utópia lehet. Bill Gates Microsoftjának műszaki főnökétől. Nathan Myhrvoldtól azt halljuk, hogy az információs technika felszabadít az emberiséget évezredekig visszatartó ostoba természeti korlátok alól. Nem „az igazság tesz szabaddá”, hanem „a Hálózat tesz szabaddá”.

Bizonyosan igaz, hogy sok új technikai vívmány felszabadító potenciált hordoz. Megnehezítik, hogy a kormányon levők információs monopóliummal hatalmi monopóliumot tartsanak fenn. Ezt tapasztalják most Kína kommunista főnökei, amikor a kínaiak személyi számítógéphez jutnak, és felforgató híreket töltenek le az internetről. De ezek a technikák elnyomó és manipulatív potenciált is hordoznak. Már most lehetővé teszik, hogy a fejlettebb titkoszolgálatok szinte bárkit, szinte bárhol lehallgassanak és lefotografáljanak. Az olyan technikák, mint a DNS-ujjlenyomat, használhatók fegy-

vernek a bűnözés elleni harcban, de a társadalom ellenőrzésének hatalmas eszközei is lehetnek. A génebesztet nyilvánvaló veszélyeket tartogat: Aldous Huxley *Szép új világának* megteremtése tudományos szempontból immár közeli lehetőség. Közben a túlnépesedés és a környezetrombolás nyomása - mindkettő jórészt a technikai haladás mellékhatása - egyre erősebb igényt támaszt egy szigorúbban szabályozott világra. Kevesebb ember egy kevésbé rongált planétán talán több szabadságnak nyitna teret.

Nagyon optimista feltételezés, hogy mert az emberek közelebb kerültek egymáshoz, jobban ki tudnak jönni egymással. Egy Japánban élő ismerősöm azt mondja, hogy minél közelebről szembesülnek a japánok a nyugati szokásokkal, annál nagyobb visszatetszést ébresztenek bennük. Mint minden nagy történelmi mozgalom, ez is bizonyos ki váltja a maga reakcióját. A globális piaci kultúra nagymértékben szekuláris: az antropológus Ernest Gellner a fogyasztáshitű hitetlenkedés szentségtelen szövetségének nevezte. De van-e szemben legalább egy rugalmas és erősödő vallásos ellenerő az iszlám képében. A globalizálódás időszakában a feléledő nacionalizmus időszakában is. És mi van a mi társadalmunk növekvő számú kirekesztettjeivel, munkanélkülijeivel, alsóbb osztályaival? Nem fordul-e haragjuk egy nap a munkahelyeiket elvevő komputer ellen? Közben a világ tele van gengszterekkel, akik mobiltelefonnal teszik gördülékenyebbé az ölést és lopást.

Míg tehát úgy tűnik, hogy a legfontosabb, amit a XX. század a XXI.-re hagy, nem a politika, hanem a tudományos és technikai változás, ez ugyanannyi problémát támaszt, mint amennyit megold. És a politikának majd szembe kell néznie ezekkel a problémákkal.

4. Végül mi a helye mindebben a kultúrának? Paul Celan mondta a régi, háború előtti Csernovicről, hogy olyan hely volt, „ahol emberek és könyvek éltek”. Áll ez a kommunizmus alatti Közép- és Kelet-Európára is. A könyvek éltek. De mi van most, ebben a posztkommunista, posztmodern, behálózott, fogyasztói, szórakoztató multimédiás világban?

Farkas János László fordítása

A Vilenica '98 írótalálkozón: Lator László, Körtvélyessy Klára, Kajetan Kovič, Jože Hradil, Osztoivits Levente (balra); Csordás Gábor és Jože Hradil (jobbra)

A Vilenicai-barlangban, bal oldalt fehér ballonban Veno Taufer, a Vilenica irodalmi napok alapítója, közepen világos ballonban, nyakendővel Milan Kučan szlovén államelnök, jobb szélén az ünnepelt, Nádás Péter

EGY, EGY-KÉT FÉRFI

Nem temetni jöttem Nádast, de majdnem. Erről majd később.

Idén fent nevezett magyar ember nyerte el a Szlovén Írószövetség nemzetközi kitüntetését, a Vilenica-díjat. Jó díj ez, mert többnyire jó szerzők kapták: a trieszti Tomizza, aztán Handke, a cseh Jan Skácel (akit mi alig ismerünk, pedig finom, igazi költő, tán épp ezért ismerjük alig), a nagy Zbigniew Herbert (akiről most tudtam meg, hogy 90 után a legrosszabb jobbszélre sodródott, ami egészen hihetetlen, ki gondolná egy ekkora és ilyen művészről? vajon miért? a sértettség nem elegendő ok: de miért nem védték meg a sejtjei? hát micsoda alakokkal kellett egy levegőt szívnia, miért nem ájult el azonnal, vagy hánytta el magát?), aztán Kundera, Monikova, Muschg, szóval mi szem-szájnak ingere. És szép és barátságos díj ez, mert arra az időre emlékeztet, amikor még mindenféle szépeket gondoltunk erről a térségről, pontosabban lehetséges jövőjéről. A 86-ban alapított díj közép-európai díj, vagyis a remény díja, mint ilyen grünelődött, vagyis abban a reményben, hogy majd mi itten szomszédok, Trieszttől Helsinkiiig, figyelünk egymásra, vagy az irodalmak figyelnek egymásra, szóval úgy, ahogy az a bizonyos centráljuróprím bízott minket. A testvériség jegyében fogant ez a Vilenica-gondolat.

Amely ebben a pillanatban szerintem abszolút üres. Mi az értelme akkor egy efféle írótalálkozónak? A rövid válasz: semmi. A kicsit hosszabb: semmi, és remélem, hogy jövőre is lesz. Mert most ugyan senki nem tud semmit, ennek megfelelően üresek a közbeszédék, de az már valóságos dolog, ha ez az üresség világgossá válik. És ez a világosság már valami volna.

De inkább a majdnemet mesélném el. Én mint kocsis (kocsis és társalkodónő és Vilenica-díjas) szerepelek itt a történetben, egészen addig, míg Graz előtt: durrdefekt! Nem ábrázolom most

epikusan, mindazonáltal hihetetlen lélekjelenlétem, reflexeim és általános morális alapozottságom megmentették vagy megmentette Vilenica csillagát az ő kis közönségének. Ott álltunk hát az autobahn mellett, a két szemüveges és egy lapos autókerék. NP-ről rosszindulatúan eleve föltételeztem, hogy nem ért az efféléhez, magamban erősen bíztam ugyan, de kereket még én sem cseréltem életemben soha. Soha.

Nem sok esélye volt tehát, hogy sikerül. Ám szép lassan, lépésről lépésre, ahogy az ősember a vadonban, intelligensen megkülönböztetve az elakadásjelző háromszöget a kocsiemelőtől, megoldottuk a problémát. Két kézzel, a nyers férfierőt ötvözve a görög-zsidó-keresztény kultúrkörrel: kicsieréltük azt a kurva kereket.

Úgy viselkedtünk - persze nincs felhatalmazásom a mire -, szóval úgy viselkedtem, mint talán még soha: mint egy felnőtt férfi. Egy felnőtt férfi, aki eligazodik a világban. Hát akkor most mégis csak lett egy kis bizonyíték erre a férfira, erre a férfivoltra.

Kis késéssel leszállítottam a kért tárgyat a kívánt helyszínre, ahol azután el is kezdték, minden kimélet nélkül, nagy tisztelettel és szeretettel: ünnepelni.

Walter R. Klar

Emil Brix

KÖZÉP-EURÓPA LONDONBAN

Ha Ivan Klima, Antonin Liehm és Dalos György Londonban az Osztrák Kulturális Intézet rezidenciáján együtt ülnek a tévé képernyője előtt, hogy a franciaországi világbajnokságon a horvát csapat egyik mérkőzését megnézzék, és eközben Jaroslav Hasek Svejkiének magyarelleses szakaszairól vitatkoznak, akkor Közép-Európa valóságává válik. A fenti esemény pedig nem a képzelet szülötte, hiszen - a brit fővárosban június 21-től július 12-ig tartó Közép-európai Kulturális Fesztivál ideje alatt - valóban megtörtént.

Londonban három héten át, több mint 120 rendezvényen közösen mutatta be kilenc közép-európai ország (Ausztria, Magyarország, Csehország, Szlovákia, Lengyelország, Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina

és Olaszország) a kortárs művészet alkotásait, a színház, a tánc, a film, az irodalom, a képzőművészet és a zene területén. Az előadások a brit főváros több mint negyven pontján zajlottak, a Barbican és a South Bank Centre nagy koncerttermeitől kezdve egészen a londoni East End pincészházaiig. Az összesen több mint negyvenezer nézőt vonzó fesztivál programját számos konferencia és pódiumbeszélge-

tés egészítette ki, amelyek Közép-Európa gondolatával és a térség Európán belüli kulturális szerepével foglalkoztak. Bemutatkozott számos szellemi műhely és folyóirat is. (Köztük a magyar BUKSZ és Európai Utas is.) A fesztivál alapötlete a szervezés nagy részét is magára vállaló Ausztriától származik, amely első európai unió elnökségének kezdetén így kívánta kifejezni elkötelezettségét Közép-Európa kulturális egysége mellett. És ezt éppen abban a városban, amely jelenleg Európa legfontosabb kulturális metropolisának számít.

Peter B. Mayer fesztiválszervező, Ivan Klima cseh író, Antonin Liehm, a Lettre Internationale alapító-főszerkesztője, Emil Brix és Dalos György (balról jobbra) együtt nézi a tévét a horvát csapat világbajnoki meccsét

A londoni közönség számára különleges lehetőséget teremtett, hogy majd tíz esztendővel Európa kettéosztottságának megszűnte után közel ezer művésszel találkozhatott a kontinens

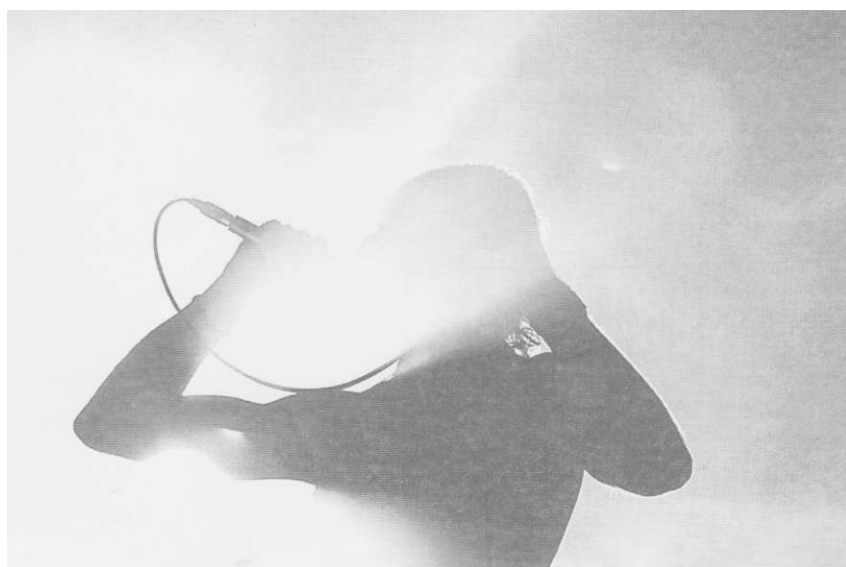
mutató kiállításon, Zanussi, Stuhr vagy Hanák filmjeiben, vagy akár a fesztivál központi kiállításán. A „Szenzitivitások” (*Érzékenységek*) című tárlat Közép-Európa képzőművészeit ugyanis nem mint a művészi formanyelv radikális megújítóit mutatta be, hanem művészi érzékenységüket állította a középpontba. A kiállítás a brit sajtóban és a helyi közönségnél nem aratott nagy sikert. Nyugat-Európában ugyanis a művészeti nyilvánosság érdeklődése régóta az „élvonal”, az avantgarde felé fordult, amely annyira elébe vág a polgári társadalom fejlődésének, hogy - tudatosan - esélyt sem ad arra, hogy a közönsége közel érezhesse magához. A globalizált avantgarde ezen eszményével pedig élesen szemben áll a közép-euró-

A fesztivál programfüzete

A Laibach együttes koncertje

azon feléből, amely 1989 előtt látszólag egy idegen, egy teljesen más világhoz tartozott. A fesztivál rendezői úgy gondolták, hogy Nyugat-Európa kíváncsi arra, milyen művészi alkotások jöttek létre Európának ebben a felében a rendszerváltás óta. Éppen ezért nem a nyolcvanas évek híres ellenzéki értelmiségije kerültek a fesztivál középpontjába (csak a megnyitó rendezvényen szerepeltek olyan személyiségek, mint Adam Michnik vagy Konrád György, akik saját Közép-Európa-képekről beszéltek). A fesztivál inkább a kortárs művészetet kívánta bemutatni, azokat a művészeket és értelmiségieket, akik ma alakítják országuk művészetének sokszínűségét és belső szerkezetét. Több művészeti ág rendezvényein is azt mutatták be, hogyan alakulnak át bizonyos nyugati művészeti formák ebben a térségben, például az utcarajzok, a graffiti vagy akár a rockzene területén. (Ezt példázta a Laibach nevű szlovén együttes koncertje.)

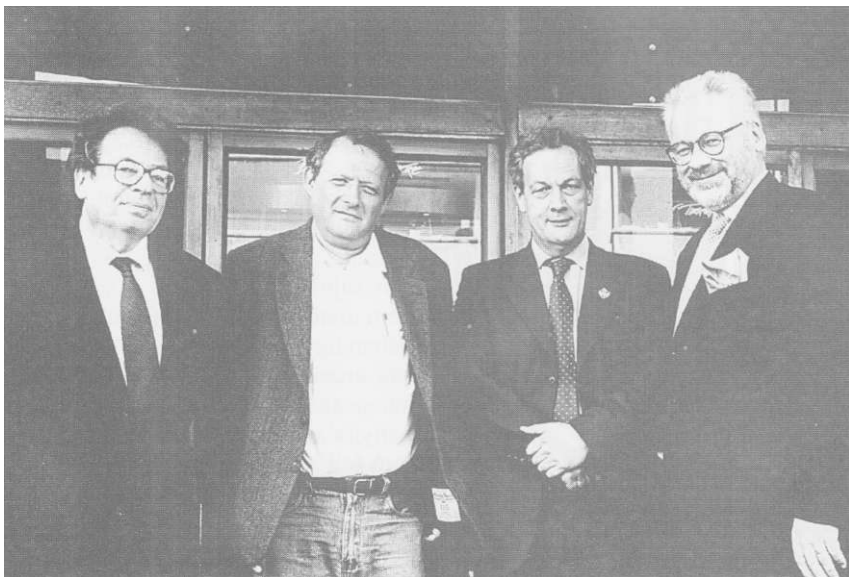
Más művészeti ágak bemutatkozásakor nyilvánvalóvá vált, milyen sajátos kulturális utat járt be ez az önértelmezésre olyannyira hajlamos régió. Ezt tapasztalhatta az érdeklődő a huszadik századi osztrák építészetet be-

pai művészek gyakran patetikus valóságközelisége. A bosnyák Branco Dimitrijevic Londonban egy olyan alkotást mutatott be, amelyben a XX. század híres zeneszerzőinek fényképeit a falba vágott fejszék mellé állítja. El-Hassan Róza pedig egy drótokkal felfüggesztett, hajlított fából készült székkel mozgat a térben.

Egy Közép-Európa-fesztivál megrendezésének természetesen csak akkor van értelme, ha fel lehet mutatni egy belső összefüggérendszerrel ebben az állami, etnikai és történelmi határvonalakkal szétszabdalt térségben, amely mégis egy közös kulturális alapot mondhat magáénak. A londoni fesztivál egyúttal a részt vevő művészek és kormányzatok szándékát is megmutatta: azt, hogy hajlandóak együttműködni szomszédaikkal - ez a szándék pedig nem ilyen egyértelmű Európa minden

Látogató
az egyik fotókiállításon

A közönség a londoni Somerset House udvarán, ahol július 1-jén élőben közvetítették a bécsi Staatsoper ünnepi Fidelio előadását, mellyel az osztrák európai uniós elnökség kezdetét köszöntötték

nagyban hozzájárult a létező szocializmus bukásához. Ma azonban már az a kérdés, hogy lehet-e továbbra is kreatív ereje a Közép-Európáról való gondolkodásnak a demokrácia, jogállamiság és piacgazdaság elvei szerint újjárendeződő Európában.

Túlságosan is különbözőnek tűnnek az egyes országok újraéledő nemzeti érdekei. Azoké az országoké,

Konrád György, Adam Michnik, Norman Stone politológusprofesszor Oxfordból, Erhard Bussek volt osztrák alkancellár - a fesztivál megnyitó pódiumbeszélgetésének résztvevői

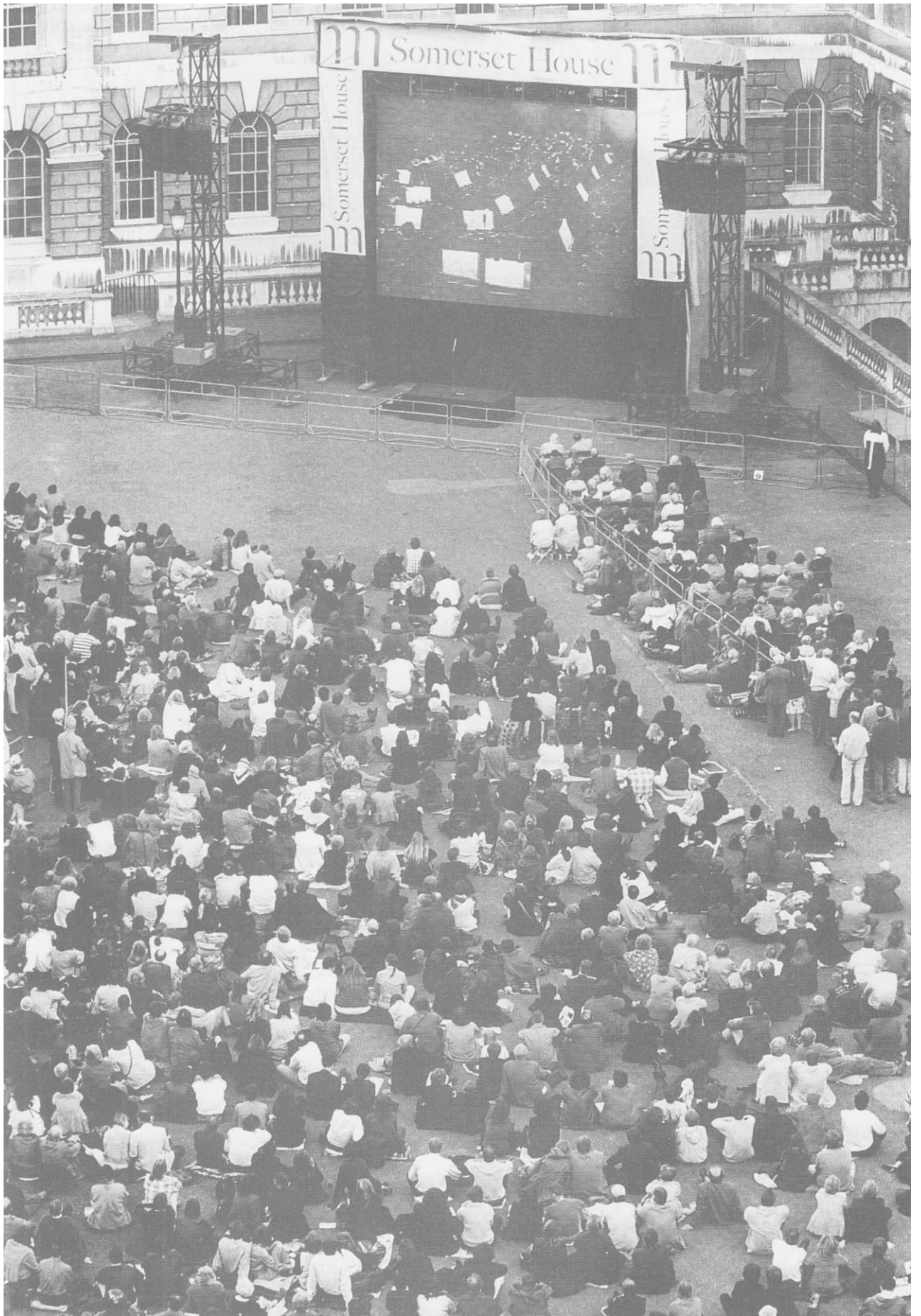
Kurtág Márta és Kurtág György

térségében. Nehezen tudnék ugyanis elképzelni egy közös angol-ír fesztivált Varsóban vagy egy spanyol-portugál kulturális ünnepséget Moszkvában. Közép-Európa országai pedig ráadásul 1989 óta politikai és kulturális versenyben is állnak egymással, amely a kilencvenes évek elején sokakat arra ösztönzött, hogy túlhaladottnak tartásák „Közép-Európa” eszméjét.

A nyolcvanas években Európáról nem lehetett eszmecserét folytatni Közép-Európa témájának elhanyagolásával, ebben Közép-Európa azon polgárainak elárulását látták volna, akik a létező szocializmus valóságával szemben életben tartották az elképzelt „Közép-Európa” eszméjét. 1989 előtt a megszokott Európa keleti felében az uralkodó valósággal szembe forduló számára a két tábor határain átnyúló kulturális összetartozás eszméje nem csak a térség művészei számára, nem csak a térség kulturális önmeghatározása szempontjából volt fontos. Közép-Európa tiltakozás volt a kontinens kettéosztottsága ellen, tiltakozás az ellen, hogy Európa keleti felében a kommunista ember- és világtérrelmezést honosítsák meg.

A Kelethez szögezett térség látszatvalósága elleni kulturális tiltakozás

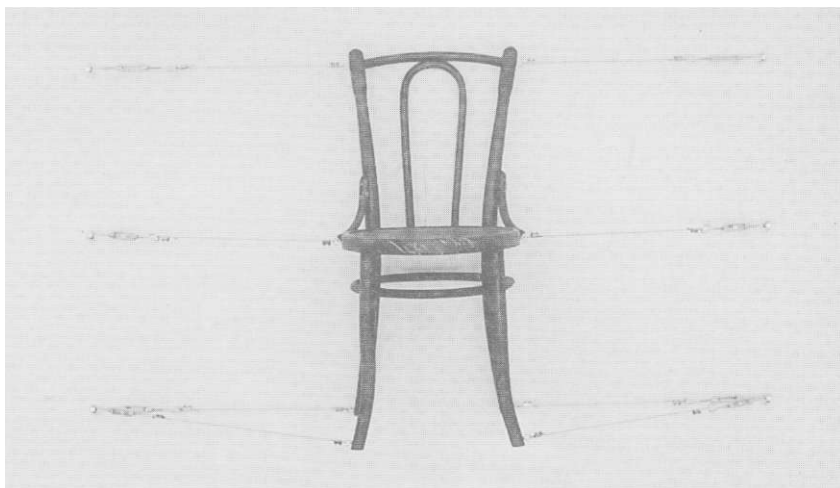

Galícia-nosztalgiájában.) A régió kulturális kapcsolatrendszere mutatkozik meg azokban az igen heves vitákban is, amelyeket Nyugaton „politikai kultúrának” neveznek, és amelyet Konrád György magyar író „antipolitikaként” írt le. A megjelenítés formája gyakran igen romantikus, a cél azonban az, hogy rendszerezett formában kezeljék a konfliktusokat, illetve az, hogy a demokrácia

Branco Dimitrijevic

és El-Hassan Róza alkotása

amelyek Nyugatra, az Európai Unió felé igyekeznek, és Közép-Európa témáját legjobb esetben is csak az elérni kívánt EU- vagy NATO-tagság ugródeszkájaként tartják. Az új versenyhelyzetben gyorsan be fog bizonyosodni, hogy az évszázados kulturális hagyományok a radikális politikai változások korában is hatásosak maradnak-e. A közép-európai kultúra értékeit ugyanis nem könnyű meghatározni. Ezek ugyanis a kollektív tapasztalatok tartományában találhatók: az ellentétekkel való állandó együttélés tapasztalatában, abban, hogy az idegent és a különbözőt úgy fogadjuk el, és úgy illesszük be saját tartásunkba, hogy továbbra is konfliktusmentesen élhessük saját életünket. Ha a történelem térségünkkel szemben támasztott efféle követelményei nyomán a szintézis, vagy legalább a Robert Musil által megfogalmazott „lehetőségek szerinti gondolkodás” (*Möglichkeitsdenken*) képessége alakult ki, akkor ez a képesség éppen a mostani radikális változások korában fejthetné ki jótékony hatását. Közép-Európa ugyanis a konszenzus-kultúra modellje; történetében pedig egyaránt megmutatkoztak ezen modell előnyei (a komoly integrációs készség) és hátrányai (ideologizálási hajlam, a konfliktusok elfojtása). Egy fesztivál természetesen nem alkalmas az elméletek felülvizsgálatára. A londoni közönség azonban levonhatta következtetéseit a témák, motívumok és stílus-eszközök használatából, az osztrák,

cseh és szlovák fotókiállításból, a kilenc részt vevő ország színházainak és táncegyütteseinek produkcióiból vagy Kurtág, Penderecki, Gruber, Kelemen és más zeneszerzők fellépéseiből.

A kulturális hasonlóságok és ellentétek elemei Európa középső térségének történeti fejlődésében jöttek létre; a nemzeti önállóságért vívott küzdelmekben, illetve más integrációs formák (vallások, uralkodói dinasztiák) összeütközéseiben. A kulturális hasonlóságok és ellentétek összefüggnek a térség nyelvi és etnikai sokszínűségéből eredő konfliktusokkal, sőt ezekben a küzdelmekben a történelem alakulására is ható sajátosságokat produkált - ez látszik például az asszimiláció magától értetődő, mégis különös vágyának kialakulásában. Emlékeztetni szeretnék itt a közép-európai zsidóság asszimilációs vágyára, vagy arra a biztonság iránti vágyra, amely a volt keleti blokk sok lakójában manapság alakult ki - ezek ugyanis nem csak nemzeti alapon jönnek létre. (Tetten érhető ez például a dél-lengyelországi térség

és a kultúra kérdéseit azonos szinten vitassák meg: ott, ahol ezek ténylegesen érintik az embereket.

Mindez aláhúzza a történelem állandó jelenlétét: a történelem jelen van mint erkölcsi kategória vagy legalábbis mint a nosztalgia pozitívnak érzékelt formája. A Habsburg-monarchia mítosza éppen úgy jelen van, mint a létező szocializmus időszakában tabunak számító közös történeti problémák feldolgozása. Térségünk számos lakója számára mindennapos tapasztalat a különböző időben keletkezett problémák egyidejű megélése.

Mindezek képezték tehát a londoni fesztivál, a londoni kísérlet hátterét. Soha még nem mutatkozott be egyetlen kulturális fesztiválon a maga sokszínűségében Európa egy olyan térsége, amelyet oly hosszú időn át ideológiai törésvonalak osztottak meg, és amelyben legalább tíz különböző nyelvet beszélnek. Pedig Európának igencsak hasznára válhatna több ehhez hasonló kísérlet.

Márton Béla fordítása

Antal László

MAGYARORSZÁG ÉS A VILÁGGAZDASÁG

Globalizáció és szuverenitás

A világgazdaság leginkább jellemző folyamata ma a nemzetgazdaságok rohamos integrálódása, a piacok egybeolvadása, a pénz- és tőkepiacok világméretű egyesülése, a globalizáció. A piacot jellemző versenykiegyenlítődési folyamatok valaha a helyi piacokat nemzeti méretű, később regionális méretű piacokká tágították, s ma már világméretűekben mennek vége. Erre a lehetőséget egy oldalról az információs és kommunikációs technológia robbanásszerű fejlődése, az információs rendszerek világméretűvé válása és általános hozzáférhetősége teremti meg, ami lehetőséget teremt a pénz- és tőke mozgások hihetetlen felgyorsulására s az ehhez szükséges információk folyamatos feldolgozására, értékelésére.

A másik (szabályozási) oldalról a globalizáció előrehaladását a pénz- és tőke mozgások *liberalizálása*, a pénz konvertibilitása, a különféle (bankrendszerre, adózásra, tőke mozgásokra) vonatkozó szabályozások világméretű közeledése (európai uniós szinten egységesülése), a világgazdasági szintű multilaterálisan szerveződő intézmények (az IMF, World Bank, OECD, WTO stb.) térnyerése és szabályozási szerepének

szüntelen növekedése teremtette és teremti meg.¹ Napjainkban az egységes európai valuta, az euro megjelenése, nem túlzás, forradalmi változás a határok nélküli (európai) gazdaság kialakulásában. A nagyobb terjedelmű és integrált piac előnyei (ahol a piacot nem szabdalják fel nemzeti gazdaságpolitikák különféle előírásai szerint országhatárok és áruk, tőkék, munkaerő részpiacokra) nyilvánvalóak. Így a *globalizációs folyamat*, legalábbis a belátható jövőben, *feltartóztathatatlan*.

A változások persectívája szinte határtalan, és távolról sem korlátozódik a gazdaságra (bár kétségtelenül ez a legfontosabb terület). Ma már nemcsak a futurologusok, de a politikusok is *információs társadalomról* beszélnek mint a közeljövő realitásáról: „Az információs szolgáltatások iránti igény határtalan. Egy mostanában készített felmérés szerint a multimédia ipar Japánban

¹ A tőkepiacok liberalizálása érdekében Magyarországon megkezdett intézkedések egy részét az OECD követelte meg. A távközlés liberalizálása EU-előírás. A vámok leépítése pedig a WTO-tagságunkból fakadó kötelezettség. Ha ezeknek a kluboknak tagjai akarunk lenni, akkor el kell fogadnunk játékszabályait is, amelyeket persze mint tagok súlyunknak megfelelően azután magunk is befolyásolhatunk.

2010-re kétszeresére növekszik, megelőzve az autóipart mind a jövedelmezőséget, mind a foglalkoztatottak számát tekintve. Európában az ITC piaci arányának növekedése évi 5 százalék. Az információs társadalom sikerének feltétele az, hogy a társadalom minden rétegéhez eljusson. Ez a gyakorlatban a munkavégzés új útjainak integrálását, új egészségügyi technikákat, új közlekedési rendszereket, új oktatási módszereket és lehetőségeket, új képzést és követelményeket, új multimédiás szolgáltatásokat, a környezettel és természeti erőforrásokkal való új szemléletű és intenzívebb törődést jelent...²

Az internet megjelenése, amely széleskörűen biztosítja az információhoz való szinte korlátlan hozzáférést, még hozzá elérhető áron, majd megjelent az iskolai tömegoktatásban is, már ennek a sokrétű folyamatnak jellemzője. A változások természetesen áterjednek ezen a csatornán keresztül a kultúrára, tudományra is. A változások nyomán felértékelődik a tudás, átalakul a

² Jacques Santer: Megnyitó beszéd a G7 Ministerial Conference on the Global Information Society konferencián (1995. február).

szakmastruktúra, egyes szakemberek szerint egyenesen egy tudásbázisú - ha szerencsére nem is tudósok által irányított - társadalmi-gazdasági rend felé haladunk.³

A globalizáció tartalmáról

Visszatérve a globalizációhoz, amely már nem a jövő, hanem a közelmúlt és a jelen meghatározó jelensége, mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a globalizáció tény: lehet szeretni vagy nem szeretni, de elutasítani, illetve kimaradni belőle nem lehet, mert ez nemcsak a folyamat előnyeiről való lemondással lenne egyenlő, de a világ fő áramlatából való kiszakadáshoz, az ország rezerváltummá válásához vezetne. Mindennek ellenére sokan kifejezetten negatívumként, súlyos, elhárítandó veszélyként élik meg a globalizációt, míg ismét sokan mások az éppen aktuális közgazdasági elméleti divatnak tekintik e folyamatot.

Az ellenérzés eléggé régi keletű: „Az utókor minden bizonnyal azt tartja majd, hogy korunk volt tanúja az árszabályozó piac kimúlásának. A gazdasági liberalizmus presztízse az 1920-as években volt csúcspontján. Százmilliókat sújtottak az infláció megpróbáltatásai, egész társadalmi osztályokat, egész nemzeteket fosztottak meg birtokuktól. A valuták stabilizálása került a népek és a kormányok gondolkodásának középpontjába, gazdasági téren minden szervezett erőfeszítés legfőbb célja az aranystandard helyreállítása lett. A politikai racionalitás ismérvévé a külföldi kölcsönök visszafizetése és a stabil fizetőeszközkhöz való visszatérés vált, és sem az egyéni szenvedést, sem a szuverenitás csorbítását nem tartották túl nagy áldozatnak a pénzügyi integritás visszaszerzéséért. A defláció miatt állásukat veszített munkanélküliek megpróbáltatásait, az éhbér nélkül elbocsátott közalkalmazottak nyomorát, sőt a nemzeti jogok feladását és az alkotmányos szabadságok elvesztését is méltányos árnak tekintették, amelyet meg kell fizetni, hogy kielégülhessen a szilárd költségvetés és a szilárd valuta, a gazda-

sági liberalizmus e két a priori követelménye.”⁴

Polányi Károly a negyvenes évek elején, vagyis több mint fél évszázada írta ezeket a sorokat, mégis aktuálisnak tekinthetők, kivéve persze a szerző nagy tévedését, miszerint a (gazdasági) liberalizmus napja végérvényesen leáldozott. Kritikái azonban igen hasonlatosak a mai kritikákhoz, mint ahogyan az is igaznak bizonyult, hogy a mai, az európai uniós együttműködés sarokkövének tekintett maastrichti kritériumok lényegében ugyanazokat a követelményeket - szigorú költségvetési politika, szilárd valuta, igen alacsony infláció - fogalmazzák meg most már számszerűsítve, mint amelyeket ő a húszas évek gazdaságpolitikájában annyira öncélúnak tekintett és kárhóztatott. Abban is igaza lett, hogy az Európai Unió tagországainak valóban eredményesnek bizonyult törekvése, a maastrichti kritériumok teljesítésére elérte ugyan az inflációs ráta látványos leszorítását (ez a térségben ma jellemzően 2-3 százalék), azonban azon az áron, hogy eközben megemelkedett a munkanélküliség, s ezzel a problémával a közösség máig sem nagyon tud mit kezdeni (sőt olykor olyan benyomás adódik, nem is akar).

A húszas évekhez képest azonban óriási változások következtek be. A liberalizáció különösen az utolsó két évtizedben - fittyet hányva Polányi jóslatának - soha nem látott mértékben (nem mondanám, hogy diadalmasan, de) előrehaladt. Kiépült egy igen szofisztikált és igen fejlett nemzetközi pénzügyi rendszer, amely (sokak kritikája szerint) a valószínűs termékmozgásoktól függetlenül önálló életet él. Megerősödtek és e folyamat hajtóerejeivé váltak a transznacionális vállalatok, a multik, amelyek talán a legerősebb ellenérzéseket váltották ki belső és külföldön egyaránt, országghatáron átnyúló nemzeti gazdaságpolitikákat szemtelenül semmibe vevő tevékenységükkel.

Ami a leglényegesebb különbség: a húszas években részt *lehetett* venni ezekben az akkor még való-

ban átmeneti folyamatokban, ma viszont részt *kell* venni. Kialakult a *globális konvergencia*, azoknak a szabályoknak a rendszere, amelyeket többé-kevésbé követni kell az országoknak, hogy elősegítsék a globalizáció pozitív hatásainak a kibontakozását.⁵ A lábjegyzetben felsorolt követelményekben tulajdonképp semmi különös nincs: az ország gazdaságának megnyitása, pénzügyeinek stabilizálása, gyors privatizáció, a vállalkozásokat bátorító, versenyt élénkítő jogrend és adópolitika, valamint több haszonelvűség érvényesítése a közösségi döntésekben. A felsorolt követelmények többsége kisebb-nagyobb súllyal megjelenik nemcsak a poszt-szocialista országok reformtörekvéseiben, de más, például egyes latin-amerikai országok programjaiban is. (Lényegében ezek vagy ilyenfajta megközelítések fejeződnek ki a nemzetközi pénzügyi intézmények ajánlásaiban is.) Természetesen nincs szó egy kaptafára szabott reformprogramokról, de *konvergenciáról* igen, amihez minden ország kénytelen bizonyos fokig alkalmazkodni külső kényszerek és külső kötelezettségvállalás (például a nemzetközi pénzügyi intézmények által támasztott vagy uniós csatlakozásból fakadó előírások) nélkül is. Számolnia kell például minden országnak azzal, hogy a magántőke folyamatos beáramlása csak akkor válik realitássá, ha az ország alkalmazkodik a világban egyre inkább uralkodó szabályokhoz, garanciákhoz (például: beruházásvédelmi egyez-

⁵ Az ún. „washingtoni konszenzusban” 1990-ben megfogalmazott követelményrendszer végeredményben semmi meglepőt nem tartalmaz. A tíz pontban megfogalmazott követelményrendszer elemei a következők: (1) fiskális fegyelem; (2) közkiadások prioritásainak átcsoportosítása a gazdaságilag több hasznot hozó területek (egészségügyi alapellátás, alapoktatás, infrastruktúra-fejlesztés) felé; (3) adóreform (adózás alá vont jövedelmek kiterjesztése és a marginális adókulcs csökkentése); (4) pénzügyek liberalizálása; (5) valutaárfolyam rendbetétele; (6) külkereskedelem liberalizálása; (7) azonos versenyszínpadok közé helyezni a hazai és külföldi tőket; (8) privatizáció; (9) dereguláció (a versenyt korlátozó belső szabályozási akadályok lebontása); (10) a tulajdon biztonságát szavatoló jogrendszer.

A washingtoni követelményrendszert idézi és összefüggéseiben alaposan elemzi a KO-PINT „A világ és Magyarország gazdaság közeptávon” című tanulmánya (1998. február).

³ A neves amerikai közgazdász Galbraith egy könyvében már évekkel ezelőtt megjövendölte egy ilyen irányú változás bekövetkeztét.

⁴ Polányi Károly: „Gazdasági liberalizmus” *A nagy átalakulás* c. kötetben (1945. magyarul 1997)

menyeket köt, garantálja nemcsak a profit, de a bevitt tőke repatriálását is), politikai és gazdasági stabilitást mutat, így nem kell tartania sem befektetéseknek elértéktelenedésétől, sem attól, hogy egy esetleges új kormány majd azt mondja: „nem ér a nevem”. Ha egy országnak szüksége van a külföldi tőkére - és egész Kelet-Európa ilyen országokból áll -, akkor ezekhez a szabályokhoz kénytelen valamennyire alkalmazkodni minden külső kényszer vagy ajánlás hiányában is.

A konvergenciakritériumok között különösen hangsúlyosak a pénzügyi egyensúlyra, a valutastabilitásra vonatkozó körülmények. A már több ízben hivatkozott maastrichti kritériumok is az államadósság GDP-hez viszonyított arányát, a költségvetési deficitet, az inflációt, a hosszú lejáratú kamatozatot és a valutaárfolyam stabilitását kötik meg. Nem véletlenül. Szélsőségesen ingadozó árfolyamokkal, az egyes országok erősen különböző inflációs rátáival egyszerűen elképzelhetetlen nemcsak a regionális közös valuta bevezetésére való felkészülés, de már a regionális integráció sokkal alacsonyabb foka is. A nagy piacban rejlő előnyök csak akkor válhatnak realitássá, ha az egyes országok pénzügyi rendszere szilárd. Enélkül a határok kölcsönös megnyitása nemcsak az áruk, de a pénzügyi intézmények (ezzel a tőkék) előtt is inkább kockázati tényező, amely az anarchia potenciális lehetőségét hordozza magában, mintsem integráló funkciót látna el. Ezért nem valamiféle konzervativizmus hittételeihez való alkalmazkodás, hanem nagyon is józan megfontolások állítják előtérbe ez említett szempontokat.⁶

Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a konvergenciakritériumok között szociálpolitikai vagy foglalkozáspolitikai szempontok alig szerepeltek, és ez az állítás mérvadóan tekinthető abból a szempontból, hogy egészen a közelmúltig az ilyen természetű kérdések egyáltalán nem

jelentek meg az Uniót kormányzó testületek napirendjén. Azonban sajnos ennek is megvan a maga sajátos logikája. A kölcsönösség jegyében abban meg lehet állapodni, hogy szigorúan azonos vámszabályok (az EU esetében a tagországok számára egyenesen vámmentesség) érvényesüljenek - a szabály megszegése ugyanolyan retorziókat váltana ki az érintett partnerország részéről. *A rendszer elve tehát nem a szuverenitás, hanem a kölcsönös függőség.* Abban viszont igen nehéz megállapodni, hogy mi az a minimum, amelyet minden ország köteles szociálpolitikájában az állampolgárok számára garantálni. Sőt e téren erős lehet az ellenérdekeltség: az ellátások növelése, ha nem is a jóléti országok szintjére, de legalább a közelükbe jutás ugyanis rontja a felzárkózni vágyó országok nemzetközi versenyképességét. Gondoljunk csak el, ha mi a svéd szintű egészségügyi ellátást kívánnánk garantálni, akkor ehhez olyan magas tb-járulék tartozna, amely a magyar termékek exportjának esélyét súlyosan - esetleg elviselhetetlenül - gyengítené. *Ezért a szociálpolitika* - noha szerves része a gazdaságpolitikának - *sokkal inkább nemzeti* (az adott ország teherbíróképességétől, tradícióitól függő) *ügy, míg a gazdaságpolitika vállalkozásokkal, árakkal, adókkal összefüggő általános kérdéseiben egyre erősebben jelentkeznek a globalitás szempontjai.* Ez persze elmentmondás, de mégis így van.

Miért nem szeretik a globalizációt?

A válasz lényege már benne foglaltatik Polányi Károly idézett tanulmányában: valamiféle öntörvényű, nem a társadalmat szolgáló, hanem afelett álló, a profit elvét piedesztálra állító, a piac tökéletességében vakon hívó és a nemzeti szuverenitást feladó gazdaságpolitikai alapállás tükröződik benne - vélekednek sokan. A kérdéssel kapcsolatos lehetséges pro és kontra érveket - egyfelől általában, másfelől konkrétan a magyar viszonyokra vonatkoztatva - a következő kérdések köré csoportosítanám.

A nemzetközi monopóliumok elmúlt évtizedekben végbement tér-

nyerése ténykérdés. A világelexport az UNCTAD jelentése (becslése) szerint 1984 és 1993 között 2449 milliárd dollárról 4762 milliárdra nőtt, ugyanebben az időszakban a multik értékesítése 2581 milliárdról 6022 milliárdra nőtt. A világelexport dinamikája tehát 94 százalék volt, a multik értékesítésének növekedése ugyanebben az időszakban 133 százalék. A világelexporton belül a vállalaton belüli, tehát anya- és leányvállalatok közötti termékmozgások formájában megvalósult export - itt a multik belső termékszállításairól van szó - e periódusban 816 milliárd dollárról 1587 milliárdra nőtt, tehát csaknem megduplázódott. A vállalatbirodalmak anyavállalatai általában külföldön beruházott tőke 1995-ben elérte a 2730 milliárd dollárt. Ma már a világkereskedelemnek mindössze egyharmadát teszi ki az a külkereskedelem, ahol sem az eladó sem a vevő nem multi, ugyanannyit mint a vállalatbirodalmakon belüli árumozgások formájában megvalósuló export és import.⁷ Valójában abszurd dolog, hogy exportnak, illetve importnak tekintünk olyan termékmozgásokat, amikor maga a termék el sem hagyja a cég kapuját.

A jövőbeni kilátások a prognózisok és a multik managementjének vélekedése szerint az óriásvállalatok további térnyerését, külföldi beruházásaik gyorsuló növekedését sejtetik. Különösen gyors az előretörésük a fejlesztésigényes területeken, például az információs technológiában.

Markánsan jelentkezik ez a tendencia Magyarországon is. A külföldi érdekeltségű vállalatok exportja messze gyorsabban növekszik, mint a hazai vállalatoké, és ma már közelíti az összexport háromnegyedét, de persze az importnövekmény zömét is ők adják, miközben export-importegyenlegük ma már pozitív.⁸ Az exportexpanszió túlnyomóan a *vámszabad területeken* keresztül bonyolódik le, ami nem elsősor-

⁷ Forrás: KOPINT i. m. (1998.).

⁸ Lásd erről Benedek Tamás „Külföldi érdekeltségű cégek magyarországi működésének környezeti problémái” és „Külföldi érdekeltségű vállalatok tevékenységének alakulása 1994-1996.” című tanulmányait. (Kézirat, 1997.)

⁶ Ha egy integrálódott ország költségvetési deficitet produkál, és ezt bankópréssel finanszírozza, akkor az ebből fakadó terhek egy részét az integráció többi tagjára hárítja. Ezt a lehetőséget nyilván korlátok között kell tartani, a közös valuta létrehozásakor pedig egyenesen ki kell zárni.

ban pénzügyi könnyebbséget jelent (azt is), hanem mindenekelőtt az időigényes adminisztratív eljárásoktól tehermentesíti az érintetteket.⁹ Becslések szerint a feldolgozóiparban és az élelemiszeriparban koncentrálódó multik produkálják az exportnövekmény mintegy 70 százalékát. Durva becslések szerint a feldolgozóiparban tevékenykedő transznacionális cégek expanziója generálja kétharmadában az 1997. évi valóban lendületes gazdasági növekedést. Eközben - előrevetítve most a továbbiakban tárgyalandó ellenvetéseket, amelyek, kénytelen vagyok elismerni, nem nélkülözik a realitásokat - húzóerejük, a más gazdasági szektorokra (például a „bedolgozók” teljesítménynövekedésére) gyakorolt hatásuk valóban csekély, de azért kimutatható, és úgy tűnik, növekvő. (Ezt a folyamatot kívánják felgyorsítani a mai kormányzati programok, mint bedolgozó program, ipari park, az elmaradt térségben megvalósuló külföldi nagybefektetések masszív adókedvezményei stb.)

Posztív szerepük jelentkezik például abban is, hogy míg Magyarországon sok évtizeden keresztül (sőt a két világháború között is) elsősorban agrárexportőr és alig feldolgozott termékeket exportáló ország volt, most exportja zömét erősen technológiaigényes termékekből (például jármű, irodagép) bonyolítja le. Meghatározó szerepük a magyar gazdaságban ma már tagadhatatlan, és az újságolvasó közönség is (nemcsak a beavatott közgazdász szakemberek) nap mint nap találkozik olyan hírekkel, hogy a General Electric, az IBM, a General Motors és más vállalatóriások újabb és újabb nagy befektetéseket eszközölnek. Ez örvendetes, de ezzel nélkülözhetetlenségük - sokak értelmezésében a mi kiszolgáltatottságunk - tovább növekszik.

Az óriáscégek által repatriált profit (azaz az országból kivont jövedelem) Magyarországon ma még nem számottevő (bár természetesen

⁹ A vámszabad területek jellemzőiről, szerepük növekedéséről Antalóczy Katalin írt számos meggyőző elemző tanulmányt.

növekvő), de egyrészt senki sem tudja, hogy ez mennyi is valójában,¹⁰ másrészt a külső befektető az egyik napról a másikra ki is vonhatja tőkét, különösen ha ez pénz- vagy értékpapírformát ölt. Ez sokat történni a drámai válságok idején (lásd például Mexikó esetét). A tőkemenekítés (capital fly) persze súlyos veszteséggel jár (gondoljunk csak a magyar részvények eladói-ira), de tény, hogy összeomlaszthat egy bankot vagy akár egy országot is. *A külföldi tőke gyors térnyerése tehát bizonyára nem annyira erőforrás-kivonással, hanem a kockázat növekedésével jár Magyarországon* (mint minden „emerging market” országban). Nem árt azonban tudni, hogy nemcsak a külföldi anyavállalatok, de a hazai befektetők is kimenekíthetik a tőkét, és ez minden krízishelyzetben meg is történt (lásd napjainkban az orosz tőke kimenekülését).

A vállalatbirodalmak szerepének ez a vitathatatlan és ma megállíthatatlannak látszó térnyerése már jó ideje megosztotta és ma is megosztja a gazdaságpolitikusokat és általában a szakembereket. J. K. Galbraith legjelentősebb művében "a gazdasági fejlődés hajtómotorjának tekinti ezt a kört, amely elsődlegesen érdekelt az innovációban, a technikai/technológiai fejlődésben, kezében tartja ennek kulcsfontosságait (még akkor is, ha a kutatás nem az ilyen cégeken belül, de például ezek

¹⁰ Az itt tevékenykedő leányvállalatok pl. megtehetik azt, hogy a külföldön bejegyzett anyavállalattól drágán vásárolják a szükséges alkatrészeket, vagy fordítva, az anyaországnak olcsón adjanak el. Létezik tehát egy láthatatlan profitáramlás. Az a közvélekedés már persze naivitás, hogy ez feltétlenül egyirányú, csak kiáramlás lehetséges. A monopólium azt mérlegeli ugyanis, hogy milyen előnyökkel jár a magyarországi befektetés (ez ugyanis adókedvezménnyel jár), hogy vajon Magyarországon vagy a cég központjának otthonában alacsonyabbak a profitot terhelő adók (nálunk ezek nemzetközi összehasonlításban kirívóan alacsonyak, különösen a külföldi nagybefektetők esetében). Röviden, bármennyire is meglepő, a multinacionális vállalatok ebben a döntésükben is profitérdekeltek, és nem patrioták. Másfelől azt is tudni kell, hogy az óriáscégek nemigen élhetnek az adómegkerülés kistitű eszközeivel (pl. illegális alkalmazottak, minimálbéreken alapuló fiktív elszámolások a tb-járlék minimalizálása érdekében).

J. K. Galbraith: *Új ipari állam*. KJK 1967.

szponzorálásával, kifejezett kezdeményezésével valósul meg).¹²

De ennél többet is állít. Például azt, hogy az óriáscégek köré szerveződnek a szatellitvállalatok, a birodalom tehát nem csak leányvállalatokból, hanem stabil beszállítókból, kutatócégekből is áll. (A kicsik fejlődése tehát az óriások terjeszkedésén is múlik.) Úgy érvel továbbá, hogy a kisebb vállalkozásokkal ellentétben érdekeik feltétlenül stratégiai jellegűek: például nem a pillanatnyilag elérhető maximális ár a céljuk, hanem egy olyan ár elérése, amely tartós expanzió lehetőségét biztosítja. (Ellentétben a Galbraith által gonoszul „szabadtéri limonádébódé tulajdonosoknak” titulált minivállalkozók gondolkodásmódjával.) Éppen ez a stratégiai gondolkodásmód magyarázza kitüntetett szerepüket az innovációban, kutatási tevékenységben. További fontos szempont, s ez is a stratégiai gondolkodásmód része, hogy az óriáscégek érdekeiben igen nagy súllyal esik latba a *makrogazdasági* stabilitás és növekedés. Galbraith példája szerint a Ford cég profitkilátásai nagyban függenek attól, hogy milyen mértékben növekszik az egész gazdaság, ezen belül a háztartások jövedelmei, ezen múlik ugyanis, hogy hányan fognak autót cserélni. *A vállalkozók individuális (profit)érdekei ugyan sohasem esnek egybe a makrogazdasági érdekekkel, de a távolság az individuális és makroérdek között éppen az óriásoknál nem áthidalhatóan*. Ez az érvelés homlokegyenest ellentétes azzal a közkeletű (és annyira evidensnek tűnő) felfogással, hogy a hatalmas tőkeerejű vállalatbirodalmak képesek arra, hogy fittyet hányjanak a kormányzati gazdaságpolitikának. Mindkét állítás igaz persze, de ki tudja, hogy melyik a releváns.

Es még egy meglepő tétel (nem pusztán állítás, de valószínűleg tény

¹² Ez nem mond ellent annak, hogy adott esetben bizonyos technológiai fejlesztéseket a monopóliumok, ha érdekeikkel ellentétesnek látnak, igyekeznek megakadályozni, vagy más-kor kutatóbázisokat szüntetnek meg. ha úgy vélik, hogy más helyen - de korántsem feltétlenül az anyaországban - lenne racionálisabb a kutatási központot működtetni. Ilyen esetek előfordulhatnak és elő is fordulnak, de a tény mégis csak az marad, hogy a technológiai fejlődésnek és a kutatási befektetéseknek az igazi hajtóerői a vállalatbirodalmak.

is): „Az információs technológia (IT) fejlődése révén napjainkban már lehetségessé vált, hogy a globalizáció valóban globális méreteket öltjön, vagyis a periféria országai is bekerüljenek a világ gazdaság fő áramlataiba. *Úgy tűnik, az, ami az erre hivatott nemzetközi intézményeknek eddig nem sikerült, nevezetesen az, hogy ténylegesen elősegítsék a periféria országainak strukturális alkalmazkodását, a multik közreműködésével, fog megvalósulni. Ezek a vállalatok nemcsak beszélnek róla, valóban végre is hajtják az erőforrások egy részének átcsoportosítását a harmadik világ, illetve a volt szocialista országok felé.* Azzal, hogy igyekeznek minél kevesebb adójellegű jövedelmet átadni az anya- illetve leányvállalataikat befogadó országok költségvetésének, s az így megtakarított összeget - nyilván saját érdekükben - a kevésbé fejlett területeken ruházzák be, valóban elősegítik e régiók felemelkedését.”¹³ Ez igaz, vagy legalábbis ma minden jel erre mutat. (A fejlődő országokba beáramló tőke az összes tőke-inflow 25 százalékaról 32-re nőtt, míg a közép- és kelet-európai országokban 0-ról 3,8 százalékra emelkedett 1983 és 1995 között, s ebben a folyamatban a multik úttörő szerepet játszottak.) Úgy tűnik tehát, hogy az eddig kudarcosnak bizonyult nemzetközi segélyező programok misszionáriusi altruizmusánál sokkal hasznosabb a multik „önzése”, s azért épp a multiké, mert tőkeerős óriásvállalatok képesek is, de kénytelenek is saját profitérdekeiket stratégiai módon érvényesíteni.

Adam Smithnek biztosan nem volt egészen igaza, amikor a „láthatatlan kéz” feltétlen fölényét és az önzés feltétlen közérdeket szolgáló mivoltát bizonygatta. De abban bizonyosan igaza volt, hogy ha valami az üzleti érdekekkel is, alternatívaként pedig segélyezéssel, politikai mechanizmusokon keresztül újraelosztással is elérhető, akkor az előbbi út feltétlenül hatékonyabb, mert a racionalitás könyörtelen szempontjai gyakrabban juttatják oda az erőforrásokat, ahol azok valóban hasznosulni tudnak, mellesleg az üzleti érdekekhez kapcsolódó szigorú kontroll-

rendszerek szűkebbre szabják a korrupció lehetőségét. (Igazuk van azoknak, akik a külföldi tőke behatolását úgy ítélik meg, hogy lehet enklávészzerű, nem feltétlenül eredményezi a korszerűsödés behatolását, szétterjedését az elmaradott gazdaság egészében, de még mindig messze jobban szolgálja a gyenge gazdaságok felemelkedését, mint a segélyezési programok.)

Az igazsághoz azonban (sajnos) hozzátartozik a multik áldásos szerepét bizonyító elemzés folytatása is. Mialatt megindul a felzárkózó országok korszerűsödése és gyarapodása, „eközben azonban számos érték elvész. A jellegzetes nemzeti termékeket uniformizált világmárkák váltják fel”. Kérdés, van-e mód arra, ki lehet-e találni olyan módszereket, amelyek az előbbi előnyöket ez utóbbi veszteség nélkül képes kínálni. Eddig sajnos nem sikerült. Ezután fel lehet tenni egy második kérdést: ha nem lehet tiszta megoldást találni (azaz ha csak pozitív és negatív hatásokkal járó csomagokat lehet kiválasztani a gazdaságpolitikuskok „boltjában”, azaz minden előnynek sajnos ára van), akkor mit lehet (érdemes) inkább feláldozni és milyen határig?

A vállalatbirodalmak előretörésének történelmileg utolsó és egyértelműen a legnagyobb ellenszenvet kiváltó folyamata a világméretűvé szerveződött, nonstop üzemen működő pénz- és tőkepiac, az országhatárokon átnyúló nagybankok és a hihetetlen gyorsaságú, horribilis tőkemozgásokat bonyolító tőzsdék rendszere. Ma kétségkívül a pénzügyi rendszer tekinthető a globalizáció legkíméletlenebb mozgatójának, de egyben a fő terepe a gazdasági döntések mind absztraktabbá válásának és a világ megkettőződésének, a reál és a fiktív világra való megosztásának is. Ahogyan Augusztinovics Mária fogalmaz: „Az embernek az a benyomása támad, hogy a gazdaság fel-le ugráló Dow Jones és más indexekből áll, amelyek elektronikusan szaladgálnak körbe a világ tőzsdéi között New Yorktól Frankfurtig, Londontól Tokióig. Termelés, technológia, építkezés, fogyasztás és hasonló jelentéktelen ügyek alig kerülnek szóba, a

hír az, ha megingatnak egy valutát, vagy valami botrányt kavarnak a pénzpiacokon.”¹⁴

Valaha a gazdaság működését természetes árucserék tömegével igyekeztek leírni, amelyben a pénz semleges technikai segédeszközként jelenik meg, amelynek szerepe pusztán annyi, hogy áthidalja a különböző tranzakciók időbeli szétválásából fakadó problémákat. Ma, amikor tőzsdeindexekkel kereskednek, határidős ügyleteket bonyolítanak, az árutőzsdéken lebonyolódó pénzmozgásoknak csak egy elenyésző része párosul valós árumozgásokkal, vételi és eladási jogokkal (opciókkal) kereskednek, visszavásárlási (repo) ügyleteket bonyolítanak nagy számban, amikor tömegesen fordul elő a hazai tőzsdén is, hogy egy-egy cég részvényértéke felére esik, miközben a cég reálvagyon, profitkilátásai nem változnak érdemlegesen (de legalábbis messze nem ilyen mértékben), nehéz elfogadni azt a gazdaságképet, amelyben a pénz jámbor elszámolástechnikai segédeszközként funkcionál. Az sem egészen abszurd, hogy az évtizedekkel ezelőtt megkezdődött, de a magyar gazdaságot igazán csak most elérő változásokat sokan (egyebek között jó nevű társadalomtudósok is) úgy élik meg, mint egy fiktív, pszichológiai jelenségekre idegesen, pénzügyi buborékok formájában reagáló világ rémuralmát.

A pénzügyi világban lezajló folyamatok értékeléséről folyó egyébként érdekes és sokakat intellektuálisan megragadó vita részletes kifejtésére itt most terjedelmi korlátok miatt nem vállalkozhatom.¹⁵ Csupán azt szeretném kiemelni, hogy a nem beavatók számára olykor nemcsak bonyolultnak, de kizárólag spekuláción alapulónak tűnő pénzügyi technikák kivétel nélkül a normális gazdasági ügymenet szempontjából hasznos és racionális ügyletek lehetőségeit teremtik meg. Így például mérhetővé teszik és csökkentik a döntésekkel já-

¹⁴ Augusztinovics Mária: „Miről szól az input-output modell?” *Közgazdasági Szemle* 1996/4.

¹⁵ A kérdés részletes és sokoldalú elemzése egyébként megtalálható Csontos László-Király Júlia-László Géza: „Az ezredvégi nagy borzongás” című írásában *Közgazdasági Szemle* 1997/7-8.)

¹³ V. ö.: *KOPINTi*. m. (1998.)

ró kockázatot (a tőzsdei ügyletek igen nagy hányada ilyen típusú, úgynevezett fedezeti ügylet). Elősegítik, hogy a különféle befektetések likvidek legyenek, ha kell újra visszaválthatóvá váljanak készpénzre.¹⁶ A vállalatok pénzügyi mérlegei a múltat tükrözik, míg a tőzsdén megjelenő árfolyamok a (közel-) jövőre vonatkozó várakozásokat is. A misztifikált tőzsdei indexkereskedelem is csupán annyit jelent, hogy az eredeti befektető - aki az esetek többségében nem szakember - diverzifikálja kihelyezéseit, mégpedig pontosan olyan arányban, amilyen súllyal a tőzsdeindexben a vezető részvények szerepelnek. Ki vitatná, hogy a kockázatmegosztás a racionális döntéshozatal egyik fontos eleme? Ki vitatná, hogy a tőzsde árfolyammozgását kifejező tőzsdeindex valamiféle hatékonysági mérce? Ha egy befektetési alap, amelynek a tartalmát szintén a részvények és állampapírok valamiféle összetétele adja, kedvezőbb kamatot produkál, mint a tőzsdeindexből adódó, akkor ez azt jelzi, hogy a befektető cég jobb, mint a tőzsde átlaga.

Röviden összefoglalva: a pénz- és tőkepiac technikái a gazdasági tranzakciók által keletkeztetett szükségletekből, nem ritkán éppen a gazdaság globalizálódása által generált új szükségletekből nőttek ki, absztrahálódásuk éppen a döntéshozatal növekvő racionalizálódásának, a kockázatok mérhetővé válásának és a gazdaság politikával szembeni emancipálódásának a jele. Ez akkor is pozitív folyamat, ha vannak negatív, időről időre sajnos drámai velejárói.

Ahogy én látom

A globalizáció a világméretben folyó és ezért az egész világ-gazdaságot átfogó racionális mérle-

¹⁶ Az olyan technikák pl., amelyek ma Magyarországon biztosítják, hogy a hosszú lejáratú állampapírokat elsődlegesen forgalmazó nagybankok kötelesek folyamatosan fenntartani a piacot, magyarul napról napra publikálni ezeknek a papíroknak a vételi és eladási árfolyamát, kötelezettséget vállalva arra, hogy ezen az árfolyamon kereskednek is, lehetővé teszik, hogy azok a megtakarítók is vásároljanak hosszú lejáratú állampapírt, akik nem biztosak abban, hogy nem kényszerülnek-e megtakarításaik készpénzre váltására még az állampapír lejáratára előtt. Így bővül az egész társadalom hosszú lejáratú megtakarítása, miközben meglehet, hogy az ezt megtestesítő, állammal szembeni követelések időközben gázdát cserélnek.

gelés, amelynek az alapját az információs technika hihetetlen fejlődése, az átfogó és igen szofisztikált pénzügyi piacok rendszere teremti meg. Amíg a világgpiactól elszeparálódott (ha nem is hermetikusan elzárt) keleti munkamegosztási rendszer (KGST) tagjaként tevékenykedtünk, addig Magyarországot kevéssé érintették jótékony és negatív hatásai egyaránt. Ma azonban hullámai minket is elértek, és szélmalomharc lenne, mellestleg súlyos nemzetgazdasági veszteséggel is járna minden olyan kísérlet, amely megpróbálna ezzel a világvonulattal szembehelyezkedni.

Tény, hogy ez a folyamat - tesszük, nem tesszük - a nemzeti gazdaságpolitikák szuverenitásának elvesztésével (nem tudatos feladásával, hanem kényszerű elvesztésével) jár. *A gazdaságpolitikai szuverenitás helyébe a kölcsönös függőség lép.* Az Európai Unió fejlődése, a vállalatbirodalmak, multik világ-gazdaságban játszott szerepének növekedése, az egységesülő pénzes tőkepiacok kiépülése olyan folyamatok, amelyek bármelyike önmagában is elegendő lenne ahhoz, hogy fikcióvá tegyék azt a szemléletet, amely a szuverén nemzeti gazdaságpolitikákat tekintti az alapegységnek, amely a gazdasági folyamatokat formálja. A szuverenitás, nemcsak az önállóságnak, de a másságnak a megőrzése elsősorban fontos a kultúrában, de nem a gazdaságban. Még az sem igaz, amit mindenki hajlamos gondolkodás nélkül elfogadni, hogy a nemzetgazdasági méretekben való mérlegelés valamiféle közjót testesít meg a nemzetközi tőke „összeesküvésével” szemben. Az egységes Európa képviselői már eljutottak oda, hogy a közjó nem az, ami az egyes tagországoknak külön-külön jó, hanem egy olyan rendszer, amely a régió egésze számára biztosítja a nagyobb fejlődési lehetőségeket, lebontva az országok közötti határokat és lemondva a nemzeti valuták által szimbolizált önállóságról. (Ez a folyamat persze egy-egy tagország érdekeit *rövid távon* sérti, így nem véletlen, hogy dőcögösen halad előre, de mégiscsak halad.) Ideje, hogy mi is megismerkedjünk azokkal a KRESZ-szabályokkal,

amelyeken a világgazdaság közlekedése alapul. Különben abba a helyzetbe kerülünk, ahova az ismert pesti viccben az ide érkező angol turista jutott, aki az otthon megszo-kott „balra hajts!” szabályhoz tartva magát, utazván a Balatonra ezt hallja a rádióban: „Vigyázat, egy örült a forgalommal ellentétes oldalon hajt, kerüljék ki!” Mire ő (fenntartva be-idegződéseit és szuverén döntési jogát) maga elé mormogja: „Mit egy, ezer vagy tizezer!”

A globalizációnak persze valóban vannak súlyos negatív következményei is. Ezek sajnos nem kiküszöbölhetők, legfeljebb enyhíthetők. Mindenekelőtt az, hogy a megnyitott nemzeti piacok és az alattomosan mindent integráló pénzügyi közvetítő rendszerek globalizálják a robbanásokat, az egyes érintett országok (éppen a nemzeti határok lebontása miatt) védtelenné válnak a külső sokkhatásokkal szemben. Ezt ma mi is tapasztalhatjuk az orosz, ezt megelőzően a hongkongi tőzsdeválságoknak vagy a New York-i tőzsdén a Dow Jones-index hektikus ingadozásainak magyar tőzsdére gyakorolt végzettszerű hatásait átélve. Tapasztaljuk akkor is, ha az ezerfelé kóborló nyugati tőke a kelet-európai régiót globálisan megítélve tőlünk is visszavonul. A globalizáció magasabb rendű racionalitásának sajnos ez, a nagyobb robbanásveszély az ára. Azoknak is igazuk van, akik tartanak attól, hogy a globalizáció uniformizál, például a kommercializálódó kulturális szolgáltatásokban is. Csak be kell kapcsolni a tévét, s már láthatjuk, hogy valóban így van. Az ilyen károk mérsékelhetők, de be kell ismerni, teljesen meg nem szüntethetők. Kár, hogy így van.

A számítógépek elterjedésével ugrásszerűen nőtt az elérhető és feldolgozható információk terjedelme. Ugyanakkor a ránk zúduló információdömpingnek káros hatásai is vannak. Ha egy számítógépes információs rendszer meghibásodik, mérhetetlenül nagyobb a zűrzavar, nagyobbak a károk is, mint voltak az információk kézi feldolgozása idején. Rádásul terjednek a butító számítógépes játékok is. Lehet-e mindebből az a következtetés, hogy be kellene tiltani a számítógépes rendszereket? Aligha. ■

Ismét választások után

A POLGÁRI KÖZÉP ESÉLYEI

Négy esztendeje ezzel a címmel közöltem írást e folyóiratban, azt latolgatva, vajon az 1994-es (baloldali győzelmet, majd szociálliberális kormányzati koalíciót hozó) országgyűlési választások után milyen esélyei lehetnek egy „középső” helyzetet elfoglaló politikai pártnak vagy pártszövetségnek és egy „polgári alternatívának” az ország későbbi politikai mozgása során. Utólag részben elégedetten, részben önkritikusan kell megállapítanom, hogy a történelem egyrészt igazolta, másrészt megcáfolta akkori elképzeléseimet. Igazolta, minthogy a fiatal demokratáknak az akkori vert helyzetből sikerült felemelkedniük és olyan kormányzati erővé válniok, amely a polgári Magyarország eszméje nyomán határozza meg a maga stratégiáját, és megcáfolta, minthogy a szabad demokraták és a Fidesz között 1994 tavaszán létrejött szövetség igen gyorsan felbomlott, és az SZDSZ, talán nem éppen megfontoltan és mindenképpen végzetesen, végül is a szocialista párthoz kötötte a maga szekerét.

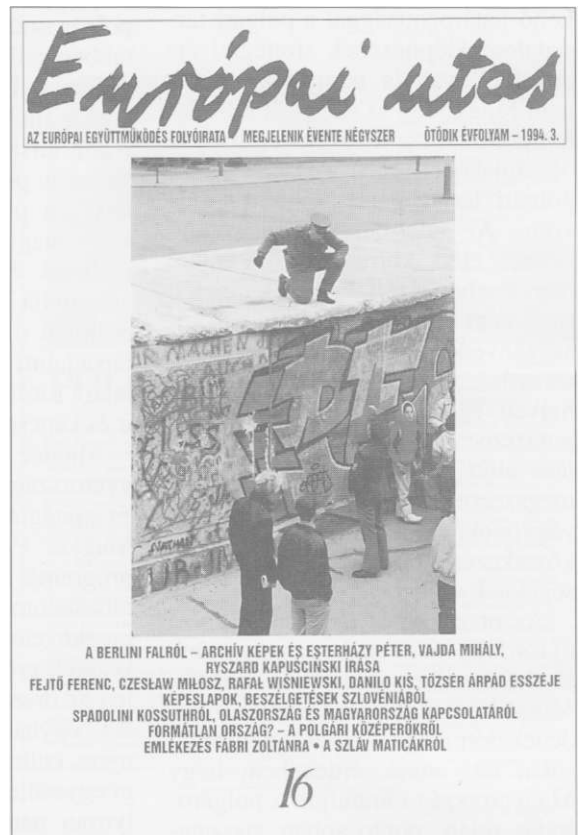
A nemzeti liberalizmus eszméjére és a polgári gondolatra felépített akkori elképzelésem azóta kétségtelenül megbukott. A polgári társadalom stratégiájának érvényesülése előtt mindazonáltal megnyílt az út, igaz, alkalmanként ügyelni kell arra, hogy ezt az utat ne torlaszolhassák el olyan politikai erők és olyan politikai reflexek, amelyek magától a polgári társadalomtól, ennek ethoszától és erkölcsiségétől idegenek. Magyarországnak ugyanis mind belső megerősödése, mind európai integrációja a polgári stratégia és mentalitás maradéktalan, hatékony és hiteles érvényesülését követeli meg. De ezt követeli a kisebbségi sorba kényszerült magyarság (a nemzet egyharmada) megmaradásának és fejlődésének érdeke is.

A mögöttünk álló (most már) fél esztendőben többször és több oldalról is rákérdeztek arra, hogy valójában

mit kell a „polgári” társadalom, a „polgári” alternatíván érteni. Az elhangzott válaszok nem voltak mindig megnyugtatóak, időnként a régi, marxista-leninista értelmezés törmelékei is felszínre kerültek, máskor egy igen leegyszerűsítő nézet jelentkezett, miszerint a polgár az, aki saját vagyonnal rendelkezik. Nehezen tartható ez utóbbi értelmezés is (az „osztályharcos” megfogalmazásokról most ne is beszéljünk!), minthogy ilyen módon a mai magyar társadalom igen nagy részét, a kétkezi dolgozók mellett az értelmiség nagy részét is eleve ki kellene zárunk a polgári létforma és életrend lehetőségéből. Márpedig a Fidesz cselekvési programja és kormányzati stratégiája éppen arra irányul, hogy az ország lakóinak lehető legnagyobb része belátható időn belül polgár legyen.

Az én felfogásom szerint (és ebben természetesen a kérdés évszázados társadalomtudományi és szépirodalmi megközelítésére támaszkodom, mondjuk Max Webertől Márai Sándorig), nos, szerintem azt az embert nevezhetjük polgárnak, aki valamiféle személyes autonómia birtokában él, munkálkodik és kerül kapcsolatba a társadalom és az állam intézményeivel. A polgárnak saját egyénisége van, szabadon képes dönteni sorsának nagy kérdéseiben, vannak bizonyos ismeretei közelebbi és távolabbi környezetéről, érez valamiféle vonzalmat a kulturális értékek iránt, van véleménye a közélet dolgairól, és természetesen biz-

tos megélhetése van, aminek alapját azonban nem föltétlenül, sőt általában nem a saját vagyon képezi, inkább a szakismeret és a tudás, a munka és a szorgalom. A polgári lét nélkülözhetetlen eleme az erkölcsi

tartás, ennek lehet alapja a hagyományos valláserkölc, de lehet a civil: „polgári” erkölcs is (amelyet Petőfi korában „köztársasági erkölcsnek” neveztek), a két erkölcsi alapállás között egyébként nincs értelme konfliktust teremteni.

A polgár ezért nincs alávetve a hatalom, a felsőbbség (a miniszter, az igazgató, a párttitkár) akaratának, és mint állampolgár, mint munkavállaló, mint helyi lakos megőrzi emberi méltóságát és szuverenitását, nemcsak a magánélet szűkebb körében, hanem a közéletben is: mint választópolgár, mint egy ország, egy nemzet, egy helyi közösség polgára,

aki felelősséget képes vállalni a társadalom működéséért, és ezért hajlandó eleget tenni kötelességeinek, ugyanakkor ismeri jogait és élni kíván velük. (Például választások idején leadja szavazatát!)

A választásokon győztes Fidesz - Magyar Polgári Párt politikai stratégiája és kormányzati programja értelmében ilyen polgárookra kívánja alapozni az állam működését, és azon kíván fáradozni, hogy Magyarországon minél több ilyen autonóm polgár legyen. És a most leváltott kormányzati koalíció vereségének az az egyik oka, hogy nem törődött kellő határozottsággal a polgári társadalom kiépítésének stratégiai érdekeivel, vagyis nem hozta létre, nem fejlesztette ki azokat a társadalmopolitikai eszközöket, amelyek az országlakosok igen nagy részét a polgári lét magaslatára emelhették volna. Az 1994-ben igen nagy győzelmet elért kormányzati koalíció nagyrészt azért vallott kudarcot, mert nem állta útját az általános elcsúszásnak, a közép- és alsóközélszűkítésnek, és a polgári társadalom helyett egy sajátos „posztfeudális-posztzocialista” társadalom felépülése előtt nyitott utat, amelyben a megszerzett (esetenként harárcsolt) vagyonoknak, a kapcsolati tőkének, következképp a korrupciós lehetőségeknek volt szerepe.

Az ország kormányzásában most új fordulat ment végbe: a mögöttünk lévő évtizedben immár a harmadik. Mindhárom politikai fordulat (mindenekelőtt maga a rendszerváltozás) sokat tett annak érdekében, hogy Magyarország elinduljon a polgárosodás útján, pontosabban visszataláljon arra az útra, amelyről ebben az évszázadban többször is letaszították. Ugyanakkor a korábbi fordulatok után sok mulasztás is volt tapasztalható: a polgárosodás folyamata - egymással ellentétes ideológiák és politikai stratégiák következtében - mind 1990-ben, mind 1994-ben töréseket szenvedett. Éppen ezért van igen nagy felelőssége az 1989 után harmadik politikai fordulat győztesének, a kormányzati munka új irányítóinak: nekik kell az eddigi tapasztalatokat is figyelembe véve most már valóban elhatározó módon - az európai mintájú: a nemzeti, a liberális és szociális értékeket és érdekeket egyaránt követő - pol-

gárosodás útjára vezérelniök az országot, a nemzetet. Aminek egyútt kell járnia a pártterdek szükség-szerű korlátozásával is.

A pártterdek korlátozása által érvényesülő új politikai kultúrát csakis a társadalom széles körű együttműködése révén lehet felépíteni. Magyarországon, hasonlóan a kommunista diktatúra szorításából szabaduló többi közép- és kelet-európai országhoz, az elmúlt évtizedben túlságosan megerősödött a politika, a „politikai osztály”, és a kívánatoshoz képest nem erősödött meg eléggé a civil társadalom. Ezért a polgárosodás érdekében határozottabban kell fejleszteni ezt a civil társadalmat, ennek a civil társadalomnak a működését és intézményeit. Azt a társadalmat, amely nincs álvette a politika, a „politikai osztály”, a politikában szerepet kapó vagy maguknak szerepet kiharcoló emberek érdekeinek. Ellenkezőleg, arra tudja szorítani a politikát és a politikai elitet, hogy az egyetemes társadalmi és nemzeti érdek szolgálatára fordítsa képességeit, ismereteit és kapcsolatait.

Mindez egybevág a „polgári Magyarországnak” azzal az eszméjével és stratégiájával, amelyet a Fidesz - Magyar Polgári Párt kormányzati programja hirdet és képvisel. A civil társadalom fejlődése és erősödése megköveteli azt is, hogy a civil szervezetek erőteljesebben legyenek jelen az ország sorsának alakításában. Az egyházi, társadalmi, tudományos, kulturális, lakóhelyi és ifjúsági egyesületek, szövetségek hangsúlyosan nem politikai organizációk, mindazonáltal nélkülözhetetlen közéleti feladatokat látnak el; szakmai tekintetben többnyire megalapozottabban a politikai pártoknál. Az új kormányzatnak, ha valóban a „polgári Magyarországot” kívánja felépíteni, és egy nyugati jellegű polgári társadalmat akar elvezetni a következő évezredbe, oda kell figyelnie a civil társadalom és a civil szervezetek javaslataira, munkájára, kívánásaira. Jobban, mint ahogyan ez a két korábbi kormányzati ciklusban történt.

A szabad polgárok világát csak egy autonóm társadalomban lehet felépíteni.

Pomogáts Béla

Most, hogy az országgyűlési választásokon győztek a „polgári erők” (idézőjelbe tettem, mert nem az én szavam járása), kicsinyke előnnyel ugyan - és még hátra vannak az önkormányzati választások, úgyhogy hajrá! - halljuk, olvassuk eleget a *polgár* szót. kapunk minden oldalról értelmezést is hozzá. Még Horn Gyula is felidézte az emlékezetes szópárbajban az általa e tárgyban tanultakat, ami - ha szerény mértékben is - bizonyosan hozzájárult választási vereségéhez. Ebből is látszik, hogy nem veszélytelen teljesen ma sem annak meghatározása, miféle szerzet is a polgár. Négy év után, tapasztalatokban gazdagodva, kevesebb indulattal és jobb kedvvel mégis veszem a bátorságot, hogy ismét körüljárjam emberünket: a polgárt (aki természetesen lehet nő is).

Értelmező jelzők (állam-, nagy-, kis-, nyárs-, derék stb.) nélkül a *polgár* szó azt jelenti: „városi”, „város-lakó” (lásd *bürger*, *bourgeois*). A francia *bourgeois*-ból „leképzett”, jelentésében is eltorzított *burzsuj* („tőkés”) sem jelent mást, elvégre a tőkés alapvetően város-lakó. Ma már most a politikától teljesen függetlenül is van aktualitása a polgár fogalomnak, mivelhogy az ország és világ lakosságából egyre több a város-lakó, és mert a rendszerváltással a hazai proletariátus, e másik, bérből és fizetésből élő, tipikusan város-lakó népség száma egyre fogy, java-részt a munkanélküliekre korlátozódik. Több okból: a működőképes nagyüzemek a gépesítés folytán egyre kevesebb munkáskézre tartanak igényt, és a szabad vállalkozás Magyarországon, ha teheti és szorgos, a munkás is inkább vállalkozó-ként teszi a dolgát. Kisburzsuj lett. Magyarán szólva, ma már nem származása, osztályhelyzete teszi a polgárt, hanem szerepvállalása, hajlandó-e mint kényszerű város-lakó gyakorolni a polgárerényeket.

Igen ám, csakhogy a városi ember úgy, ahogy az őt képviselő politikai tényezők és jómagam is képze-

POLGÁROK!

lem, csak kis és közép nagyságú településeken tud megfelelni igazán a tőle elvárt polgári szerepnek. Nagyvárosokban - a lakosok egy szűk hányadát leszámítva - a többség mint a tömeg helyét nem lelő, elmagányosodott egyede teng-leng, már amikor nem rohan a dolgai után. A nagyvárosi környezet elsorvasztja a polgári erényeket. Melyek ezek? Romantikus felfogásomnak megfelelően az én polgári mintaképem - hibáival egyetemben! - a királyi kiváltságokkal fölvértezett középkori város lakója, akinek a lakhelyét falak kerítették, melyek a szabadságot (jogainak biztonságát) és a „rabságát” (kötelességeit) is példázták; aki józan életű volt, mert a közösség ellenőrizte, s ha vétett az írott és íratlan szabályok ellen, kivetette magából; akire a közösség vigyázott, hogy ha baj éri, kimászhasson belőle, de arra is, hogy nehogy túl magasra kapaszkodhassék; aki polgártársaival együtt képes volt arra, hogy jóléti társadalmat teremtsen kicsiben, hogy ne csak civilizált, hanem kulturált életet is éljen bőkezű mecénásként és/vagy szorgos messteremberként. (Tessék a polgárok, polgári kisközösségek: céhek, egyletek által eltartott és felvirágoztatott németalföldi festészetre gondolni! Vagy hogy „hazai” példát említsék, a bártfai Szent Jakab-templomban ma is több gótikus szárnyasoltár előtt misézhet a pap, mint ahány a többször földdel egyenlővé tett egész anyaországban található. N. B. a Magyar Nemzeti Galéria és az Esztergomi Keresztény Múzeum gótikus szárnyasoltárai - többnyire töredékek - kivétel nélkül a Felvidékről és Erdélyből valók.) A középkori polgár arra is képes volt, hogy saját erőből - összefogásból! - felhőkarcoló székesegyházakat emeljen, s e nagyberuházásokat évszázadokon át finanszírozza (mi, egy egész ország még egy színházat sem tuduk, akarunk felépíteni - persze értem én, miért nem). Ha pedig ellenség támadt rá, lett légyen az a

saját uralkodója, fegyverrel védte meg a jussát, rendszerint saját kezűleg, *polgárörként*, nem pedig felbért zsoldosok háta mögé bújva.

A fenti minta szerint a polgár közösségi lény, aki a közösségért, mely az ő biztonságát szavatolja, áldozatokra is kész, miközben gondosan ügyel arra - hisz józanság vezérli, s ez erénye, nem hibája -, hogy egyensúlyban legyen a mérleg nyelve. (Bárcsak mindenki annyit adna, amennyit kap, s nem várna el annál sohasem többet!) A közösségépítésnek azonban határai vannak. Mennél több egyén a tagja, annál kevesebb az, ami összetartja. Ezért alkalmasak a kisvárosok a hagyományos polgári erények gyakorlására, s a nagyvárosok ezért nem alkalmasak te-rei ennek. Egy kisváros lakossága egy stadiont nem tölt meg, ám egy kisvárosban mindenki ismeri egymást. Egy nagyváros stadionját viszont nem lehetne megtölteni annyi helyben lakóval, ahányan ismerik egymást. Ismerni egymást - ez a kisközösségi létezés szükséges, bár nem elégséges föltétele.

Mivel egyre többen élünk nagyvárosokban, egyre nehezebb gyakorolni - még a jó szándékúaknak is - a hagyományos polgári erényeket. De mivel ezek az erények semmit sem veszítettek időszerűségükből (végső soron a sok millió éves biológiai evolúció és nem a társadalmi fejlődés szülte őket: az ember *ab ovo* közösségi lény, sikeres együttműködés emelte és emeli a többi állat és a saját fajtársai fölé), ezért *muszáj* megtalálni a módját a nagyvá-

rosi közösségépítésnek. Ez bármi lehet - a természetes családon és a (para)militáris szervezeteken kívül -, bármi, ami összetart embereket. Ez az alapja a polgári létnek és a kultúrának is. Nagy szükség van erre azért is, mert egy polgári Magyarország - egy olyan Magyarország,

Jankovics Marcell

mes lenne az MDF szarvasbirtásvál, hisz ingai közül jó néhányan befutottak az SZDSZ, sőt - igazán Attyi, ne hogy el -, az MSZP karában MSZAP-szavak, és választásokon már a Kádár-érában is föl-tűntek be jelentős pozíciókat.

Ezek szerint mégis léteznek? Úgy látszik, igen. Jelenleg történelk-sünk meg is lepődik azon, hogy a hajdanán közposztály utódem-zekkel, a „szóvivővel” milyen szinten működik együtt. Elvárom, hogy az SZDSZ az a part, amely a magyar társadalmi polgárosodást a legkisebb mértékben képviseli, amilyen mértékben benne foglalkozik, hogy ha szerényebb mértékben is, a polgárosodás ügyét más pártok is képviselhetik.

Milyen az elvárom, hogy a hazai közösség megújuljon a keresztény közposztály volt a felől.

(Az egész országot? A többséget? Az is, aki, mint az előzők, Róbert Waffenberg magyar segélykérő többzár életment meg? Tesék, utáni lehet némi! Persze még mindig jobban hangzik, mintha 10 millió forintot adna az országnak.)

Hogy teljes legyen a kép, a 90-es választások szejéből a legmegkülö-böndöb elhívnyen, aminek utaltat-tat mind a 4 választásig bevezetköt-ta, az volt, ahogy a szegény polgári-értelmű családok, barátai társá-ságok és közlelem közönségek (az országos mértékben szavakak és felbontottak, továbbá az a nyilván-válton tölelem kiváltotta düh és gyűlölet, ami rögzítet az akkori gyűlöletre, végzettség az MDF-ot, és sokan, akik rá szavaztak, s ami 4 éves nyílvány kormányzatokat végképpen - most habozásosan-dat, hogy nem szavaztak rá - és csak halak utáni szavazati láz. Az akkori vezetők, hiszénia meg szemből, ha összehajlítjuk azaz a családi végzettségét, amivel a kormányzóknak 94-ben történelmi vette amíg törvényesíté vésegek. És nemcsak azt, jó másodból, hanem azt is, hogy mit is csak volt arra, hogy megköszönje a vezetőre illetik szerepét. A hatalom meg-szerzésének minden esélye nélkül - az az esély, hiszénia történelk-sük elemi föltétele a szövési ellenkés-ségek -, mely hatalomhoz, végül is ugyancsak a külső erő juttatta, mely

POLGÁRTÁRSÁK!

Elvárom - és hallom a rúdókon, hogy az egykori polgári létezés, hányadát - félt? harmadát? harmad-egyedét? - kivétel én, keresztény-án - közposztály megismert. Nincs többé, bőve ponton. Imak, bevezeték emő a „lények” alga-szon sapkázott hangnomban („lény, lény, hogy létezzék az ország be-állik, pedig de életre valók egy lény jubileumi életét”) i, elemző-eti, el nem mutatva, hogy deszmi erényekkel beszélnek (közposzt-ny, helyet, ami pontosan egy érem-dő, mint amikor kátolet mondak közönségen, büszke pedig ha-lyenti a képmutatás előtt eltem-pozíciókáról persze. (Melyik orszá-g, réteg nem deklarációkat még el, kérem szépen?)

Elvárom, a választás, hallgattam 4 éven keresztül a nemcsak ellenk-ki, hanem kvalifikált partner, sőt párttagjai nyilvánosságát az MDF-észem előzetes. Amióta Jankovics-gőgőzők (fiak, lányok, vizsgázatok, van panasza-és proulog ról). A né-pük - jeles képviselőket sőt sár-ronk időseketem - nemcsak az ur-

rust, hanem az urak sem szeretik, aminek csak egy jó oldala van: hogy legalább a nép-urbanus ellen-téből kavarodhat az erített ré-tyg - amig létezem. Ugyancsak nem felejtsem a moszatást, lea-temmed a dezentázást, lea-temzást, s ha emlékeztetem nem csak, a magyar jövőkét inkább a szépe-ket, nép szárazságokat volt so-klás szorgos, ami mégis olyany-ra bevált, hogy az MDF elhite - lán a saját maguk közül nép nem-nyerő jeltől is elbővöl - hogy a nép, a vidék áll mögötte Csarok látván kiköthetése után is.

És mi történt? - hogy én is e d-vasos kéréskeztéssel éljek - által-ános meglepetése (de nem az ügyemre) a máj '90-ben bukotta jelt MDF egyik képviselői csak a hagyományosan „án” nyugdelnek tekintet budapesti kerületkben és én, Magyarországi leggyorsabb vi-déki kerületben jerek be, illere-ének el választásgazs jó helye-zet. Ezzel nem azt akartam monda-ti, hogy a keresztény őri közposzt-ny, vagyis ami helyete van, azo-

amelyben az egyén nemcsak a saját boldogulásán, hanem a közjón is fáradozik - csak akkor építhető föl, ha állampolgárai *honpolgárok* lesznek (s ha a hazát meg kell védeni, akkor pedig *nemzetőr-önkéntesek*, és e szűk, de az annyiszor elmaradt összefogást tekintve viszont nagyon is tág magyar határok között képesek a közös nyelv mellett (van még egyáltalán ilyen?) más fogódzókat találni egymásban. Akkor fölépülhet az a bizonyos katedrális a lelkekben, ami farszol és mintául szolgál ahhoz, hogy felépüljön a valóságos is.

Jankovics Marcell

ELLENSÉGKÉP A CSEH NEMZETI IDEOLÓGIÁBAN

A legutóbbi két évszázad zűrvaros időszakának Közép- (vagy ha úgy tetszik: Kelet-Közép-) Európáját az a kaotikus küzdelem jellemezte, amelyet mindenki vívott mindenki ellen. A modernizáció fejlődési szakaszát megtevő közép-európai kis-nemzetek érdekeiket követve újra és újra egymásba ütköztek, s konfliktusaikba nagy hatalmú nyugati s keleti szövetségeseiket is bevonták, amelyeknek ezáltal ki is szolgáltatták magukat. Ez a végső soron öngyilkosnak bizonyult politizálás el is nyerte a jutalmát - a csaknem fél évszázados orosz fennhatóságot. E történelmi folyamat legfontosabb tanulsága az, hogy régióinkban ki kellene alakítani valamiféle belső rendet. Igaz, hogy az előrehaladó európai integráció fokozatosan csökkenti az irracionális viselkedésből és a pusztító helyi konfliktusokból fakadó veszélyeket, önmagában azonban - lévén külső tényező - korántsem mindig elegendő: szigorú tanúbizonysága ennek a hosszú évek óta lappangó görög-török konfliktus a Balkánon. A nemzetek és az országok együttélésének folyamán szükségszerűen kialakuló konfliktushelyzetek feloldásához regionális intézményekre és mechanizmusokra is szükség lesz. Ez persze csak a technikai részét jelenti az ügynek, amely nem nélkülözheti az eszmei háttérrel: meg kell teremteni a politikai kommunikáció szellemi előfeltételeit.

Közép-Európa népei számára alapot jelenthet a közös kulturális örökség (tárgan értelmezve a kultúra fogalmát): a latin kisugárzású keresztény kultúra, melynek magvát a katolikus és a protestáns kereszténység alkotta és alkotja. Ennek köszönhetően adottak a közös nyelv kialakulásának a feltételei, s lehetőség van

arra, hogy az általában nem éppen idillikus és számos konfliktussal járó kapcsolatokból kiküszöböljük a kétségbeesett élethalálharc eshetőségét. A problémák csak a XIX. században végbement nemzeti emancipációs folyamat során jelentkeztek. E folyamat féktelensége és áldatlan következményei ma sokakat ösztönözhetnek a közép-európai „nacionalizmus” sommás elutasítására, mely egyaránt alapulhat a katolikusok multszeretetésén s a Habsburgok iránti nosztalgián, a liberális világpolgárságon és a szocialista internacionalizmuson. Épp ezért kell hangsúlyozni, hogy a nemzeti emancipáció folyamata minden nyilvánvaló negatívuma ellenére olyan helyzetet teremtett, mely szükségszerű kiindulópontnak és alapnak tekintendő.

Mindeközben nyilvánvaló, hogy az elmúlt két évszázadban Közép-Európában végbement fejlődés kritikus szemléletmódot követel, végeredményei pedig reformok és revízió tárgyát kell hogy képezzék. A szóban forgó százötven-kétszáz év közép-európai történései a nemzeti egoizmusok sorozatos győzelmét hozták, miközben a résztvevők rendszeresen váltották egymást az elnyomók és az áldozatok szerepében. A szabadelvűség eszméi e sajátos hatalmi hierarchia alsó fokain hódítottak, ám amikor az elnyomott kerekedett felül, fölösleges kacatként tette félre őket. A határon átnyúló dialógus vádaskodások és alibikeresések végtelen láncolatává lett. E pillanatban elfogultságoktól mentes, tárgyilagos párbeszédre van szükségünk, melynek során józan hangon szólhatnánk a modern mítoszok jellegét öltő öngazoló ideológiák dzsungeléről. Csak így juthatunk el addig a pontig, amit sok

évvel ezelőtt - nagyon szépen - Bibó István jelölt ki: „Az igazi demokrácia és az igazi megbékélés akkor kezdődik majd ezek között a népek között, amikor először jut majd kifejezésre közöttük a közös elajlásra való közös rádőbbenés.” (*A békeszerződés és a magyar demokrácia. Válogatott tanulmányok* II. Bp., 1986. 285. o.)

A cseh nemzeti mítosz fokozatosan két alakot öltött: az egyiket nemzeti-szlávnak nevezhetjük (az ősi szláv demokrácia mítosza), a másikat pedig nyugatinak és demokratikusnak.

A XVII. és a XVIII. század polgári forradalmainak liberális eszméi a kialakulófélben lévő cseh társadalomban megfelelő táptalajra találtak. Metternich kancellár már a márciusi forradalmat megelőző időszakban figyelmeztette a császárt a Csehországban „szlavizmusként” kialakult elegy veszélyességére, amelyre ráadásul a szomszédos, szabadabb légkörű német államokból a cseh területekre áramló liberális eszmék is ösztönözöen hatnak. A romantika hatásától megérintett cseh értelmiségiek oly módon akarták ezeket az eszméket a hazai hagyományokba beépíteni, mintha a „szlávok” legsajátabb ősrégi ideáiról volna szó. Innen erednek Palacký elképzelései az „ősi szláv demokráciáról”, amelyeket a kora középkori cseh irodalmi emlékek inspiráltak - ez utóbbiakról végül kiderült, hogy nem egyebek romantikus hamisítványoknál (kiváltképp az úgynevezett Zelená hora-i kézirat). Jelentős támogatást kapott ez az ideológia két csehül író szlovák szerző, a történetként ismert Pavel Josef Šafařík

(Šafařík) és a költő Ján Kollár részéről. Šafařík a *Szláv régiségek* (Slovanské starožitnosti) című munkájában az időszámításunk előtti első és második évezred fordulójáig követi nyomon a szlávok őstörténetét, míg Kollár többek között a *Szláv Ó-Itália* (*Staroitálie slavjanská*) címet viselő munkájával szerzett hírnevet, melyben a rómaiak szláv eredetét bizonygatja. Mindemellett a cseh felvilágosodás képviselőinek „szláv-sága” többé-kevésbé platói volt, és az „irodalmi kölcsönösségre” korlátozódott. Ugyanílyan platóiak voltak az oroszok iránti vonzalmak is (a hamisított kéziratok megszületését ösztönző Václav Hanka kivételt jelentett, mivel valószínűleg cári ügynök volt). Šafaříknak például nem voltak illúziói a cári Oroszországot illetően, s a cárizmust „a legborzalmasabb katonai despotizmusként” jellemezte.

A cseh nemzeti közösség politikai érésének időszakában ez az ideológia fokozatosan hiteltelenné vált, a századfordulón pedig utolérte a vég. A cseh újságírást megalapozó Karel Havlíček a cári Oroszországban szerzett személyes tapasztalataitól is ösztönözve lényegesen hozzájárult a cseh nemzeti identitás fogalmának meghatározásához (csehek vagyunk és nem szlávok; a „szláv” szó csupán néprajzi fogalom, s nem egy nemzet - szimpátiák és politikai program révén egybekapcsolt közösség - elnevezése). A múlt század nyolcvanas éveiben színre lépő fiatal cseh egyetemi tanárok végül megadták a kegyelemdőfést a szláv ideológiának - ekkor zajlottak le az úgynevezett kéziratviták, melyek során kétségbevonhatatlanul bebizonyosodott, hogy a vizsályt kiváltó irodalmi emlékek hamisítványok. Ebben a küzdelemben szervezőként és kezdeményezőként is fontos szerepet játszott T. G. Masaryk.

Mindez nem jelenti a csehek hamis önképének eltűnését. Ez a kép maradt fenn a hazafias és ideológizáló irodalomban (Alois Jirásek), s tovább élt az ifjúcsehek agresszív nacionalizmusában. Közvetve és közvetlen módon ehhez a látszólag kimúlt irányzathoz csatlakoztak

1945 után a cseh kommunisták is (például a hírhedt kommunista ideológus, Zdeněk Nejedlý „vörös sovénizmus” révén).

Az önigazolást szolgáló cseh ideológia következő hulláma az első világháború idején csapott magasra. A cseh emigráció politikai vezetői s paradox módon maga T. G. Masaryk új dimenziót adtak a cseh demokracizmus mítoszának.

Masaryk azokból a nézetekből indult ki, amelyeket a cseh kérdékről az 1890-es évek végén kialakított: ebben az időszakban a cseh nemzeti közösség küldetését a humanizmus eszményeinek beteljesítésében látta; ezen eszményeket, mint maga mondta, mindenekelőtt „Jézus tanításával” azonosította. Úgy vélte, hogy e küldetését a cseh nemzet a kései középkor óta teljesíti - kezdetben a huszita mozgalom és a reformáció révén, melyek örökségét később tudatosan vállalták a XVIII. század végének és a XIX. század elejének „nemzetébresztői”. Masaryk koncepcióját néhány volt munkatársán (például Josef Kaizlon) kívül az úgynevezett Goll-iskola történészei is élesen bírálták (Josef Pekař). A cseh újjászületésnek a huszitizmushoz és a reformációhoz való tudatos kapcsolódását hirdető tézis ebben a vitában megbukott.

A világháború alatt kialakult masaryki ideológia következő sarokköve az a tétel volt, mely szerint Európa fejlődését alapvetően az arisztokráciának s a teokráciának a demokráciával vívott küzdelme jellemzi. E véleményét Masaryk elsősorban az *Oroszország és Európa* (*Rusko a Evropa*) című művében fejtette ki, melyben az európai reformációtól a XIX. század társadalmi és nemzeti-ségi mozgalmainak születéséig kíséri nyomon a fejlődést, s a cseh nemzeti mozgalmat is ebben a kontextusban vizsgálja.

Mindkét tézis az ideológizálás vonásait mutatja. Masaryk rájuk alapozta azt a háború alatt megalkotott és egységesített ideológiát, amely felfedte az első világháború „értelmét”, s amelyet elsősorban az *Új Európa* című politikai brosúrában tárt nyilvánosságra. Ez az írás azért lá-

tott napvilágot, hogy az antant hatalmak államférfiit az önálló csehszlovák (értsd: cseh) állam létrehozásának szükségszerűségéről meggyőzze. Masaryk a háborút „világforradalomnak” tekinti, melynek során a központi hatalmak vereségének következtében végleg eldőlt a teokrácia és a demokrácia közötti párviadal. A demokrácia győzelmének logikus következménye lesz az önálló Csehszlovák Köztársaság létrejötte, hiszen a cseh nemzeti mozgalom organikus beleilleszkedett a demokráciáért megvívott küzdelembé.

Masaryk vélekedései később a két világháború közötti Csehszlovákia hivatalos ideológiájának a részévé váltak. Elméletének célszerűsége nyilvánvaló: Európa addigi története egyetlen esemény, az első világháború kifejelete a Csehszlovák Köztársaság létrejötte felé tart, ez a történelem záróakkordja. Beneš és a nemzeti szocialisták* utóbb kiszűrték Masaryk elméletéből a misztikus és a vallásos elemeket, s az így létrejött gondolati képződmény az 1948. évi kommunista puccsig lényeges befolyást gyakorolt a cseh közvéleményre; tudat alatti hatása ma is érvényesül.

A cseh nemzeti ideológia e két változata különbözik egymástól: az elsőben a csehek homályba vesző, s épp ezért látszólag hatalmas egészének, a szláv-ságnak az alkotórészét képezik (miközben a „szlávok” nagysága akkoriban egyedül az orosz birodalomban testesülhetett meg); a másodikban a cseh nemzet erőfeszítései a nyugati fejlődésbe ágyazódnak be. (Az Európa és Oroszország közötti legfőbb különbséget Masaryk abban látta, hogy az orosz történelemben nincs jelen a teokrácia és a demokrácia közötti folyamatos küzdelem.)

Végső formájában mindkét ideológia meglepő azonosságokat mutat,

* A Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párt (Československá strana národně socialistická) híveiről van szó, akiknek a névazonosságon kívül természetesen semmi közük nem volt Adolf Hitler nemzetiszocialistáihoz. Edvard Beneš is e párt tagja volt. - A fordító jegyzete

mindenekelőtt az ellenségkép tekintetében, amely az újkori öngazoló nemzeti mítoszok elengedhetetlen alkotórésze. A csehek számára az ellenséget elsősorban a németek jelentették. A nemzeti ideológia kialakulásának első szakaszában a békeszerető szlávok és a harcias germánok közötti ellentét tézisére is támaszkodhattak, amelyet Herder *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* című műve tartalmaz. Palacký úgy fogalmazott, hogy a szlávok a rómaiakkal és a németekkel „érintkeztek és ütköztek”, tehát erőszakmentes kapcsolatokat - „érintkezést” - is feltételezett. Mindazonáltal Masaryk a kilencvenes években joggal tett szemrehányást Palackýnak a „túlzott nacionalizmus” miatt. Masaryk szerint a cseh történelmet nemcsak a német szomszéd által kiváltott reakciók irányították, hanem megvan a maga pozitív alapja. Palackýt később a pozitivistá történetírás képviselői - például a már említett Josef Pekař és Emanuel Rádl, Masaryk tanítványa is bírálták.

Figyelemre méltó, hogy ebben az ideológiában a németek mellett a legfőbb európai szövetségesüknek tekintett magyarság jelenik meg a cseh nép esküdt ellenségeként. E tekintetben kétségkívül fontos szerepet játszottak a szlovákok iránt a cseh társadalomban meglévő szimpátiák. (A cseheknek meggyőződésük volt, hogy a szlovákság nem más, mint a cseh nemzet keleti ága.) Lényeges tényező volt az 1867-es kiegyezésben megtettesülő magyar siker miatti féltékenység is. Mint tudjuk, ez az államjogi megoldás végleg megghiúsította a Habsburgmonarchia föderalizálására irányuló cseh elképzeléseket.

Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a cseh nemzeti mozgalom „ösellenségei” közé tartozott a katolikus egyház is, mint a Habsburgok legfontosabb szövetséges és az állami ideológia hordozója. Ebből a szempontból Palacký alapjában véve mérsékelt volt. a katolicizmusellenes hadjárat az ifjúcsehek agresszív ateizmusában csúcsosodott ki, de Masaryknak a reformációról val-

lott felfogása is nyilvánvalóan a katolikusok ellen irányult.

A cseh nemzeti ideológia formálódásának második, újabb kori szakaszában az ellenségkép lényegében változatlan maradt. A teokráciát a vereséget szenvedett központi hatalmak képviselik, tehát a németek, az ausztriai németek s újfent a magyarok. A teljesség kedvéért jegyezzük meg, hogy Masaryk Oroszországot is a legyőzött teokratikus államok közé sorolta. Érdemes megfigyelni, hogy nem mindenkit tart egyformán ellenszenvesnek: a legnagyobb veszedelemnek a Monarchia felújítását látja, s ezért míg a németekhez van egy-két kelletlenül odavetett jó szava, az osztrákok és a magyarok a fő ellenség szerepébe kényszerülnek.

Az *Új Európában* Masaryk mindenekelőtt a pángermanizmust utasítja vissza, s közvetett módon Naumann Közép-Európa-konceptiójával polemizál. Véleménye szerint Németország kezdettől fogva a szláv országok gyarmatosítására és germanizálására törekszik. Masaryk főleg a „poroszságot” és a vele összefüggő militarizmust itéli el. Mindemellett elismeri Németországnak az egyesüléshez való jogát, ami persze a szomszédos országok német kisebbségeit nem érinti. Nem vonja kétségbe a németek fölényét az osztrákokkal, a Habsburgok „bécsiességével” szemben, amelyet a legmélyebb megvetéssel illet. S talán még keményebb hangot üt meg a magyaroknak szentelt részekben.

Masaryk Cavour szavait idézi, melyek szerint a magyarok a saját szabadságukért hajlandók harcolni, de másokét nem kívánják. (A cseheknek hamarosan ugyanerről a tulajdonságról kellett tanúbizonyságot tenniük.) Palackýhoz hasonlóan ő is „mongóliai magyarokról” beszél, másutt pedig „ázsiaiakról” - véleménye szerint egy Európában idegen elemről van szó. A magyarokat a szlovákokkal is összehasonlítja: „A magyar államnak nincs mélyebben gyökerező kultúrája, s a magyar nép semmivel sem áll a szlovákok fölött; a szlovákoktól számos gazdasági, közigazgatási és kulturális kifejezést átvett magyar nyelv az el-

lenkezőjét bizonyítja”, ami arra mutat, hogy „a magyarok kulturális szempontból a szlovákoktól függtek”. Masaryk érvelésének komikus csúcspontja az az állítás, mely szerint a magyarokra és a lengyelekre vonatkozó ismert lengyel közmondásban - „Polak, Więgiel dwa bratanki, i do szabli, i do szklanki” - a „Więgiel” tulajdonképpen szlovákokat jelent. Masaryk szemében akkortájt Károlyi Mihály is a németek kiszolgálója volt.

A jövőbeni Csehszlovákiát Masaryk a német és a magyar agresszió gátjaként képzelel el. Nyilvánvalóan azt akarta hangsúlyozni ezzel, hogy Csehszlovákia létrejötte a nyugati szövetségesek érdekeinek szempontjából is célszerű. Az effajta gátépítés egyébként a közép-európai sztereotípiák közé tartozik - más itteni nemzetek hansonló módon bizonygatták, hogy országuk küldetése az orosz, illetve pánszláv agresszióval szembeni gát szerepének betöltésében rejlik, s ez a mítosz csak tükörképe volt a csehekének. Figyelemre méltó mindkét mítosz kimondottan denúncians jellege.

Mindezek ellenére Masaryk a jövőt illetően mégiscsak ad némi reményt a magyaroknak. Hiszi, hogy „a németek és a magyarok is eljutnak a politikai erkölcs egy magasabb fokára, ha rákényszerülnek arra, hogy lemondjanak a többi nép kizsákmányolásáról s a maradi dinasztiai kiszolgálásáról. A háború tanulságát levonva talán a magyarok is megértik, hogy a szlávok és a románok nem lesznek az ő ellenségeik, amennyiben csak saját erejükre hagyatkoznak...”

Ennek az engedménynek azonban jelentős korlátai vannak. A háború utáni közszereplések alkalmával Masaryk arra törekedett, hogy a magyarokkal szemben mérsékelt hangot üssön meg (őszintén szólva ez leginkább a magyar lapoknak adott interjúkban volt így), s hangsúlyozta, hogy jó kapcsolatokat akar Magyarországgal és a magyarokkal, az első lépést azonban nekik kell megtenniük - le kell mondaniuk hajdani királyságuk visszaállításáról, s be kell érniük a magyar nem-

zetállammal. A magyarlakta területek elfoglalása azonban nem lehet vita tárgya - ez a térség Csehszlovákia számára gazdasági okokból nélkülözhetelen. A fentebb említett területek legalább részleges (a Csallóközt érintő) visszaadásának kísérlete érthető okokból Masaryknak sem sikerült.

Az ellenségkép s a hozzá kapcsolódó, a háteret megteremtő politikai döntések természetesen elvi és módszeres kritikát igényelnek. E helyütt csak e kritika néhány kiindulópontjával kapcsolatban tennék megjegyzéseket.

A magyarlakta területek bekebelezése végzetes és tragikus hiba volt a csehek részéről, a legnagyobb azok közül, amelyeket a cseh politikusok az első világháború végén elkövettek. A Csehszlovák Köztársaság néhány kis kivételtől eltekintve magában foglalta a hajdani cseh állam magját, ami azonban nem tette semmissé annak esélyét, hogy a csehek és a csehországi németek a jövőben kiegyezzenek egymással - annak alapján, hogy egyugyanazon történelmi alakulathoz tartoznak. A XIX. század nemzeti mozgalmai meggyengítették az összetartozás érzését, kicsi volt a remény, de mégiscsak létezett. A szlovák etnikumú területek csatlakozása a két érintett fél politikai akaratának kinyilvánítása alapján történt. A csehek és szlovákok közti összhang rövidesen csorbát szenvedett ugyan, de azt megelőzően bizonyos időn át a közös politikai nyelv támaszaként volt jelen. A magyar területek bekebelezését azonban hatalmi és stratégiai érdekek motiválták, semmiféle racionális oka nem volt annak, hogy a cseh állam egy magyar kisebbséget is magába foglaljon, és a kisebbség képviselői e tény politikai horderejét elismerjék. A magyarok kényszerű jelenléte a cseh állam számára a destrukció lappangó s nagy erejű robbanással fenyegető veszedelmét jelentette. Bármiféle engedmény - miként arra Bibó is nagyon helyesen rámutatott - láncreakciót vont volna maga után. A csehek egy olyan államalakulatot hoztak létre, amelyet

nem lehetett megreformálni - csak egyben tartani vagy lerombolni. Ez a vonás Csehszlovákiát a kiegyezés utáni Monarchiához tette hasonlatossá. A cseh politika zsákutcába jutott.

Masaryk sértő és abszurd állításai a magyar olvasókból azóta is keserűséget váltanak ki. Megfigyeltem, hogy Masaryknak a „mongóliai” és „ázsiai” magyarokra vonatkozó megjegyzései hallgatóimból nevést váltanak ki - nyilván úgy látják, hogy a Hašek Švejkből ismert öreg árkász, Vodička világszemlélete ezúttal a történetfilozófiában is érvényre jutott. Masaryk sommás elítélése persze nem volna igazságos - az általa megfogalmazott inszituációk csupán szomorú tanúbizonyságai annak, hogy a nemzet létének bizonytalansága miatti szorongás régióink legkiválóbb gondolkodóit is megzavarta. Hasonlóan motiváltak és ugyanúgy nélkülözik a tárgyilagosságot például Bethlen Istvánnak a Szentpétervárról irányított cseh politikát illető megjegyzései. (*A magyarság helye a Dunamedencében*, in: *Helyünk Európában*, 263. o.) A nemzeti közösségek között kibontakozó tárgyilagosságot, elfogultságoktól mentes párbeszéd kétségtelenül elvezet majd a nemzeti mítoszok fokozatos lerombolásához és az ellenségképek korrigálásához. Emellett arra is ráébreszt bennünket, hogy minden nemzeti mítosz valami valóságosnak és igaznak a deformációja, ami a jövőben is vita tárgya lehet. Meggyőződésem például, hogy az első világháborúban végül a jobbik fél győzött, s hogy a nemzeti önrendelkezés gondolata legalábbis Közép-Európa esetében helyes volt. A problémát csak az jelentette, hogy a béketárgyalásokon a győztesek önző érdekei érvényesültek, s ily módon megteremtődtek egy globális háborús katasztrófa előfeltételei. A csehek hagyták, hogy a háború utáni leszámolások hulláma vigye őket előre, s ezért később drágán megfizettek.

A háború eredményeként újjászületett a lengyel és a cseh állam (csehnek mondok, mert a szlovákok nem sokára az úgynevezett nemzeti kisebbségekhez hasonló helyzetben

találták magukat). Kiderült, hogy a csehszlovákizmus ideológiája csak a csehek trükkje volt - „csehszlovákot” mondtak a „cseh” helyett, ugyanúgy, ahogy az oroszok „szovjetnek” neveztek valamit. A csehek számos tekintetben kellemetlenebb helyzetben voltak, mint a lengyelek: az állami lét történelmi kontinuitását hatalmas törésvonal szakította meg, az ország területe bizonytalan kiterjedésűnek és veszélyeztetettnek látszott. A veszélyérzet okán a cseh társadalom és a politikai elit is arra a következtetésre jutott, hogy a történeti cseh állam területén kívül a szlovákokkal való unióra és a stratégiai jelentőségű dél-szlovákiai határookra is szükség van. A végeredményt egy olyan államalakulat jelentette, melynek kiterjedt területein megszállásra és rendkívüli állapotra emlékeztető viszonyok uralkodtak. Ezért némely magyar szerző burkolt diktatúráról beszél. Igaz, hogy a csehek kiharcolták a szabadságot és a demokráciát, de csak maguknak, miközben országuk határai mögé másokat is bevettek. Ez a tény azonban áthatotta magának a cseh demokráciának a minőségét is. Mindazonáltal a két világháború közötti Cseh Köztársaság léte a csehek számára a saját államhoz vezető út fontos, s meglehet, hogy döntő szakaszát jelentette; ami számos sorsforduló után 1993-ban végül meg is valósult. A saját állam iránti cseh igény kétségbevonhatatlanná vált, s ezen a tényen a hosszú évekig tartó orosz megszállás sem változtatott semmit. Az első Csehszlovák Köztársaság a csehek szemében az indokolt és nem elhanyagolható kritika ellenére is mindig másként fog feltűnni, mint a magyarok a szlovákok szemében (mint ahogy a magyarok is a csehekétől eltérő perspektívából fogják szemlélni az osztrákokkal való kiegyezést). Hogyha ez figyelmen kívül hagyjuk, a fanatizmus keríthet bennünket hatalmába, felebarátainkkal szemben pedig olyan követelményeket fogunk támasztani, amelyeknek lehetetlen lesz megfelelniük.

Meg kell tanulnunk, hogyan lehet mindezzel együtt élni.

G. Kovács László fordítása

A KAPITÁNY LÁNYA

Herling-Grudziński, Michnik és a rendszerváltás kultúrája

„A párizsi *Kulturán* nevelkedtem” - közölte mihez tartás végett Lech Wałęsa a legendás emigráns lap főszerkesztőjével, Jerzy Giedroyćtal. Sok lengyel ellenálló kezdte így a beszélgetést, ha végre egyszer létrejött az oly sokszor elképzelt, valószínűtlen találkozás, és kezét szoríthatott a lengyel emigráció élő legendájával, mondjuk Herling-Grudzińskivel. Talán nem is gondoltak arra, hogy a meghatottság kölcsönös, az a másik, aki fél évszázadon át el volt zárva rajongóitól, ellenségeitől, a tanítványoktól és a trónkövetelőktől, ugyanilyen izgatottan várta ezt a pillanatot, ami kárpótolhat mindenért. Lehet, hogy Michnik is így kezdte azt a bizonyos beszélgetést. Azzal a különbséggel, hogy ő nemcsak olvasója, hanem szerzője is volt a politikai gondolkodás és az irodalmi élet folytonosságát emigrációban fenntartó alkotóközösségnek. 31 éves korában, 1977-ben a *Kulturát* és a folyóirat *Biblioteka Kultury* című könyvsorozatát kiadó *Instytut Literacki* jelentette meg első könyvét *Egyház, baloldal, dialógus* címmel.

Amikor a börtönviselt Michnik megint útlevelet kapott, a Párizs környéki Maisons-Laffitte-ban fiuként fogadták azok a szerkesztők, írók, akik - ellentétben a szimbolikussá váló emigráns kormányhoz kötődő, múltba néző „lengyel Londonnal” - elsősorban Lengyelország jelenét figyelték és a jövőjét próbálták elképzelni, s ehhez nem passzív csodálókat, hanem alkotótársakat kerestek Lengyelországban.

E bevezetőnek az az egyetlen célja, hogy Herling-Grudziński és Michnik minden személyes vonatkozástól független, elvekből következő konfliktusát próbálja árnyaltabbá tenni. Magyarországon Michniknek „jó híre” van, Herling-Grudziński viszont csak most válhat is-

mertté, e vitában - ezen a terepen - esélytelenül indul. Michnikről mindenki tudja, hogy nézeteit kilátástalan helyzetben is következetesen hirdette, ugyanakkor az emigrációt sokan a konfliktusoktól való kitérés-ként, idilli azilumként fogják fel. Azt is sokan tudni vélik, hogy Michniket csakis a jobboldali atavizmusokkal terhelt, „rossz hírű” Lengyelország obskúrus képviselői támadják. Mintha Michnik lenyűgöző egyénisége eleve kínos helyzetbe hozná ellenfeleit.

1987-ben Michnik hosszú interjút adott Dany Cohn-Benditnek,¹ ebben nyugati típusú baloldaliként határozza meg magát, aki megőrizte a '68-as mentalitást, melynek lényegét a tekintélyelv elutasításában látja. Michnik nagyon korán, középiszkolás korában kezdte az ellenzéki tevékenységet, szinte még ki sem nőtt a Jacek Kuroń vezetése alatt működő vörös nyakkendő cserkészmozgalomra.

A hatvanas évek elején Mrozek szatírát írt a háború előtti eszmékért lelkesedő, anakronisztikusnak vélt „reakciós” ellenzékieről. *Az utolsó huszár* titokban ilyesmiket ír a nyilvános vécek falára: „A katolikusok nem adják be a derekukat”, „Franco tábornok majd megmutatja nektek!”² Michnik és a varsói revizionisták új típusú ellenzékiek voltak: mentálisan nem volt idegen tőlük a rendszer, nem félték tőle, belülről ismerték, ezért kritikájuk bennfentes és alapos volt. Mivel a marxizmuson nevelkedtek, nem lehetett „osztályidegen, reakciós elemeknek” titulálni őket: „az első tit-

kos szemináriumokon Trockijt, Paul Sweezyt, Oscar Langét, Karl Marxot, Lukácsot olvastunk, tíz évvel később Miłoszt, Herling-Grudzińskit(!) és Hannah Arendtet. Már nem marxista disszidensek voltunk, hanem antitotalitárius ellenzékiek.”³

'68 hozta a fordulatot: a Nemzeti Színházban betiltják *Az ősök*et, Jaruzelski hadserege az „ötök” prominens tagjaként bevonul Csehszlovákiába. Márciusban láznak a diákok, civilruhás rendőrök nyomulnak be az egyetemre, aktatáskájukban gumibottal, és nekiesnek a diákoknak. Brandys így írja le a jelenetet: „Michnik kétségbeesve, sokkos állapotban futkározott körbe-körbe, mint aki meghibbant, és fejét fogva kiáltozott: - Fegyverbe!”⁴ Három év börtönre ítélik. Heves nemzeti és oroszellenes érzelmek ébrednek benne: „azt gondolom, hogy a nemzeti identitást egy bűn elkövetése esetén érzett szégyen határozza meg. Az, aki szégyelli magát Lengyelország bűnei miatt, az lengyel.”⁵ Döbbenet tapasztalja, hogy a hivatalos marxizmus-leninizmus nemzetiszocialista antiszemitizmussal gazdagodik, s miközben tragikusan és mélyen éli át lengyeliségét, a rezsim kiszolgálói zsidónak nyilvánítják. E fordulat után Michnik már nemcsak a nyugati baloldallal, hanem a katolikus értelmiséggel is kereste a kapcsolatot.

Michnik nem folytathatta tanulmányait, két évig hegesztőként dolgozott a Rosa Luxemburg lámpagyárban, szinte csak nők, „Varsó legszebb lányai” között - igen nagy sikerrel. Ha Michnikről vagy -ről olvas az ember, hamar rájön, hogy nem a politika az egyetlen szenvedélye. Cohn-Benditnek így mesél egy nehéz időszakról:

³ *A totalitarizmus ...* 29. o.

⁴ K. Brandys: *Emlékezetből*, ford. Mihályi Zsuzsa. *Holmi*, 1997. 10. 1464. o.

⁵ *A totalitarizmus ...* 22. o.

„Kéthetente 48 órát töltöttem börtönben. Nem a börtön volt a legrosszabb, hanem a várakozás (...) Ez a kínos helyzet tönkretette a szexuális életemet. Képtelenség volt egy találkát megbeszélni (...) Hát ilyen körülmények között hogy szerethetném a kommunistákat?”⁶ Brandysnak azt írja a börtönből: „hónapok telnek el, és nem vétkezem”.⁷ Közdudott, hogy hősünk jobban viseli a börtönt, mint a házasság kötelmeit.

Cohn-Bendit az interjú előtt elmeséli Michnik hőstettét, amellyel 1983-ban „megmentette a lengyelek becsületét”. Igen önérzetesen utasította vissza azt a sunyi ajánlatot, hogy cserélje kellemesebb helyre a börtönt: „tudom, hogy helyemben a Côte d'Azúr választotta volna - írja Kiszczak belügyminiszternek -, de éppen ez a különbség közöttünk: maguk disznók, mi pedig nem, én szeretem Lengyelországot még a börtöncellában is.”⁸

A helytállás mellett Michnik öt könyvet is írt a börtönben. Az egyikkel Milosz tán leghíresebb művére, *A rabul ejtett értelemre* válaszolt. *A lengyel becsület történetéből* című könyvében a lengyel szellemi élet olyan kiválóságait vonultatja fel, akik nem emigráltak, de nem is hódoltak be a rendszerek. Hosszú tanulmányban méltatja „mesterét és barátját”, a nemrég elhunyt Zbigniew Herbertet mint az ellenállás költőjét. A címet Herbert emblemikus verséből veszi: *Az ízlés hatalma*. Álljon itt belőle legalább néhány sor: „de hát hogyan is festett akkoriban a Pokol / nyirkos verem gyilkosok sikátora barakk / amely az igazság palotájának neveztetett / a leninkabátos cefreszagú Mefisztó / agitálni küldte az Auróra unokáit / a földképű legényeket / a keménymarkú nagyon csúnya lányokat”.⁹ Könyve végén Michnik köszönetet mond Jaruzelskinek, Kiszczaknak, Rakowskinak, Urbanak és négy kevésbé ismert történelmi személyiségnek, amiért ilyen kellemes körülményeket biztosítottak neki az alkotó munkához, majd ezzel a Tuwim-idézzel vesz búcsút a szocialista Lengyelország spiclijeitől,

hőhéraitól és egyéb gazembereitől: „csókoljátok meg a seggem!”¹⁰

Fegyverbe! - disznók - csókoljátok meg a seggem. Michnik itt olyan, mint Pierre a *Megáll az időben*: a nyolcvanas évek végéig megőrizte fiatalságát, '68-as mentalitását. Ilyen fiatalon ült le a kerekasztalhoz, ahol - mint mesélte - nem volt hajlandó jattolni Kiszczak tábornokkal. Aztán minden megváltozott. Egy kommersz párizsi tévéműsor felvétele után megvédte Jaruzelskit a stúdiót benépesítő lengyel kolóniától. Nem volt lincshangulat, de beszóltak a tábornoknak, aztán Michnik felpattant és rájuk kiabált: „Hagyjátok békén a tábornok urat!”

A történet folytatásában közismert pletykákra kellene hagyatkoznunk, nehéz írott forrásokat találni. Szerencsére Brandys már idézett naplójában megírta, hogy Michnik állítólag Madridban, a spanyol királyné díszvacsoráján ivott pertut Jaruzelskivel (a lányával már korábban összetegződött). Aztán Jerzy Urbannal mutatkozott, Őeknek becézte Kwas'news-ki-t, a Rakowski-kormány sportminiszterét, aki a hadiállapot elején nem véres, de elég piszkos munkát végzett: „átvilágította” az újságírókat, és kirugdosta azokat, akik nem írták alá a hűségnyilatkozatot.

A kilencvenes évek meglepő Jaruzelski-renaisszánsza részben Michnik műve. Elfogadta és propagálta a tábornok öngazolását, mely szerint Jaruzelski hazafias altruizmusból hirdette ki a hadiállapotot. A puccsot annak idején így kommentálta *A négy páncélos és a kutya* szerzője, a szejmben szónokló Przymanowski: a tábornok férfias döntése megmentette az országot. A mondatból mindmáig csak a fekete szemüveggel jelképezett férfiasság vált idejétmúlttá. A machismo már nem védhető, de a mentés... Jó, Przymanowski arra gondolt, hogy megmentette az országot az anarchiától, a párttagokkal való véres leszámolásra készülő *Szolidaritástói*, vagyis a fehér terrortól. Pár éve az oroszok léptek a vérengző ellenzék helyébe.

¹⁰ A. Michnik: *Z dziejów honoru w Polsce. Wypisy wiązienne*, Paris, 1985. Instytut Literacki. 284. o.

¹¹ Lásd a Michnik *Gondban a bohóc. Esszék és tanulmányok* (Pozsony, 1996, Kalligram) c. kötetében olvasható Jaruzelski-interjú.

Senki, Michnik sem lehet egyszerre jóban Jaruzelskivel és Herling-Grudzinskivel vagy Herberttel. Michnik ingerülten visszautasította Herling-Grudzinski kifogásait (megjegyzem, Herbert sem volt híve annak, hogy az ember rögtön a „cefrezagú Mefisztó” nyakába boruljon). De Herling-Grudzinski sem maradt adósa. Megvárta, míg Michnik egyik disszidens példaképe, Vladyimir Bukovszkij moszkvai kutatásai alapján cáfolja, hogy Jaruzelski valóban az orosz veszélyt elhárítandó hirdette ki a hadiállapotot, és csak akkor írta le Nápolyban, 1996. január 10-én: „Soha nem kell annyira sietni a »brüderrel«, kár ölelgetni egymást, nem kéne rögtön a szenvedélytől remegő ajkakra tapadni.”¹²

Ha valaki azt hinné, hogy Herling-Grudzinski vagy Herbert olyan, mint az *utolsó huszár* Mrozeknél, annak hadd hozzak fel még egy példát. A lengyel posztmoderneknak legendás folyóirata, a *bruLion* még szamizdatban indult a nyolcvanas évek második felében. Kezdenől fogva elutasították az előző nemzedék által kínált értelmiségi szerepeket (szarkasztikus definíciójuk szerint Lengyelországban értelmiséginek tekintik azt, aki fegyver nélkül harcol a kommunista rezsim ellen), közelebb álltak hozzájuk a tengeremelléki anarcho-feministák, mint a heroikus Michnik, aki egyébként felelőtlennek, a lengyel értelmiségi ethoszt megtagadó komolytalan elemeknek nyilvánította őket. Válaszul a szerkesztők Adam Michnik-díjat hirdettek, és rögtön oda is ítéltek Adam Michniknek.

Nincs kizárva, hogy a nyolcvanas évek legvégén Michnik elvesztette humorérzékét, elfelejtette Herbert idézett versét. '68-as mentalitását addig tudta megőrizni, amíg a legalapvetőbb erkölcsi elvek feladása nélkül nem lehetett beépülni. O két évtizeddel később találta szemben magát a működő demokrácia lehetőségeivel, mint Cohn-Bendit. A térség tán legszínvonalasabb napilapjának főszerkesztője lett. Komoly és felelősségteljes pozíció. Azóta nemcsak azok bírálhatják Michniket anélkül, hogy szalonképtelenné válnának, akik komolyabbak, hanem azok is, akik lazábbak nála. ■

¹² G. Herling-Grudzinski: *Dziennik pi-sany noc. bruLion*, 1996/1. 342. o.

⁶ I. m. 40. o.

⁷ K. Brandys: *Emlékezetből...* 1466. o.

⁸ *A totalitarizmus ...* I. o.

⁹ Z. Herbert: *Az ízlés hatalma*, ford. Korner Gábor. *Szép literatúrai ajándék*, 1995/1-2. 148. o.

FÉL ÉVSZÁZAD EMIGRÁCIÓBAN

Beszélgetés Gustaw Herling-Grudzińskivel

Gustaw Herling-Grudziński (1919), a legnagyobb élő lengyel prózaíró ahhoz a népes csoporthoz tartozik, amely a Sikorski—Majszkij egyezménynek köszönhetően szabadult a Szovjetunióból, majd a Közel-Keleten át jutott Olaszországba. A Monte Cassinó-i ütközet után a háború végére készülő értelmiségiek, irodalmárok hamarosan belátták, hogy nincs reális esélyük a hazatérésre, saját maguknak kell létrehozniuk intézményeiket

és publikációs fórumaikat. Herling-Grudziński a párizsi Kultura című folyóirat és az Instytut Literacki kiadó egyik alapítója volt. Évtizedeken át a lap legszűkebb köréhez tartozott, itt jelent meg életművének nagy része. Az Orpheusz Kiadó májusban adta ki *A második eljövétel. Válogatott esszék és elbeszélések* című kötetét, a szerző ebből az alkalomból látogatott Budapestre a Lengyel Intézet meghívására. Ekkor készült a beszélgetés.

- Kezdjük a beszélgetést a háború és az emigráció előtti időszakkal. Elsőéves egyetemistaként a kortárs irodalommal foglalkozó kritikusként mutatkozott be, már ekkor felfigyelt az előző nemzedékhez tartozó Miłoszra és Gombrowiczra.

- Lengyel szakos hallgató voltam a Varsói Egyetemen. A nagy kritikus, Ludwik Fryde magántanítványa voltam, őt 1942-ben agyonlőtték a németek. Az egyetemen Julian Krzyżanowski és Waclaw Borowy professzort hallgattam. A jövőmet úgy képzeltem, hogy bennmaradok a lengyel tanszéken. Tudományos pályára készültem, különböző folyóiratokban publikáltam, egy ifjúsági lap irodalmi rovatát vezetem.

Aztán kitört a háború, a szovjet megszállási övezeten át akartam Nyugatra menekülni, de Grodno közelében letartóztatott az NKVD. Két évet töltöttem lágerben a Fehér-tenger partján, erről szól a *Más világ* című könyvem. Bizonyos értelemben ez tett íróvá. Elhatároztam, hogy megörökítem mindazt, amit átéltem. Nem volt ez tisztán irodalmi vállalkozás, mert mint külföldi rabot gyakran kértek arra orosz

rabtársaim, hogy örökítem meg azt, amit láttam, ha egyszer kijutok onnan. Nekik nem volt esélyük erre. De én lengyel voltam, a háború alatt működött a londoni lengyel kormány, én tehát kiszabadulhattam.

Ígyis történt. A Sikorski-Majszkij egyezmény megkötése után a lengyel foglyok nagy részét szabadon engedték, és csatlakozhattak a Szovjetunióban szerveződő lengyel

hadsereghez. Én is beléptem Anders hadseregébe, amelyet az angolok különböző okokból a Közel-Keletre evakuáltak. Ott kaptunk kiképzést, Iránon, Irakon és Palesztinán keresztül jutottunk át Egyiptomba, ahonnan 1943 végén kerültünk Olaszországba.

- Itt találkozott azzal a filozófussal, akire már varsói egyetemistaként is felfigyelt és később is fontos szerepet játszott az életben. Erről Croce is megemlékezett a naplójában. Hogyan került kapcsolatba vele?

- Dél-Olaszországban súlyos betegségen estem át, két-három hónapig kórházban feküdtem Salerno környékén. Miután elhagytam az angol kórházat, már gyógyult, de még nem hadrafogható katonákkal együtt a sorrentói táborba küldtek. Két-három hetet

töltöttem ott, hogy rendbe jöjjek, mielőtt megyek a frontra. Ott tudtam meg, hogy Crocét egy sorrentói villába evakuálták Nápolyból. Már a háború előtt is érdekelt a filozófiája, előadásokat is hallgattam róla, mert Waclaw Borowski professzor Croce nagy híve volt.

- Fordított is tőle?

- Próbáltam, de nem tudtam olvasni. Németül is elég nehezen olvas-

tam. De le akartam fordítani Kleist-ről írt tanulmányát. Nem jutottam a végére, túl nehéz volt az én nyelvtudásomhoz képest. Amikor megtudtam, hogy Sorrentóban van, nagyon szerettem volna találkozni vele. El is mentem abba a villába, amely egy elmenekült gazdag holland kollaboránsé volt. Nagyon kedvesen fogadott, fél órát beszélgettünk, aztán a lányaira bízott. Akkor találkoztam későbbi feleségemmel, Lidia Crocével, aki oroszul tanult. Arra kért, segítsék neki. Nyitott házat vezettek, esténként meg lehetett látogatni őket. A kandalló mellett kávéztunk vagy teáztunk. Croce szerette volna, ha a szövetséges katonák és tisztak otthon érzik magukat. Eljártam hozzájuk az alatt a két-három hét alatt.

Aztán egyenesen mentem a frontra. 1944 áprilisában-májusában részt vettem a Monte Cassinó-i csatában és a hadjárat folytatásában. Majd zászlós kiképzést kaptam, és Rómába vezényeltek az *Orzel Biały* című hetilaphoz, ahol az irodalmi rovatot vezettem. Rómában szereltem le. A hadsereget Angliába evakuálták, én ott maradtam egy csoporttal, amely az *Instytut Literacki* alapítását szervezte. Tőlem származott a *Kultura* című, ma is működő folyóirat terve, az első, Rómában megjelent számot Jerzy Giedroyćtal együtt szerkesztettük.

- Milyen érvekkel győzte meg Giedroyćot arról, hogy a könyvkiadás mellett szükségük lenne egy folyóiraatra is?

- Azt mondtam, kell nekünk egy kulturális-politikai lap, mert sokáig maradunk még Nyugaton. Nem annyira az emigránsoknak, inkább a lengyelországi olvasóknak szántuk a lapot. Giedroyć hagyta magát meggyőzni, aztán hihetetlenül fontos folyóiratot hozott létre. De én még Rómában maradtam, amikor a szerkesztőség a Párizs környéki Mai-

sons-Laffitte-ba költözött, majd az első feleségemmel Londonba utaztunk. Csak jóval később, 1956-ban vettem fel újra a kapcsolatot a *Kulturával*. Állandó munkatársá lettem, két-három havonta Maisons-Laffitte-ba utaztam, és egy hónapig ott dolgoztam folyamatosan.

- Hogy tudta Angliában megvalósítani első irodalmi tervét? Hogyan fedezte fel azokat a műfajokat, amelyekben mindmáig alkot?

- Angliában igen nehéz körülmények között éltek az emigránsok. Nem maradt energiám a szépirodalomra, pénzt kellett keresnem. De a barátaim segítségével egy hónapra

nemann. Ritkán fordul elő, hogy így megbíznak az emberben. Előleget is adtak, így folytathattam az írást. Nagy sikere volt a *Más világnak*.

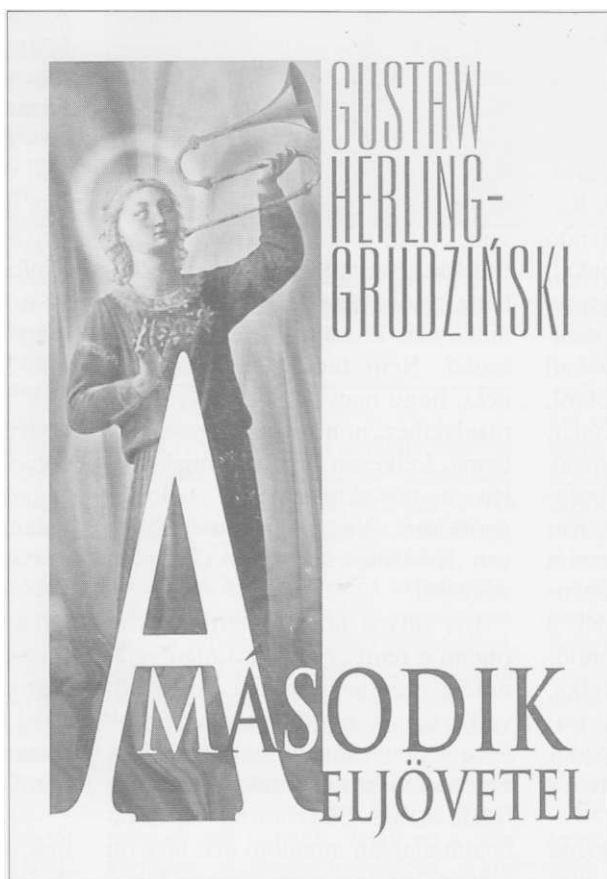
Londonban esszéket, cikkeket és recenziókat írtam a másik fontos lengyel emigráns lapnak, a *Wiadomości*nak. Első feleségem halála után Münchenbe költöztem, három évig dolgoztam a Szabad Európa Rádiónál, majd feleségül vettem Lidia Crocét, azóta Nápolyban élek. Ott kaptam kedvet az elbeszélésekhez. Főként olasz témákról írok.

-Az első műve ebben a műfajban, Az állhatatos herceg az olasz antifasiszta emigráció sorsáról szól. Mennyiben emlékeztetett az olaszok helyzete a lengyel emigránsokéra?

- Szellemileg közel álltunk egymáshoz. Jó kapcsolatba kerültem olyan írókkal, mint Silone vagy Chiaromonte. Ők nem hoztak létre az emigrációban olyan jelentős szellemi életet, mint mi. Persze írtak, de nem volt köztük olyan kitűnő szervező, mint Jerzy Giedroyć. Ők alapították 1956-ban Rómában a *Tempo Presente* című igen fontos lapot. Kezdetől fogva megszűnésig, 1968-ig írtam nekik kelet-európai témákról, néhány elbeszélés is megjelent. Összeköttek minket a közös emigráns tapasztalatok.

- 1959-ben előszót írt Déry Niki című kisregényéhez, amelyet az Instytut Literacki adott ki lengyel fordításban Párizsban. Hogyan figyelte fel a műre?

- Irodalmi és politikai témájú cikkeket írtam akkoriban, egyszer ajánlotta valaki ezt a nagyon szép kisregényt. Nem tudom, olasz vagy angol fordításban olvastam, de én is szépnek találtam. Rávettem Giedroyćot, hogy adja ki lengyelül. Evekkel később találkoztam Déry Tiborral. Amikor kiszabadult a börtönből, kiengedték külföldre. Mivel az *II Mondóban* is írtam róla, az

elutazhattam Londonból, és akkor belevághattam a könyvbe. Szinte kész volt a fejemben, így az alatt az egy hónap alatt megírtam az egyharmadát. Soha életemben nem tudtam ilyen könnyen írni. Aztán visszamentem Londonba, folytattam a könyvet, és egy barátom fia lefordította azt a bizonyos egyharmadot. E részlet alapján szerződést kötött velem egy neves londoni kiadó, a *Hei-*

olasz kiadó, aki meghívta Déryt Ischia szigetére, megkért, hogy keressem fel. Déry említette, hogy elutazása előtt hívta Kádár és azt mondta neki: odaát arról beszél, amiről csak akar, egyvalamit kivéve - az oroszokat.

- *A nyolcvanas évek elején, amikor Jaruzelski tábornok ideológusai gyakran hivatkoztak a kádárizmusra mint a normalizáció sikeres változatára, Déry metaforáját idézte figyelmeztetésül. Ez a részlet magyarul is megjelent: „Lerohantak minket, magyarokat, amikor elindultunk az önálló nemzeti lét útján. A katasztrófát előidéző tényezők buzdítására Kádár magára vállalta a súlyosan sebesült nemzet amputálását. Az operáció annyiban sikeres volt, hogy a beteg nem halt bele. De tolokocsiban kell élni” (Magyar Napló, 1991. június 14.)*

- Déry nyíltan beszélt mindenről. '56 megsebezte a magyarokat. Kádár olyan ember volt, aki hajlandó volt együttműködni az oroszokkal, de aztán arra törekedett, hogy az egész nemzetet szót értsen valahogy. Idővel azt hallottam a Szabad Európa Rádiónál a magyaroktól, hogy nem is olyan rossz ez a Kádár, kezd népszerű lenni, mint annak idején Gomułka. Azzal a különbséggel, hogy Gomułka ostoba volt. Kádár viszont nem. Ki akart egyezni a nemzettel, Gomułka viszont fanatikus kommunista maradt. Kádár a '68-as invázióban is kisebb kontingenssel vett részt, míg Gomułka, akárcsak az akkori honvédelmi miniszter, Jaruzelski, meg volt győződve arról, hogy el kell tiporni az ellenforradalmat.

- *Volt egy nagyon érdekes epizód az életében, amikor Burmában utazott.*

- Igen, a Szabad Kultúra kongresszusa két embert küldött Burmába, egy volt cseh szociáldemokrata parlamenti képviselőt, Vilem Bernardot és engem. 1952-ben háromhetes előadássorozatot tartottunk a kommunista világról. Bejártuk az egész országot, nagy élmény volt. A legnagyobb burmai lap szerkesztői láttak vendégül. Betekintést nyervehettem a távol-keleti problémába.

- *Évtizedeken át profi politológusként követte a napi politikai eseményeket. 1986-ban viszont egy interjúban azt olvastam, hogy ez a korszak lezárult az életében, nem kívánja folytatni.*

- Soha nem voltam igazi zóon politikon, mit például Jerzy Giedroyć. Nem érdekelt olyan mélységben, de kötelességemnek, egyfajta társadalmi szolgálatnak tekintettem ezt a tevékenységemet. Nagyjából a nyolcvanas évek közepéig tartott, aztán úgy éreztem, ideje kiszállnom ebből. Mint a hadseregben a háború végén: lejárt, jöhet a civil élet.

- *Már ekkor is voltak vitái Adam Michnikkel?*

- Ekkor még nem. Nagyon megszerettem, gyakran találkoztunk, majdnem egy évig Maisons-Laffitte-ben lakott. Minden nap beszélgettünk, vodkáztunk, jó barátok lettünk. A fiatalságomat juttatta eszembe, nagyon rokonszenves volt. Aztán belevetette magát a politikába, szerintem elkövetett néhány ostobaságot. Elváltak útjaink, nincs már köztünk semmiféle kapcsolat. Nem tudom megbocsátani neki, hogy nagyon közel került Jaruzelskihez, mintha a szárnysegédje lenne. Lelkesen fogadta annak idején a posztkommunista baloldal győzelmét. Nagyon jó barátságban van Kwaśniewskivel és Cimoszewiczsel.

Ezt súlyos hibának tartom. Szerintem a rendszer bukása után valamiféle cezúrának kellett volna következnie. A posztkommunistáknak félre kellett volna állniuk, majd egy idő után visszatérhetek volna a politikai életbe. Olaszországi tapasztalataim alapján mondom ezt, hisz ott voltam, amikor megbukott a fasismus. Bár a legtöbb olasz fasiszta volt, gyors, rövid tisztoztatás következett. Nem ment könnyen, hiszen szükség volt tisztviselőkre, hadseregbe, rendőrségre. Ezt Togliatti, az első olasz koalíciós kormány igazságügy-minisztere vitte véghez.

Úgy gondoltam, Lengyelországban is szükség lenne - mai szóval - a lusztrációra, hogy helyreálljon a jogállamiságba vetett bizalom. A bűnösöket bíróság elé kell állítani -

nem azért, hogy börtönben pusztuljanak el (idős emberekről van szó), hanem azért, hogy a közvélemény előtt világossá váljon: nekik is felelniük kell tetteikért. A per után nyugodtan hazatérhettek volna, hogy ágyban, párnák közt haljanak meg. Nem bosszúról, a törvényesség helyreállításáról volt szó.

- *Orosz szerzők nyugati népszerűsítésében is komoly szerepet játszott. Hogyan került kapcsolatba ezzel az akkor még kevésbé ismert ellenzéki irodalommal?*

- Képzettségem szerint nem vagyok ruszista, de kötelességemnek éreztem, hogy figyelemmel kísérjem ezeket az ellenzéki írókat. A *Kultura* köre egyetértett abban, hogy a lehető legjobb kulturális kapcsolatokat kell kialakítanunk Oroszországgal.

- *Első magyarul, még szamizdatban megjelent publikációja a kötetben is olvasható Jegor és Ivan Gye nyiszovics. Az esszéire reagálva Szolzsenyicin tagadta, hogy a Gulag és a katorga között párhuzamot lehet vonni. Hogy alakult a kapcsolatok? Elfogadja nézeteit?*

- Nem feltétlen. Bár az igazság kedvéért hangsúlyoznom kell, hogy sohasem vonta kétségbe a lengyel függetlenségi törekvéseket. De egyvalamihez ragaszkodik, ezt nyíltan ki is mondja, mert őszinte ember. Az egykori Szovjetunióból meg akarja tartani Belaruszt és Ukrajnát, különösen Ukrajnához ragaszkodik. Ez viszont nekünk, lengyeleknek élet-halál kérdés. Ha az oroszok visszamennek Ukrajnába, nagy veszélybe kerülhetünk.

- *Hogy élte át a rendszerváltást, ami az emigráció végét jelentette? Azóta nem emigránsnak, hanem külföldön élő lengyel írónak tartja magát.*

- Giedroyćtal együtt kezdettől fogva meg voltunk győződve arról, hogy a szovjet rendszer nem maradhat fenn. Mindenki hülyének nézett minket. Csak azt nem tudtuk, megérvük-e a bukását. Ezért nem meglepetés volt számunkra, csak nagy boldogság, hogy még a mi életünkben megtörtént.

Pálfalvi Lajos

MEGMENEKÍTETT VILÁG

Korniss Péter képeiről

Korniss Péter beszél egy világnyelvet, a fotóművészet nyelvét, s van fontos és érvényes közlendője. Nézem most, 1998 őszén a Műcsarnokban a fényképeit, az erdélyi, mezőségi, mérsági emberekről, szokásokról, tájról, sárról, hegyekről, állatokról, s azt gondolom, milyen jó, hogy van egy Korniss Péterünk, aki valamikor a hatvanas években megértett valamit, felismert valamit, belekezdett egy nagyszabású vállalkozásba, olyanba, amelyet Bartók és Kodály vitt végbe, amikor az utolsó pillanatban elvégezték a Kárpát-medencei népzenei leletmentést. Nagyobb egységekben mérve az időt, Korniss Péter is az utolsó pillanatban örökített meg egy életformát, egy akkor még idehaza is alig ismert (inkább nem ismert) világét. Természetesen mindehhez nem kért és kapott ösztöndíjat vagy költségtérítést. Mellékesen jegyzem meg, akkoriban nemigen volt zökkenőmentes a román-magyar határ átlépése, és nem igazán vették jó néven a román hatóságok (olykor a magyarok sem) az efféle érdeklődést.

Alkalmam volt akkoriban látni Korniss Pétert munka közben, voltak olyan utak, amelyben többen is részt vettünk, s így láttam, hogy Korniss Pétert ismerik, és hogy ő is ismeri vendéglátóit. Nyilvánvaló volt, tartós és hosszú távú a kapcsolatuk. Emlékszem, Mezőségben jártunkkor Korniss Péter caplatott fel velem Pusztakamaráson Kemény Zsigmond vélt síremlékéhez, s este, mikor fáradtságra hivatkozva elhárítottam invitálását egy szomszéd falubéli tánc házi összejövetelre, Péter elmondta, megértette velem, miből maradnék ki. Itt, e sártól, rossz utaktól, szegénységtől őrzött vidéken, ahol a nemzeti tudatot, az archaikus életmódot természetesen őrizte a kisközösség, egy évente egyszer megtartható népi szertartásra készültek. Nem szertartásra, közös szóra-közlésre. Így a pontos. Az unszólásból nyilvánvaló volt Korniss magától értetődő néprajzi tudása, s amíg felkészült az újabb útra (képtekercsek, szükséges fotókellékek), azt is megértettem, milyen sokoldalú felkészítést jelenthet egy ilyen találkozáson való részvétel, a történetek rögzítése.

Mint minden értékes mű, Korniss Péteré is több jelentést hordoz. A hatva-

Korniss Péter kiállításának megnyitója a Műcsarnokban (Nánási László felvétele)

nas-hetvenes években az általa készített felvételek ébresztettek rá bennünket, hogy ezek az emberek, akik száz évvel ezelőtti módon énekelnek, táncolnak, mulatnak, rokonaink, testvéreink, magyarok. A Korniss Péter-i vállalkozásnak akkor abban láttuk a jelentőségét, hogy a felvételek minden szépségével, líraiságával is, de üzenetet, tárgyyszerű üzenetet hoz Erdélyből, Erdélyről.

Persze másutt a nagyvilágban, Európa vagy Amerika kiállítótermeiben ugyancsak nagy sikerrel szerepeltek Korniss Péter felvételei, s mi igen természetesnek tartottuk, hogy ott a tánc szépsége, az etnográfiai üzenet, a különleges világról szóló híradás kelt elismerést (Korniss Péter fotóművészeti tehetségét magától értetődő, nyilvánvaló ténynek tartottuk). Emlékszem hogy amikor fiatal nyugat-európai értelmiségiek Korniss képeit méltatva a tánc erejéről, fiatalságáról, népzeneiről beszéltek, mi ezt olyan kódolt üzenetnek hallottuk, amely egy szándékoltan elfelejtésre ítélt világról, vidékről, a történelem által szült közösségi kényszerűségről beszél. Csakazértis. Úgy hittük, Korniss tehetsége és művészete alkalmas rejtejt, fedett üzenetek továbbkül-

désére is. Persze benne volt ez is. Tudniillik Korniss Péter valóban világnyelvet beszélt.

Most 1998 őszén újra és együtt látva ezeket a korábbról jól ismert felvételeket azonnal megszólított egy újabb, korábban nem érzékelt jelentés. Ami a századfordulón készült régi fotográfiákból volt ismerős - a rend. A hierarchikus világrend létezése és annak tudata. A századfordulón készült képeken - nekem legalábbis úgy tetszik - mindenki tudja helyét, rangját a világban, öntudata ott van a mozdulatukban, tekintetükben. Miközben csak magukat adják - adják a kort is.

Korniss képein ez nyilván a legelső pillanattól rajta volt, csak akkor nem erre nyílt rá a szemem.

Érződik persze változás is. A korai, lírai látásmód mellett most hangsúlyosabb a képek szociológiai háttere, és mintha megerősödött, elmélyült volna a személyiségrajz. Korniss Péter mindig is bravúrosan komponált, ám a mostani, az időben később készült felvételeken mintha szándékoltan egyszerűbb és tárgyyszerűbb lenne. Egy-egy általa készített portré vagy zsáner felidézi azokat a kora középkori festményeket, ahol odafestették - olykor szimbolikusan, olykor valóságghűen - az ábrázolt személyekhez tartozó tárgyi eszközöket, a mesterség vagy a gazdagság jelképeit is.

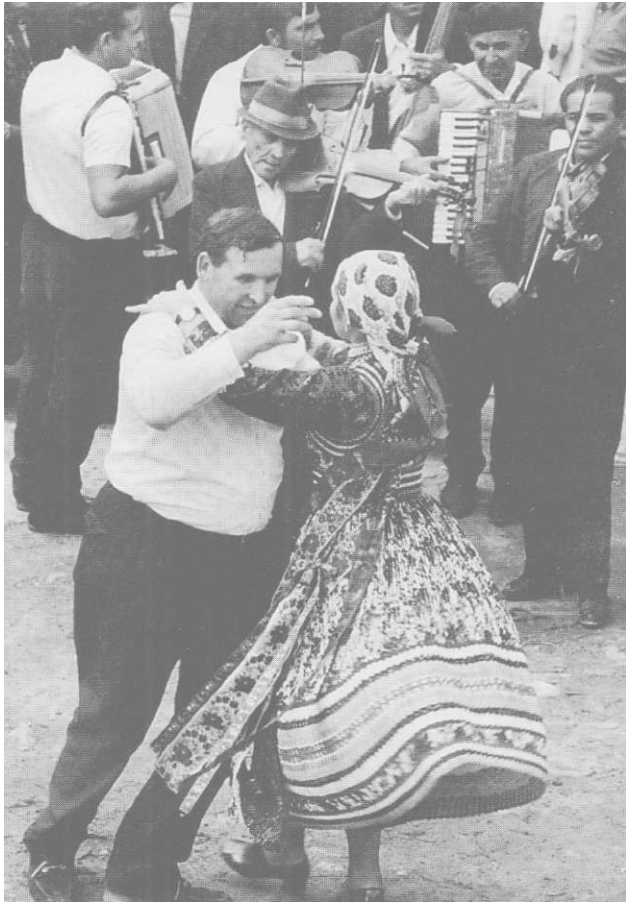
Korniss Péter képein kezdetektől raj-

MEGMENEK

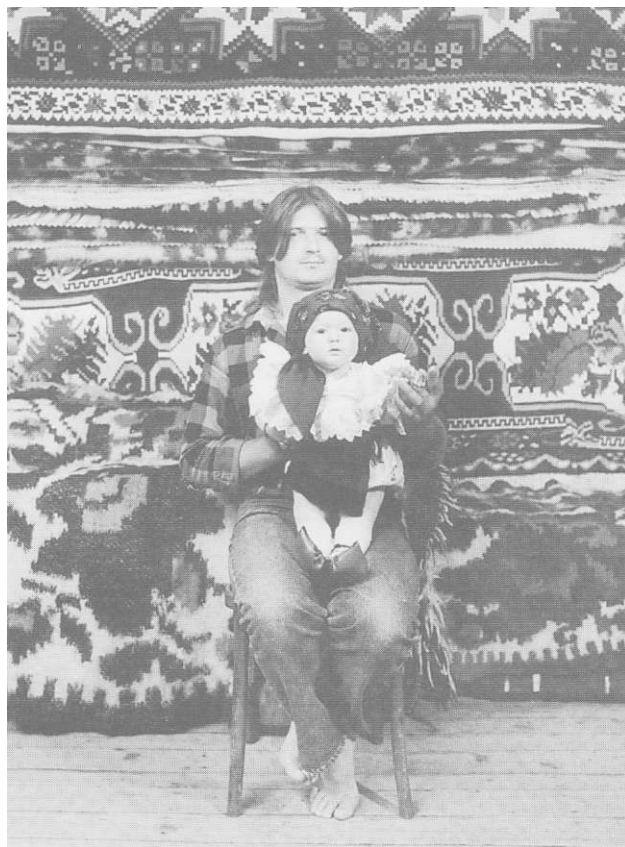

ÍTETT VILÁG

MEGMENEKÍTETT VILÁG

MEGMENEKÍTETT VILÁG

ta van Erdély - a többnemzetiségű. Most valahogy erősebb a különbözőség mellett a sorsközösségből fakadó hasonlóság, a variabilitás.

Lapozgatom a *Leltár* című albumot, s egyre jobban érzem, nem teljes, amit leírtam. Való igaz, hogy nagyszabású, tudatos, leletmentő vállalkozás volt Korniss felvételsorozata Erdélyről, az ott élőkéről, szokásokról. Igaz, hogy évtizedekkel ezelőtt a nemzeti szintézist elősegítő üzenetét hallottuk meg inkább, s ma tűnik szembe a közös táj adta sors, az azonos helyzetből születő hasonlóság az etnikumok között. Természetesen nyilvánvaló a képek szociografikus mondanivalója is, olykor még az ironia is felerősödik Korniss világlátásában, amikor szeretett emberei közt a nyilvánvaló konzumvilági hatásokat is bemutatja. Azt, hogy ma már egy-egy személyiség értékéhez nemcsak a mozdulatokban, viseletekben kapott örökség, de mondjuk Michael Jackson megszerzett, kifüggesztett kultikus portréja is hozzátartozik. Igen, igen, ez mind igaz, de az egész valahogy több. A kép mégiscsak hozza azt az érzelmi hatást, amelyet akkor régen, amikor néhány hónap távlatából láttam viszont az általam is átélt rögzített pillanatok, amelyek a képen valahogy azonnal valami többletjelenléssel is bírtak. Szépség, erő, fiatalság, öregség, hit, fegyelem, kisszerűség - ezt mind összesűrítette az idő.

Ez a lényeg - a fogságba ejtett idő. Ettől jelentős Korniss Péter művészete. Ami eltűnt, elrohant, elveszett volna - az ember zsákmánya lett, fölmutatott és megnevezett része egy nagy egésznek, és ebben a kaotikus zürzavarban - a sokféle egyidejű híradás, üzenet, információ mellett értéke miatt azonnal szembetűnő, felfogható.

Korniss Péter beszél egy világnyelvet, s van közlendője.

Módos Péter

MAGYARORSZÁG FELTÁMADÁSA NYOMÁBAN

Mikor 1983. március 15-én megállt velem és gyomrában autómmal a tízezer tonnás komphajó az Ír-tenger dublini öblében, mely nagy karéjalakban veszi körül a városszegélyt, még nem sejtettem, hogy szíves fogadtatásomat az egyetemen elsősorban Kossuth Lajosnak köszönhetem.

Könyvtárigazgató lettem az Ír Szigeten - az ország harmadik legjelentősebb könyvtára élén -, ahol Kossuth ugyan személyesen nem járt, de barátja és harcostársa, Pulszky Ferenc, valamint 1849-es miniszterelnöke, Szemere Bertalan igen.

A magyar refomkor utolsó évtizedében hazánkban tartózkodó Joseph Blackwell, brit diplomáciai képviselő, az angol és a magyar politika kiváló ismerője Kossuth Lajost a nagy ír államférfihez, Daniel O'Connellhez hasonlította. Kossuth maga is tudott arról, hogy az ír hazafi, az ír katolikusok egyenjogúsításának kivívója hasonló nemzeti alapon állt, mint ő maga. Célja Írország függetlenségének fokozatos kivívása volt, és a Pesti Hírlap lépten-nyomon írt nemzetvédő munkájának eredményeiről. Idővel O'Connell az ír, Kossuth, a magyar *haza atyja* lett.

Persze tudjuk: mikor Kossuthra került a sor, hogy 1848 őszén a magyar nemzet vezetését átvegye, fokozatokról már nem lehetett szó, mert a horvátok lerohanták a Dunántúlt. Az ír szabadságmozgalom viszont egy elvetélt 1848-as lázadás után csak 1916-22-ben jutott arra a pontra, hogy kikiáltta, elvesse, majd valóban tartósan kivívja országa függetlenségét.

A művelt emberek - ezt azonnal megtapasztaltam - Dublinban és Maynoothban egyaránt számon tartották a magyarokat, elsősorban Arthur Griffith híres könyve révén, mit sokáig a középiskolában, az egyetemen ma is tanítanak.

Az ír parlament a főváros szívében van. Eredetileg Leinster hercegének

volt a városi palotája. Ennek az 1919 óta szabad gyülekezetnek lett az első elnöke Griffith, s könyvének harmadik kiadása éppen a parlament megnyitása előtti hónapokban jelent meg, 30 000 példányban. Se azelőtt, se azóta nem volt olyan ír politikai irat, mely a *Magyarország feltámadása, párhuzam Írország számára* című százoldalas könyv horderejét vagy népszerűségét megközelítette volna.

Ami engem illet, már itt-tartózkodásom első napjának első üres óráját azzal töltöttem, hogy a parlament mellett jobbról fekvő Nemzeti Múzeumot megnéztem. A kör alakú, múlt századi kupolás épület közepén volt az ír szabadságharcos szoba, mely 1916-1922 harcosainak, mártírjainak, kezdeményezőinek állított emléket. Ennek a szobának a kellős közepén állt az az üvegszekrény, melyben Griffith könyve, a híres 1904-es kiadás, a címlapnál kinyitva volt kiállítva. Nyomozómunkám ott és akkor kezdődött.

Igaz, a könyv létezéséről régebben tudtam már - Magyarországon nem volt példány, de a British Múzeum gyűjteményéből Fáj Attila, genovai egyetemi tanár ösztönzésére kimásoltattam oldalakat -, de nem volt igazi fogalmam a könyvnek az ír modern történelemben elfoglalt központi szerepéről.

Griffithről nem volt nehéz az alapvető adatokat beszerezni. Nyomdászként kezdte, a századfordulón befolyásos politikai lapot alapított *United Irishman* címmel, és ő lett 1907-ben az eredeti *Sinn Féin=Mi magunk* mozgalom alapítója. Mint a szabad Írország parlamenti elnöke halt meg 1922-ben. Azt azonban már nehezebb volt kibogozni, hogyan jött rá a magyar-ír történelmi párhuzamra, és milyen segédeszközökkel írta meg könyvét, mely bár átpolitizálva, mégis a magyar történelem valódi erővonalait vetíti ki és veti össze az írekével.

1848-ban a Fiala Írország mozga-

lom vezetője, William Smith O'Brien felkelést robbantott ki, melyet az angol megszállók levertek. Ír hon angol félgymarmat volt és maradt. A vezetők egy része elmenekült, mint Davis, Mitchell, Doheny és O'Reilly; a vezért magát elkapták, és Tasmaniába száműzték. Tíz évvel később O'Brien kegyelmert nyert Viktória királynétól, és visszatért Európába. Meg kellett ígérnie - mint gróf Teleki Lászlónak 1860-ban, kit Ferenc József elé citáltak -, hogy többé nem foglalkozik politikával. O'Brien azonban magánemberként részt vett az 1861-es magyar budai parlament ülésén, s a karzatról figyelte a Deák vezette nemzeti ellenállás megnyilvánulását. Háromhetes magyar útján naplót írt, mely maig sincs kiadva, s melyet én ükonokájának, a hegedűjavító Anthony O'Briennek a házában lenyomoztam. O'Brien otthoni kalauza Széchenyi Béla gróf volt, a reformer fia. Vele együtt beszéltek Deákkal, a Városligetben. Debrecenben egy református lelkész lett az ír államférfi tomácsa, aki közben rájött arra is, hogy a műveltebb magyarokkal németül is, latinul is beszélhet. A polgármester egy hazafias csoport élén ünnepelte O'Brient, a régi ír fejedelmek leszármazottját, az ír szabadságérzés megtestesítőjét. Naplójába O'Brien négy nyelven belemásolta a *Szózatot* és legnagyobb elismeréssel írt a magyar passzív ellenállásról.

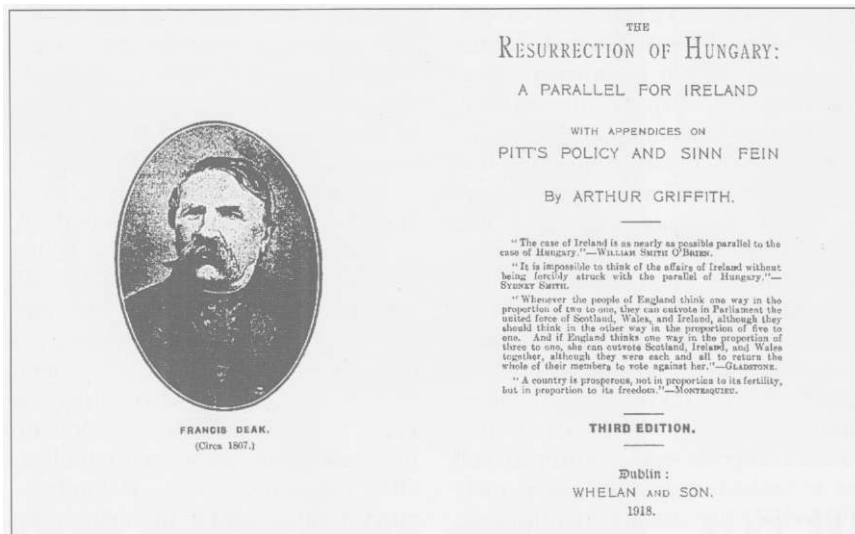
„Így kell Ír honnak is cselekednie!" „A magyar passzív ellenállás a példa" - vonta le a konzekvenciát a volt ír vezér, mialatt egykori harcostársai közül Francis O'Reilly magát Kossuthot is fölkereste New Yorkban. Az ír 48-asok tehát megértették a magyar példát, a harcosat is, a békülékenyet is, éltették Kossuth szabadságharcát, ám bár 1867-re már az alternatív útnak, a deáki tettnek adtak igazat.

A kiegyezés évében volt egy politikai tárgyalás Dublinban. Ennek a margójára írta John O'Donnel ír költő

Cui bono című versét, melynek két strófáját idézem, fordításomban:

Bukás és kudarc: Klapka elbukott -
De nem az ügy, a'mért a vér folyt,
Bár a könny és vérözön minden
Rögöt átitatott, beborított...

Ám a magyar nép túlélte ezt.
A birodalom enyhült, engedett,
Küldetése így beteljesedett*
Magyarország győzedelmeskedett.

Ebben a szellemben, ilyen hagyományokkal és előzményekkel látott neki Arthur Griffith, hogy az ír és a magyar 48-asok egyetértésére alapozza deáki ír politikáját. A század végén évekig készült arra, hogy szenzációs könyvét megírja. Francia, német és angol fordításokat használva tanulmányozta a magyar történelmet. Könyveinek egy hányada ma megtalálható az Ír Nemzeti Könyvtárban - helyileg a parlament túloldalán -, melynek az első, 1904-es kiadás évében Griffith mindennapos olvasója volt. Volt azonban egy olyan nap is, 1900 elején, amikor Griffith, Joyce és Yeats egy időben ültek - a bejegyzési könyv tanúsága szerint - a könyvtár olvasótermében. Joyce, mint tudjuk, Bloomot, egy magyar származású dublini zsidót választotta *Ulysses* könyve főhőséül. Yeats Rényi Ferencről írt balladát Griffith lapjába, ahol a *Magyarország feltámadásának* első kiadása folytatásokban megjelent.

A hetilap olvasói szó szerint követték a munkának könyv alakban való megjelentetését. 1904. június 16-án ez

* Ez lévén a kiegészítés

meg is történt, és innen számítható Írország megújulásának kezdete. Griffith, bár a deáki úton akart haladni, Kossuth eszközeit ajánlotta ennek kiépítésére. A *Mi magunk* mozgalmat a *Védegylet* mintájára tervezte. Nemzeti Bank. Nemzeti Színház, nemzeti nyelv legyen. A Sinn Fein eredetileg erőszakmentes mozgalom volt, mely arra irányult, hogy az ír nemzeti értékek - a szellemi és fizikai javak egyaránt - ír kézben egyesüljenek.

Griffith eszméit fölhasználva, de az államférfi tudta nélkül robbant ki az ír húsvéti felkelés 1916-ban. Bár a nyílt fegyveres szabadságharcot az angolok két hét alatt leverték, egyes vezetőket kivégeztek, másokat, mint Griffithet és De Valerát, börtönbe zártak, a passzív és földalatti ellenállás tovább folyt egészen 1992-ig, mikor is a két fél aláírta az ír-angol szerződést, mely az országnak függetlenséget biztosított - Ulster tartományát kivéve -, a meghurcoltaknak pedig szabadságot adott. Griffith volt az ír béke delegáció vezetője.

A vezetők egyikét, Roger Casementet, aki ír hazafi létere angol katonatiszt is volt, hazaárulás vádjával végezték ki. Magyar szemnek, szívnek Casement sorsa két okból is fontos és érdekes. Tudjuk, hogy az osztrákok a magyar szabadságharc levere után ugyanúgy bántak a magyar főtisztekkel, mint az angolok a dublini Kilmainham börtön udvarán föbelőtt Casementtel. Ez az angol katonatisztnek is ír szabadsághős lelkében mindig ír volt és maradt, mint naplói, cikkei bizonyítják. A közel-múltban egy maynoothi ír egyetemi

kollegám, Dr. O'Siochain ráakadt Casementnek egy, az első világháború előtt írt folyóiratcikkére, melyben az ír hazafi elregéli, hogy édesapja, az idősebb Roger Casement milyen szolgálatot tett Kossuth Lajosnak 1849 őszén, annak törökországi fogóságában.

A magyar történelem Kossuth *Emlékiratai* nyomán úgy tudta, hogy az idősebb Roger Casement, „egy gazdag angol úr”, fontos levelet vitt el a volt kormányzótól Palmerston angol külügyminiszternek Londonba. Az ifjabb Casement viszont elmondja, hogy „az angol úr” nem volt más, mint az ő angolnak nézett ír édesapja. Az írek akkoriban és 1922-ig mindig brit útlevelel járták a világot. Az idősebb Casement nemcsak hogy kézbesítette Kossuth levelét - melyben Palmersont kéri, hogy lépjen fel a szultán kényszerintézkedései ellen -, hanem „kölcsonadta” saját útlevelet egy álhűs magyar tisztnak, aki a szökésben lévő, álnéven utazó Kossuthné kísérete a magyar határon át.

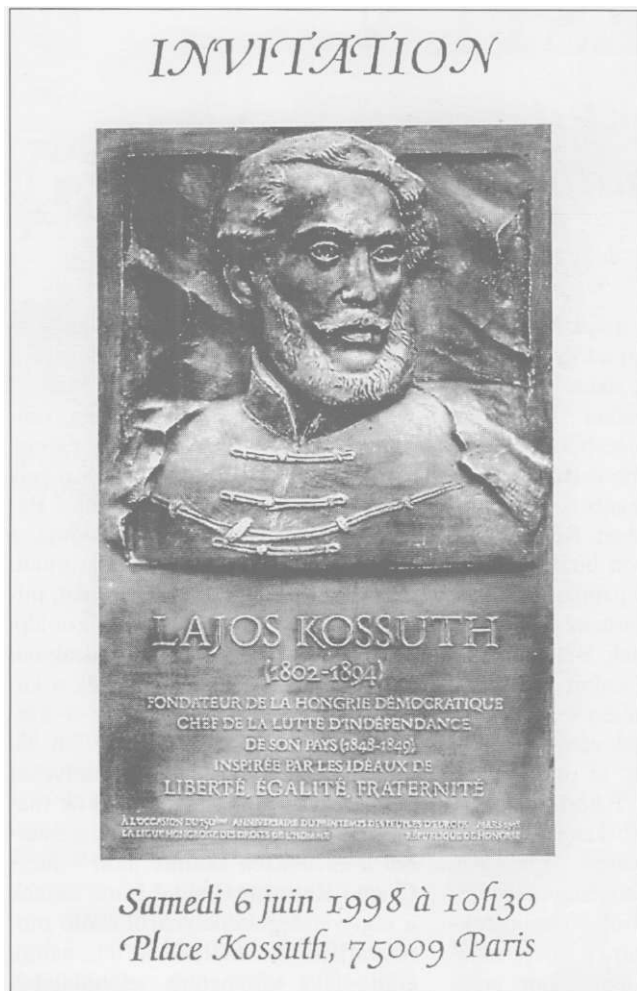
Az ifjabb Casement buzdítást olvasott ki apja magyarbarát cselekedeteiből, hogy amikor elérkezettnek látta az időt, maga is a szabadság érdekében cselekedjen.

Griffith könyve - melyet azóta az 1904-es, illetve az 1918-as kiadású példányokban is megszereztem - több ír generációt tett magyarbaráttá. Továbbá a könyv csirájának az a tapasztalati kiindulópontja, mely William Smith O'Brien magyarországi látogatásával kezdődött, ismétlődött meg újból, ezúttal családi viszonylatban. A második világháború után az ír szabadsághős dédunokája, Murragh O'Brien Magyarországon járt, és Károlyi Zsuzsa személyében magyar feleséggel tért meg ír otthonába. O'Brien, ma nyugalmazott bányamérnök, Foynes szigeten lakik feleségével. Ősapjának a portréja ebédlőjük falán lóg. A kör ezzel bezárult, bár újabb kortárs évgyűrűk fonódnak köréje.

A két éve itt járt magyar külügyminiszternek az ír külügyminiszter egy *Magyarország feltámadása* példányt ajándékozott. Ez a többszörösen szimbolikus könyv arra is emlékeztet bennünket, hogy Írország is ajánlja hazánkat az Európai Közösségbe.

Ezek után ideje lenne már ezt a patinás, tüneményesen sikeres és változatlanul időszerű hungaricát magyarra is lefordítani. ■

KOSSUTH-EMLÉKTÁBLA PÁRIZSBAN

Monsieur le Président,

Je suis très heureux de m'associer à la commémoration du 150ème anniversaire du printemps des peuples de 1848.

Les mouvements de 1848 ont projeté sur la scène de l'histoire les héritiers de la révolution de 1789. Ainsi, votre initiative donne l'occasion de célébrer le mémoire de Lajos Kossuth et, à travers lui, de tous les révolutionnaires, qui, à l'image de Széchenyi, Batthyány et Petőfi, avaient pour ambition de créer une Hongrie indépendante et respectueuse des droits de l'homme.

L'inauguration de la plaque commémorative de la place Kossuth devrait permettre de souligner l'importance des événements qui ont durablement marqué l'ensemble de l'Europe il y a 150 ans et de resserrer les liens historiques entre la France et la Hongrie, pays dans lequel j'ai été si chaleureusement accueilli l'an dernier.

Jacques Chirac

Kedves francia és magyar barátaim!

Nagy örömmel vállaltam a társfővédnökséget a párizsi Emberi és Állampolgári Jogok Magyar Ligájának kitűnő kezdeményezése, egy párizsi Kossuth-emléktábla elhelyezése fölött. Túl azon, hogy magyarként örömmel tölt el egy újabb magyar emlékhely létrejötte, többszörösen is jelképesnek érzem a június 6-i eseményt.

Emlékeztet ez a magyar és francia forradalmi eszmék százötven évvel ezelőtti összekapcsolódására, amit oly szépen fejezett ki a magyar „deputáció” látogatása a francia kormánynál 1848 márciusában. Emlékeztet az 1956-os magyar forradalomra, eszméinek és küzdelmének lelkes franciaországi fogadtatására és támogatására: miként feledhetnénk, hogy a volt Châteaudum tér éppen 1956-ban és éppen a mi 56-unk tiszteletére vette fel Kossuth nevét? Emlékeztet a párizsi magyarság és különösen a Liga és a Szabadságharcos Szövetség erőfeszítéseire a forradalom eszméinek ébren tartására. Végezetül, ha nem lenne fogalmi képtelenség, azt mondanám, emlékeztet jövőnkre, arra az európai csatlakozásra-felzárkózásra, amelyért nemzedékek küzdöttek, és amely - nekik is hála - kézzelfogható közelségbe került.

Gratulálok a szervezőknek a jeles eseményhez, a szobrásznak a műhöz, és kívánom, hogy sok-sok francia és magyar álljon meg Kossuth portréja, gondolkozzon el a szabadság emlékműve előtt.

Budapest, 1998. június 6.

Göncz Árpád

Tisztelt Elnök Úr!

Nagyon örülök, hogy csatlakozhatom az 1848-as népek tavasza 150. évfordulójának megünnepléséhez.

Az 1848-as mozgalmak az 1789-es forradalom örökéből nőttek ki. Így kezdeményezésük alkalmat ad Kossuth Lajos emlékének ünneplésére, és rajta keresztül minden forradalmárénak, aki Széchenyi, Batthyány és Petőfi nyomán célul tűzte ki egy független és az emberi jogokat tiszteletben tartó Magyarország megteremtését.

A Kossuth téri emléktábla felavatása lehetőséget ad arra, hogy aláhúzzuk a 150 évvel ezelőtti események jelentőségét, amelyek maradandó nyomot hagytak Európa egészén, és hogy szorosabbra fűzzük a történelmi kapcsolatokat Franciaország és Magyarország között, ahol tavaly oly meleg fogadtatásban részesültem.

Buza Péter

AZ ELSŐ NAP BUDAPESTEN

*Mit mutat
a százhuszonöt esztendő kalendárium?*

A placc, amelyet a házak körülfognak, s az utak küllői megcélóznak, akár valami kentaur. Félig falu még, de félig város. Eredeti minőségére, szénapiaci státusára emlékeztetnek a délkeleti karéját elfoglaló vásárosbődék. Rozoga sátrak, amelyek a legsűrűbben a templom főbejárata előtti területen tarkállanak, de jut belőlük oda is, ahol a kétfogatúak, a fiákerak állomásoznak: a tér kellős közepére. Ilyen - egy felől, a múltból nézve, s éppen ahogy már sokszáz éve talán - a mai Kálvin tér. Világvárosi karaktere is kirajzolódik azonban félreérthetetlenül. Egyike azoknak a frekventumoknak - tucatnál is több hasonló akad a városban -, amelyek a maguk arcán hordozzák a viharos megújulás vonásait. Szinte minden ide érkező út torkolatában vadonatúj, modern épületek nőttek ki a földből, s éppen a legutóbbi években. Ott például, ahol hajdan a városfal állott - szegleténél a Kecskeméti kapuval, mely erődítmény nevet adott az ide kikerülő, ősi belvárosi utcának -, a tíz éve épült Geist-ház foglal el egy egész háztömbnyi helyet, főhomlokzatát ugyan a Kecskeméti utca felé fordítva, de mutatva díszeléből a Magyar utcának s főleg a múzeumra néző körútnak s a térnek. Geist Gáspár sertésnagykereskedő volt az építtető, Ybl Miklós a tervek készítője. Közvetlen környezete még maga is hűségesen s jól mutatja, milyen földszintes, porba ragadt világot váltanak fel az új városi bérpaloták: csupa-csupa jelentéktelen stílusú, egyszerű, legfeljebb kétszintes épület folytatja a Geist-házat a Kiskörúton s az utcában befelé. Idővel - és hamarosan - ezek-

re is csákányt fognak majd. Mint valami katalizátor serkenti a folyamatot az úttörő próbálkozások sikere.

A Geisték bérházában 1870 körül alapít kávéházat a Bécsből leköltöző Bátor Mihály, aki több üzleti fantáziát látott Pest ifjú szépségében, mint magában a császárvárosban. Régi vágású öregurak, nyugalmazott bírák, hivatalnokok sziesztáznak a patinás falak között délutánonként, s este az éjszakázni bátor ifjúság. Előbbiek Bátori mama purzicsán dohányból sodort grátisz cigarettéjéért, forró kávéjéért s a pipatőrumban név szerint rájuk váró csibuk élvezetéért járnak ide, az utóbbiak a messze földön híres Bátori-pirítóser, amely egy nagy darab kakastaréj-szalonnából, pirítósz kenyérből és fogpiszkálással ráerősített foghagymagerezdekből állott, s alig került 50 krajcárkba. Igen jól csúszott arra a saját termésű, zöld színt játszó asztali bor, amelyet aprócska savanyúvizes üvegekben szolgáltak fel a szomjas vendégeknek.

A Bátor kávéház utolsó tulajdonosa - mielőtt az üzlet végleg megszűnt volna - egy bizonyos Beyer Marcell volt, egy, a városban ragadt negyvenkilences német verteskapitány és egy magyar lány kedélytelen fia. S mégis híresebb, ismertebb máig, mint a Bátor kávéház szülőatyja s névadója, a jó Mihály. Híresebb leánykája miatt, aki majd Bajor Gizire magyarosít, mikortól a világot jelentő deszkákra lép, hogy első legyen a színpad királynői között. Renonszkanak nevezték a kávéház törzsvendégei, azokra a kártyásnyelven renonsznak mondott játékbeli műhibákra utalva, amelyeket megjelenése miatt követtek el ők maguk is. Ha ugyanis Beyerék lakásukból a kávéházba akartak jutni - idézi Csathó Kálmán Gundel Imre, akinek a régi vendéglátóhelyekről szóló monográfiáját használjuk s használtuk eddig is a történetünk jelenidejéből megidézett korcsmákról, kávéházakról s fogadókról mesélve -, az udva-

*A Geist-ház, ahol leányéveit
élte a felejtethetlen „Renonszka”*

Zichy Nepomuki János gróf számára, ezt is 1871-ben, de már a nyáron eljuttotta a beköltözés stádiumáig.

A negyedben akkor már áll néhány korábban idevarázsolt főúri rezidencia a Múzeum hátsó kerítése mögötti soron, illetve annak az Üllői út felé meghosszabbított vonalában. A kiegyezés évében adták át az Ybl tervei alapján épült Pálffy-palotát, a mai Reviczky utca 2. szám alatti házat. Még korábbi Károlyi Alajosé, éppen tíz éve lakja a főúri familia francia reneszánsz ízlést követő, különlegesen magas manzárdtetővel díszített házat az akkor Ötpácsi utca és a Múzeum utca sarkán. Mögötte méretes díszkert, amelyet a palotával együtt felépített és az Ősz utcára néző elegáns bérház tűzfala zár le. (Ybl Miklós tervezte ezt az épületet

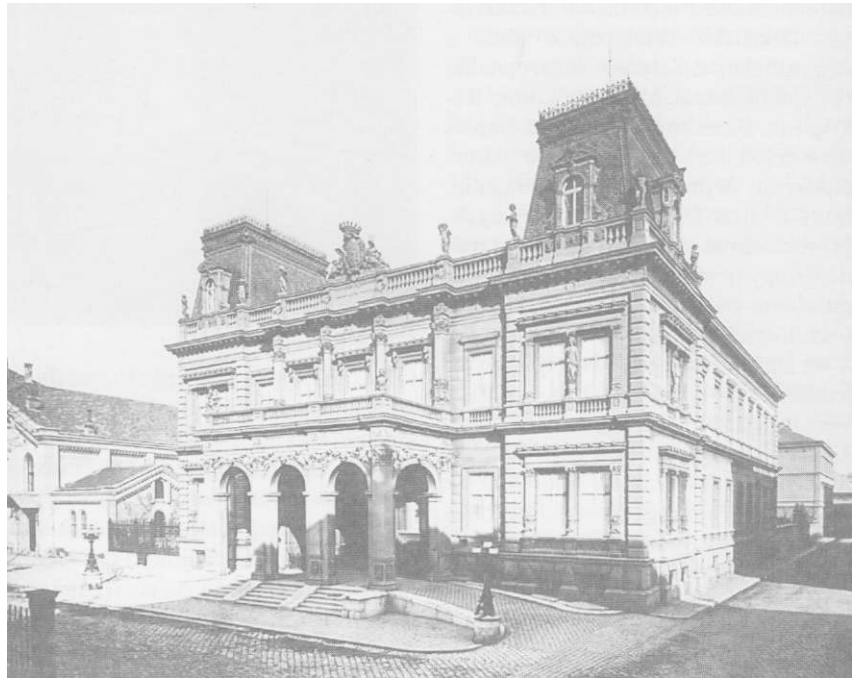
A Szénatér a Takarékpénztár bérpalotájával

A Károlyi-palota a mai Pollack Mihály tér és a Múzeum utca sarkán

ron meg a kártyaszobán mentek át. Ott vonulgatott Gizike is, s ha ilyenkor végigsétált a kártyázók asztalai között, a játék rendszeren megakadt. „A legszenvedélyesebb játékosok is csak őt nézték. Ilyenkor bizony sokszor megesett, hogy hiba csúszott a játékba... kártyás nyelven: renonsz...”

A Nemzeti Múzeum mellett - s főleg mögött - egy másik újjászülető városrésze, a Mágnásnegyednek becézett fertályra vetünk egy futó pillantást, hogy még világosabban megmutathassuk, mit jelent az eddig folytonfolyvást hivatkozott lépésváltás, ami - íme - nem csak a bel- de a külvárosokat is határozottan jellemzi.

A Mágnásnegyed kapujában a tavalyi esztendőben bontották le a hírhedt Két Pisztolý-fogadót, amelyet könnyen magunk elé képzelhetünk, ha megnézzük újra a Két Oroszlán házát, s elgondoljuk, hogy annál is sokkal rosszabb állapotba került. Világok találkozási pontja a most még Szénatérnek nevezett randevühely, ahonnan a beszállófogadót száz éve vagy még régebben elviselni igyekvő Múzeum utca is nyílik. Éppen mostanra épült fel a pisztolyok helyén az Első Hazai Takarékpénztár bérpalotája, amelyet Ybl tervezett, akárcsak az imént magunk mögött hagyott Fővámházat.

Magában az utcában (természetesen a jobb oldalon, a másik soron a Nemzeti Múzeum kerítése az utcahatár) - a negyedik ház akkor a saroktól - gróf Károlyi Ede és Sándor városi palotája. A Károlyi testvérek, családjaik és a személyzet lakták, 1871 őszén, két esztendeje költöztek be az épületbe, amely mindösszesen mintegy 250 ezer forintba került. (Esetleg „tojás-egyenértékben” kalkulálva visszaszámíthatjuk mai forintra a summát: az kerekén 170 millió volna...) Skalnitzkynek ez már a második épülete ebben a rövidke utcában, tervezett egyet, a mai 15. szám alatti, azóta már alaposan átépített másik palotát is,

is.) Károlyi Alajos palotája mellett - a Bródy Sándor utca felé haladva tovább a Múzeum mögött - középület áll: a Nemzeti Lovarda. Nemcsak a lovaglás passziójának temploma, de gyakran népgyűlések színhelye, különösen az ellenzék használja előszeretettel egy-egy választási célcó műsorrendjébe illesztve. Ezt is odaérthetjük a paloták sorába, igényes, díszes ház, s újra csak Ybl munkája. A következő épületet, a herceg Esterházyak pesti házát Baumgarten bécsi építész tervezte, s még csak rövid ideje, hogy befejezték az építését. Megelőzte időben az újabb palota - most már a Bródy Sándor utca sarkán járunk -, gróf Festetics Győr-

gyé, amely megint csak Ybl munkája, s amelybe 1865-ben költözött be a főúri család.

Felemlíthetjük még az 1871-ben felépült gróf Bánffy-féle újabb palotát (mai címe: Reviczky utca 5.), s idézhetjük a hírt, amely a napokban jelent meg a Fővárosi Lapok hasábjain, hogy tudniillik gróf Almásy Kálmán is most készülődik újabb palotát építeni ide, közelebből a Károlyi testvérek építményével szemben fekvő, egyelőre üres saroktelken, s máris kétséget kizáró bizonyítékai állnak rendelkezésünkre a tételnek, hogy a Múzeum közvetlen környékét jelentő józsefvárosi negyed különleges státusú városrészévé éppen ezekben az években vált. s lett 1873-ra teljes joggal Mágnásnegyeddé, beleértve a fogalomba mindent, ami túl a házakon magát a társas berendezkedést jelenti. Az arisztokraták látványos betelepülése abba a négyszögbe, amelynek határvonalait nagyjából a mai Múzeum körút, Rákóczi út, Szentkirályi utca és a Baross utca jelöli ki, világos jele a városi életforma térhódításának, az pedig, hogy a város, ahol a magyar hercegek, grófok városi palotát építtetnek, már nem vagy nem csak Bécs, napnál világosabban megmutatja: Budapest státusa felértékelődött.

A legkevésbé sem gondoljuk véletlennek, hogy a török konzul, azon kevés országok követeinek egyike, amely hatalmak Budapesten képviseletet nyitottak (számuk alig több az egy tucatnál), éppen mostanában döntött úgy, hogy irodáját és szállását a lipótvárosi Árpád utcából a józsefvárosi Ősz utcába helyezi át. Meg is kezdte a tárgyalásokat egy bizonyos Stocz úrral, lekötött egy egész emeletet itt, a 14. számú házban, azzal a feltétellel, hogy ott neki jelentős átépítéssel igazi török fürdőt rendez be, s ha ez elkészül, költözik majd be az új rezidenciára. Valami baja lehetett a tisztességgel Stocznak, mert ahelyett, hogy a feltételt teljesítette volna, nyilvánvalóan nem emiatt, de Amerikába szökött. Lett aztán természetesen új tulajdonosa az ingatlandnak, aki Stocz bérlelőit felszólította, rendezzék adósságukat. Köztük Essad bejt, a magyarországi török konzult, azzal, hogy ő ugyan hajlandó befejezni a fürdőépítést, de előbb fizesse ki a lassan fél éves bérletdíj-tartozást a turbános atyafi. Aki kikérte magának a zaklatást, mondván: fizet, ha lesz miért. Ha olyan lesz a lakrész, ahogy kérte, s így

valóban a lakója lesz, nem csak papíron. A rettenthetetlen magyar legott (magyar) bírósághoz fordult, ahol neki adtak igazat, s végrehajtást rendeltek el az Árpád utcában. Az egyesült főváros

A Nemzeti Lovarda

Thaisz-féle rendőrségének emberei éppen akkor törték rá a követre a rezidencia ajtaját, amikor az a felettebb kényes bosnyák ügyre vonatkozó sürgönyöket rendezgette. Ez is ma történt, éppen ma, s most csak várhatjuk aggódva a bizonyára súlyos következményeket...

Arról nem is beszélve, hogy törökfürdő azóta sincs az Ősz (alias Szentkirályi) utcában! Jó helyre igyekezett tulajdonképpen a török követ - s itt lakott akkor már az észak-amerikai államokat képviselő konzul is -, oda, ahol egy évtized alatt egy vadonatúj városközpont alakult ki, a felsorolt palotákkal s egy nem kevésbé fontos hivatali centrummal, az országházzal, amelyben a képviselőház ülésezett. (A felsőház a Nemzeti Múzeum nagytermében tanácskozott ekkortájt: ehhez se kellett sokat kocsikázniuk a városba beköltöző és palotákat építő arisztokratáknak). Ezt a mai Bródy Sándor utcában álló épületet - szintén Ybl a tervezője - ideiglenes hajlékként építették az országgyűlés számára, az addig ott állott s elagult szekereszlaktanya helyén. 1865. szeptember 11-én kez-

Egy másik Károlyi-ház díszkertje a mágnásnegyedben

dik meg a rozoga katonai létesítmény bontását, és pontosan három (!) hónap múlva, 1865. december 10-én megnyitják itt a parlament ülését, valószínűleg az országházépítés világrekordját is ünnepeelve az avatással. Ebbe az elképesztően rövid időbe még egy pár napos sztrájk is belefért, de ennek következményeit sem a ház, hanem Ybl közeli, Üllői út 8. szám alatti saját lakháza bánta, amelynek ablakait beverték azok a pesti asztaloslegények, akiket gyakorlatlanságuk miatt - és tekintettel a tényleg rövid építési határidőre -, a mester kénytelen volt bécsi-ekkel fölváltani.

Ilyen, de persze még sokféleképpen s másként is megmutatható, így élt az 1872-73-ban egyesített metropolis. November tizenhetedikét ír a százhuszonöt esztendő kalendárium Utólag lett ünnep ebből az amúgy igazán közönséges hétfőből, amikor a naptárral együtt új lapot nyitott a városi történelem. Mostantól hivatalo-

san is Budapest, s együtt fővárosa az országnak immár a három város: Pest, Buda és Óbuda.

Az első igazi téli nap. A hőmérséklet átlaga kerekén nulla fok, ami úgy jön ki, hogy kora reggel mínusz öt fokot mértek, délután plusz kettőt. Vékonyka teljesítménnyel az elmúlt csütörtökön esett le az első hó. de azonnal el is olvadt. Aznap utoljára még tavaszi meleg mutatott a hőmérők: kora délután Pesten tizenhat fo-

a természet eltéríthetetlen törvényeivel. Ez a város - ahogy a városok - fejlődésre van ítélve. Minden arrafelé mozdul, miközben olykor ki is bicaklik a pálya egyeneséből, amerre az idő parancsolja. Mert lehet azt mondani - s mondják is, egy-egy újdondász itt-ott megfogalmazza -, hogy a legutóbbi két esztendő látványos és nagyszabású építkezései, a városképet újrarendező beavatkozásai tulajdonképpen abban a hiú re-

lekszámát gyarapítja. S persze itt épül a legtöbb ház is. Új, divatos, a kor igényei szerint tervezett paloták többnyire. Az ifjú-szép Pest nem adja alább. Magyarország fővárosa, ahol a népességnek hajszál híján a fele nem magyar anyanyelvű. Ami több: ennek a félnek majd háromnegyede nem is beszél magyarul. Noha megkíváncsatna.

Ez most a második nagy magyarosítási hullám a város történetében (az első a reformkorban zajlott), a türelmetlen felhangokkal kísért, a végül minden tekintetben sikerrel lezáruló, újabb nagy átváltozás. Jószerivel nincs esély rá, hogy ezekben a napokban is úgy lapozzunk fel egy újságot, hogy ne találjunk abban ezt a kérdést taglaló hírt vagy kommentárt. A *Hon* arról értekezik, hogy a magyar kormány nagyon helyesen döntött, amidőn nem hallgatván a türelmetlen kisebbségre, amely ennek az ellenkezőjét, a magyar mellett a német közigazgatás dualizmusát szorgalmazta, úgy készítette elő a főváros egyesítését, hogy semmi kétséget nem hagyott felőle: Budapest a magyarok első városa. Az *Ellenőr* eközben azon háborog, hogy mostoha lett a sorsa a vasút nyelve megmagyarosítására irányuló intézkedéseknek: összefogdostak néhány tanárt, berendelték néhány elérhető vasutast, de nincs semmi eredménye a tessék-lássék próbálkozásoknak: éhen vesznének bizonyítan ezek az emberek, ha magyarul kellene kenyeret koldulniok! „És e bevándorlott faj megélhetésének kedvéért kell még a magyar embernek a vasutaknál németül hivataloskodnia, sőt, mindennél többet, még a legarczátlanabb gorbáskodást is eltűrni, mert Magyarországon még mernek magyarul is beszélni...” Tulajdonképpen ugyanez a helyzet a postai szolgálatok terén, azaz a nem csekély különbséggel azonban, hogy egy postatiszt. Balás Sándor sorra adja ki saját költségén azokat a füzeteket, amelyek magyar nyelven teszik hozzáférhetővé a tarifákat, eljárásokat, szabályokat. Az évi négy füzetre tervezett sorozat előfizetési díja csekélyke egy forint és húsz krajcár, míg ha valaki darabonként venné, kötetenként hatvan krajcár.

Igazán nem sok. Magának a hírt közlő újságnak, a *Fővárosi Lapoknak* erre az évre nézve 16 forint a taksája. Másfelől viszont éppen hogy nem kevés.

Hatvan krajcárért két font marhahúst lehet venni a pesti piacon.

Vagy húsz tojást. ■

A Festetic-palota a Múzeum mögött

kot. Másnapról aztán elromlott az idő. Azóta is ólmos szürke az ég, zárt felhőzet alatt didereg a város. Hétfőn reggel még gyenge, de kellemetlenül nyirkos huzatú északnyugati szél is fújt. Nincs sok öröme az embernek az ilyesféle időben.

Sok oka amúgy sincs az öröme se az országnak, se a városnak. A modern kor első nagy pénzügyi válságát szenvedjük, a bécsi tőzsdekrachot követő pánikot. A termés is gyenge, aszályos szárazság sújtotta a gabona-termő vidékeket - a nemzetgazdaság legfontosabb pillérét, a terménykereskedelmet rendítve meg. S ráadásul jó másfél éve tombol a legújabb nagy kolerajárvány. Magyarországon az 1873 novemberében nyilvánosságra hozott statisztika szerint meghaladja már a kétszázezret is az áldozatok száma. S még koránt sincs vége az epe-iriggy rohamának. Még tart a szinte csak veszteseket ismerő ütközet.

De hát úgy van ez valahogy, mint

ményben fogantak, hogy az 1873 májusában megnyílt s azóta már be is zárt bécsi világkiállítás vendégei errefelé is kirándulnak majd, ha pedig jönnek, nem mindegy, milyen várost találnak itt, délebbre a Dunán. S hogy ez a számítás végül is nem vált be. Elenyészően kevesen utaztak tovább Bécsnek Európa nyugati frekventumából érkező vendégei közül a magyar fővárosba. Mindegy az.

Ha nem lett volna világkiállítás a szomszédban, s ha be is ütött az évszázad tőzsdeösszeomlása éppen Bécsben - amely tőzsdének vele együtt lélegző filiáléja a pesti, s minden hatás csapása kesztyűtlen kézzel csattan a magyarországi börzén s börziánereken, magán a hazai gazdaságon -, ami egyszer elkezdődött, az megállíthatatlan a jövőt mutatja.

A frissen szépülő új világvárost.

A közelítőleg pontos statisztikai adat szerint kerek számmal már háromszázezren lakják. Minden hatodik budapesti budai, s csak minden tizenötödik óbudai. Vagyis a legtöbben pestiek. Az éppen egygyé váló főváros három polgárából kettő a bal part lé-

Czaga Viktória

ARCOK BUDAPEST MÚLTJÁBÓL

Az Osztrák-Magyar Monarchián belül önállóságot nyert Magyarország központjának, Budapestnek egyesítés utáni első huszonöt éve arról a dinamikus fejlődésről szól, amelynek során a korábban külön életet élő városokból egységes nagyváros, a birodalom keleti feléhez méltó főváros alakult ki. E negyedszázadban a főváros élén álló Ráth Károly főpolgármestert, Kamermayer Károly polgármestert és Gerlóczy Károly alpolgármestert kiüntetett hely illeti meg a főváros képzeletbeli panteonjában: hivatali idejük alatt és munkásságuk nyomán formálódott Budapest egységes fővárossá, valódi *urbs*-szá a szó materiális és szellemi értelmében egyaránt. Róluk elmondható, hogy a megvalósítandó feladat megtalálta a megfelelő emberét. Ám nincsenek véletlenek, mert hármójuk pályafutásának gyökerei a testvérvárosok, Buda és Pest múltjából eredeztethetőek, sőt, ez a múlt Ráth Károly és Kamermayer Károly esetében az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc idejét jelenti.

Budapest főpolgármesteri tisztségére - a törvény előírása alapján - a kormány három személy jelölésére tett javaslatot az uralkodónak, aki azt jóváhagyva küldte meg választásra a közgyűlésnek. A főpolgármester volt hivatalát tekintve az, aki a főváros élén - kellő tapintattal és eréllyel - a kormányt (és akaratát) képviselte a főváros felé, emellett jelentős reprezentatív feladatok is hárultak rá. Ilyen volt például a „három Károly” korszakának (Vörös Károly történései kifejezése) végén az 1896. évi millenniumi ünnepségeken való részvétel vagy korábban, az uralkodó megkoronázásának 25. évfordulójára rendezett budapesti ünnepségek.

A fővárost valójában a tanács élén álló polgármester igazgatta, az alpolgármesterrel és az ügyosztályok élén álló tanácsnokokkal. Miután három, korábban különálló város egyesítéséről volt szó, egy-egy markáns egyéniségű, koncepciózus várospolitikus számára az elkövetkezendő években páratlan lehetőség nyílt a főváros szolgálatában terveinek megvalósítására, hiszen első, mintegy huszonöt évet felölelő korszakában Budapest az Osztrák-Magyar Monarchia keleti felének méltó fővárosává lett.

Ráth Károly (1821-1897)

Budai polgárcsaládban született, jogot tanult, pesti és székesfehérvári joggyakorlat után Pesten nyitott ügyvédi irodát, a belvárosi Kis Híd utcában (ma: Türr István utca). 1848-ban a város lovas nemzetőrségének

szervezője, az újoncozási bizottmány elnöke, ő maga azonban a szabadságharcban nem vett részt, így a megtorlástól sem kellett tartania. Az ötvenes években a város egyik legkeresettebb köz- és váltóügyvédje, azaz hivatásánál fogva volt bejáratos a pesti kereskedelmi-üzleti körökbe. 1865-ben éppen a jómódú lipótvárosi kereskedők jelölték képviselőjüknek, s ragaszkodtak hozzá még akkor is, amikor vissza akart lépni Kemény Zsigmond javára, akivel szemben alulmaradt. 1867-ben a Pest főpolgármesterévé választott Szentkirályi Móric adta át neki a Józsefváros képviselői mandátumát, ő azonban néhány hét múlva lemondott róla, midőn koronaügyésszé nevezték ki. Szakmai-hivatali előmenetelét jó érzékkel nem adta fel a politikai karrierért. 1871-re az ország legmagasabb bírói méltóságainak egyike, azaz a királyi tábla alelnöke lett. Innen jelölte Ferenc József Budapest főváros főpolgármesterének, s megválasztása után 1895-ig megszakítás nélkül viselte tisztségét.

Az a főpolgármester volt városa élén, akire mind a kormánynak, mind a városnak egyaránt szüksége volt: következetesen érvényesítette a városvezetésben a kormány politikai érdekeit, de tette ezt úgy, hogy közben a befolyásos polgárság képviselőinek bizalmát is megtartotta mindvégig. A szó nemes értelmében volt vérbeli politikus, kiegyenlítő, egyensúlyozó szerepét és tevékenységét kitüntetéssel is elismerték. A millenniumi kiállítás szervezésében még aktívan részt vett, ám a következő évben súlyos betegség után követte polgármesterét, Kamermayer Károlyt a belvárosi templom ravataláról a Kerepesi temető főváros által adományozott díszsírhelyére.

Kamermayer Károly (1829-1897)

Pesti polgárcsalád gyermeke, akinek egyetemi éveibe beleszólt a történelem: 1848-ban jogi tanulmányait megszakítva utazközlegénynek jelentkezett Kazinczy Lajos - a későbbi tizennegyedik aradi vértanú - szabadsapatába. 1848 végén - 1849 elején ő is ott van, midőn az alakulat a két város között a Duna jegén hadihidat vert a kormány és a honvéd sereg készleteinek menekítésére. Végigharcolta a tavaszi hadjáratot, részt vett Buda 1849. évi májusi ostromában. A Lánchídon tartózkodott, midőn Alois Allnoch császári ezredes megkísérelte azt felrobbantani, s részt vett a híd helyreállításában. Alakulatát Komáromba vezényelték, s az ekkor már hadnagyi rangot viselő fiatallembert hősiességéért Klapka György főhadnaggyá léptette elő. Komáromi menlevelének köszönhető, hogy a megtorlást elkerülte. Pestre visszatérve befejezte tanulmányait, s mivel megélhetéséről gondoskodnia kellett, Buda város magisztrátusában lett napidíjas gyakornok. 1860-ban, Széchenyi István halálakor elmondott beszéde nyomán, mely az abszolutizmus elleni vádbeszéd is

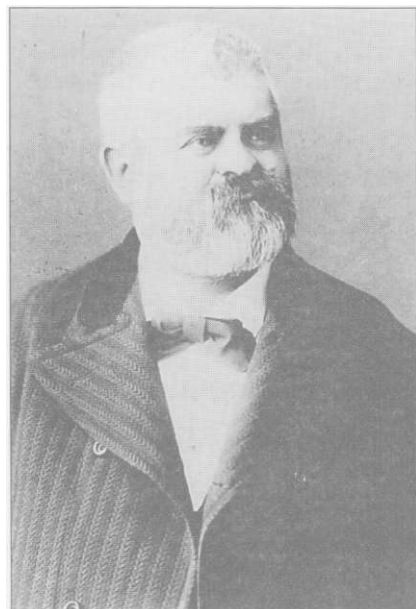
volt, Buda város főjegyzőjévé választotta. 1867-ben szülővárosába, Pestre tette át székhelyét, mivel tanácsnökká választották.

1873-ban az egyesített Budapest polgármestere. Bizalmat keltő politikai múlt és energikus, nagyvárost teremteni akaró tetterő jellemezte. Az ő feladatköréhez tartozott a város közegészségügye, a csatornázás, a köztisztaság, az építkezések szabályozása, korszerűsítése, a közlekedés. Tevékenysége nyomán a város nem egyszerűen fejlődött, hanem urbanizálódott is. Azzal, hogy 1873-ban a bécsi világkiállítás nemzetközi zsűrijét vendégül látta Budapesten, a magyar fővárosban, személyes presztízsének emelkedésén túl megmutatta polgártársainak, mennyire fontos nyitottnak lenni Európára, a világra.

Munkásságát számos hivatalos kitüntetéssel ismerték el, a legtisztelretémeltőbbat azonban polgártársai nyújtották át azzal, hogy 1896-ban, nyugalomba vonulásakor a város díszpolgárává választották. 1898-ban özvegye - férje emlékére - róla elnevezett alapítványt hozott létre egy-egy szegény fővárosi alkalmazott gyermekének taníttatására, s ugyanebben az évben döntött a főváros közgyűlése arról, hogy hamvai fölé, a Kerepesi temetőben díszes síremléket emeltet, megfesteti „életnagyságú arczképét”, s utcát nevez el róla.

Gerlóczy Károly (1835-1900)

Hivatalnok-nemesi családban született, Pesten. Édesapja Pest vármegye főlevéltárnoka volt, aki fiát a jogi pályára irányította, s ő nemcsak a bírói, de a köz- és váltóügyvédi vizsgát is letette. 1861-ben kezdte hivatali pályafutását szülővárosában. 1866-ban főjegyző, majd tanácsnok lett. Egész életében azon fáradozott, hogy „Budapestet nagy-nak, szépnek, virágzó-nak, hatalmas-nak és magyarnak lássa” - emléke-

zett meg róla méltatóan Márkus József főpolgármester.

A főváros egyesítésének előkészületeiben, mint a 34-es bizottság egyik legaktívabb tagja, elejétől fogva részt vett. Fáradhatatlan munkása, szervezője és megteremtője volt a leendő fővárosnak, sokat tett a kor igényeihez szabott hivatalszervezet kialakításáért. Az egyesítés után pedig alpolgármesterként számos általa alapított bizottság elnökeként fáradozott céljai megvalósításán. Létrehozta - többek között - a főváros képzőművészeti bizottmányát, lehetőséget teremtve ezzel a főváros mecénási tevékenységének érvényesülésére; a magyar közművelődés ügyének előharcosa; az országos magyar iskolaegylet alapítója és vezetője - s mindemellett jó tollú író is, aki közéleti-hivatali tevékenységéről, elért eredményeiről, céljairól élvezetes stílusban tudósította polgártársait.

Szabadságharcos múlttal már csak kora miatt sem rendelkezhetett, de elévülhetetlen érdemeket szerzett Kossuth Lajos temetésének megszervezésében, miközben azon a hivatalos Magyarország Ferenc József határozott kívánságára nem jelent meg. Gerlóczy Károlynak köszönhetően a főváros illő módon vett búcsút díszpolgárától, a nemzet nagy halottjától, lehetőséget adva az ország lakossága ezreinek is kegyeletük méltó lerovására. ■

Rosdy Tamás

A hatvanesztendős MAGYAR NEMZET

Az immár „nemzeti intézménynek” is nevezett napilap első száma 1938. augusztus 25-én jelent meg Pethő Sándor alapító-főszerkesztő lapjaként. A neves történész, publicista nem sokáig határozhatta meg az újság szellemi-politikai profilját, és a történelem viharai iszonyatosan megtépták nemcsak a magyar nemzetet, hanem a Magyar Nemzet sorait is, mégis máig eszményének tartja a lap azt a szabad és független polgári újságírást, amelyet Pethő Sándor valósított meg.

Hatvan esztendő történelmi lépéssel nem nagy idő, de egy ember életében jelentős kor, és egy magyar napilap történetében egyenesen csodálni való. Mert a londoni Timesnak könnyű 210 évesnek lenni megszállások és rendszerváltozások nélkül. A svájci Neue Zürcher Zeitungnak sem kellett a maga 177 éve folyamán cenzorokkal és pártközponti sajtóirányítással bajlódnia. De itt, Közép-Európában átélni és túlélni az elmúlt hatvan évet igazán embert és lapot próbáló teljesítmény. Ráadásul a *Magyar Nemzetnek* nem csupán a címe jelentette a folytonosságot hat évtized viszontagságai során, hanem mindig maradt valami - legalább halvány - törekvés, hogy megfeleljen a nemcsak 1938-ban időszerű jelmondatnak, amit a lapindítást beharangozó plakátok hirdettek: „A Magyar Nemzet küzd, hogy Magyarország magyar ország maradjon.”

Természetesen ez a jelszó is - bár verbálisan mindig időszerű - csak a politikai háttér ismeretében értelmezhető helyesen. Az 1938-as előfizetési felhívás az Anschluss után, fokozódó nemzetiszocialista fenyegettség közepette hangsúlyozta: „A Magyar Nemzet az öntudatos keresztény magyarság új megnyilatkozása. Hűséget hirdet a nemzet érdekeihez és hűséget jelent az olvasókkal szemben. Mindenkinék, aki azt akarja, hogy »Magyarország magyar maradjon«, kötelessége, hogy a

Magyar Nemzetre előfizessen. A kereszt és a kard mellett a toll az, amely a modern világ küzdelmében erőt jelent." „A keresztény magyar értelmiség, a dolgozók táborának harcos orgánuma a Magyar Nemzet. Aki keresztény és magyar, az magának kell, hogy tekintse a Magyar Nemzetet." „A »Talpra magyar« betűiből készültek a Magyar Nemzet címbetűi. Az új feltámadáshoz az egységes, öntudatos magyar közvélemény megteremtése vezet."

Pethő Sándor az első vezércikkében természetesen nem ismeretlenül fordult „A magyar társadalomhoz". Nemcsak történészként, de publicista szerkesztőként is jól ismerhette a közvélemény, munkatársi csapatával

Pethő Sándor, az alapító

együtt, hiszen 1934 óta a *Magyar-ság* című lap főszerkesztője volt. A laptulajdonos, bizonyos ifj. virtsológiai Rupprecht Olivér 1938 májusában váratlanul eladta a lapot a nyilaskereszteseknek. Ezért kellett az új orgánum, amely a Magyar Nemzet Lapkiadó Kft. tízezer pengős alaptőkéjével indulhatott. Bethlen István támogatásával a GYOSZ és különösen Chorin Ferenc pénze volt mögötte. Pethő Sándor programadó vezércikke a független és a korszak diktálta mozzanatokot egyaránt tartalmazta. „De ha abszurdumnak

tartjuk, hogy strucmadár módjára, fejünket porba dugva mindent letagadjunk vagy elhallgassunk, ami a klasszikus liberalizmus tanrendszerébe ütközik, még méltatlanabb képzetelenségnek tartjuk, hogy ennek az egyetlen kérdésnek bazilizkuszszeje igézze vagy igázza le egész nemzedékek szemléletét, eszmélkedését és akcióképességét. Mert tudjuk meg, hogy nemcsak a zsidó imperializmus fenyegeti a magyarság létérdekeit." „Nem hirdetünk tehát földforradalmat sem! - olvassuk később. - Az inség és a nyomor lázítását főbenjáró bűnnek tartjuk a nemzet ellen. De minden idegszálunkban érezzük a nagybirtokrendszer lebontásának tovább már el nem odázható szükségességét, egyrészt a társadalmi egyensúly helyreállítása érdekében, másrészt azért, hogy a nemzet történelmi gondolata többé ne csak az »úri nemzet« életérzése legyen, hanem végre-valahára a szegények kenyérévé is váljon." „Utolsó vérünkig ragaszkodunk hozzá, hogy a magyar nép megújódását munkáló reformok mindenféle idegen jelszó-inflációk ürügyén ne ejtsenek csorbát a magyarság történelmi életformájának előkelőségén. Legyen reform a jogállamban, rend a szabadságban, jogfolytonosság az alkotmányban, emberség a fegyelemben, méltóság a nemzeti öntudatban s egység a társadalmi erővonalak viszonyában."

Érdekes ez a program azért is, mert megítélhetjük olvastán, mennyire devalválódtak mára a szavak. Manapság még a vezércikkében és programbeszédekben sem szabad így megnyilatkozni, ha figyelmet szeretnénk kelteni. Pethő Sándor azonban az akkori magyar társadalomhoz, az akkori értelmiséghez, polgársághoz szólt.

A súlyos mondatok után enyhülteként látogassunk most el az Aradi utcai szerkesztőségbe. Itt volt a 10. szám alatt az első szerkesztőség, a lapot előállító Globus Nyomda mellett. A szemtanú Pethő Tibor beszámolója szerint 1938. augusztus 24-én éjjel előtt a szerkesztőség és a kiadóhivatal mintegy ötven főnyi csapata jelen volt a gépteremben, amikor megindultak a rotációs gépek, és pezsgős palackok pukkantak, ami-

kor a főszerkesztő kezébe vehette az első példányt.

Erről az Aradi utcai szerkesztőségről sajnos nem sokat tudunk, de az biztos, hogy igen szűkösnek bizonyult. „Az volt a lehangosabb szoba - olvassuk egy visszaemlékezésben -, ahol Udvary Gyöngyvér és Izsáky Margit foglalt helyet egymásnak háttal. A szoba olyan kicsi, hogy mozdulni sem lehet, ennél fogva »az erdélyi békegalamb« (Udvary) és a filmrovat rettegett vezetője (Izsáky) olyan, mintha egymás hátából nőttek volna ki. Megadással viseli el a két nő sűrű telefonjait Papp Zoltán, minden parlamenti tudósítók legválasztékosabbja..." Tehát a kicsi szobában három munkatárs. És micsoda nevek a 21 belső munkatárs között: Arató Antal, Balla Ödön, Bártfay Erzsébet, Bisztray Kálmán, Frey András, Gogolák Lajos, Mikszáth Antal, Papp Antal, Szabó István, Szabó Zoltán, Tombor Jenő, Várkonyi Titusz, Vécsey Leó, báró Wesselényi Miklós. A rendszeres külső munkatársak még ismertebbek ma is: Almássy József, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Bernát Aurél, Bóka László, Devecseri Gábor, Fodor József, Galamb Sándor, Kovács Imre, Krenner Miklós, Szekfü Gyula, Szentkuthy Miklós, Tildy Zoltán. Hányféle sors, milyen szellemi sokszínűség! A névsor korántsem teljes. Olyan nevekkal lehet megtoldani, mint a nagy műveltségű Kunszery Gyula tanár úr, nyilasok és kommunisták műveletlenségét oly szívesen gúnyoló, kiváló irodalomtörténész és író, Szentkuthy barátja, a méltatlanul feledett Kunszery.

A későbbi szerkesztőségek - a Bajcsy-Zsilinszky úton, a New York palotában, a Kinizsi utcában, a Blaha Lujza téren vagy most az Árpád-hídnál - ha nem is annyira a szükségset, de az időről időre robbanásig fokozódó „lapzárta"-feszültséget és a nyugodtabb órák minden pletykát magukban foglaló beszélgetéseinek és vicceinek légkörét máig sikerrel „mentették át". Szobotka Tibor ezt némi szelídséggel így fogalmazta meg rádióriporterként 1946. május 2-án: „Hölgyeim és Uraim, aki belép egy szerkesztőségbe, azt tüstént rabul ejti az a megfoghatatlan varázs, ami a helyiségből árad. Ko-

rántse higgyék, hogy a szerkesztőségek szépek, berendezésük fényűző. Nem, az a szoba, ahol e percben a Magyar Nemzet szerkesztőségében állok, kopott és szürke. Mégis, mi hát akkor az a láz, amely az újságírókat pályájuk szerelmeseivé teszi, a közönséget pedig arra készíti, hogy szinte lábujjhegyre állva, ágaszkodva nézzen be a kulisszák mögé, oda, ahol a hírek készülnek? A megfejtés benne van mindennapi köszöntés formánkban, amikor a jó napot után azt kérdezzük: mi újság? De az újság megtalálása és összegyűjtése nem csak a nagyközönség számára szenzáció, hanem az marad mindvégig az újságírónak is, aki nap mint nap előről kezdi pályáját, amit vagy kedvvel lehet csinálni, vagy sehogy. Amikor itt állok, hallom, hogy itt is, ott is cseng a telefon, emberek jönnek-mennek, sürgés-forgás vesz körül, az embert szinte megcsapja az a légkör, amelynek állandó feszültségéből születnek a hírek, cikkek, mindaz, ami néhány óra múlva nyomtatott betű formájában a közvéleményt fogja alakítani."

„Mai szemmel nézve szokatlan volt az életformája" - írja apjáról Pethő Tibor. Mai pénztárcával és a még mindig csak oldódó bizalmatlanságok felől nézve még szokatlanabb. Pedig nem volt ez semmittevés, hanem eszmecserék sora, tájékozódás stb. Pethő Sándor sohasem reggelizett otthon. Miután felöltözött, borbélynál borotválkozott, 10 órakor kávéházban reggelizett társaságban. Sokszor ott ült Bajcsy-Zsilinszky, Tombor Jenő, Julier Ferenc katonai szakírók, Balla Antal történész. Szóval mindjárt egy szellemi, politizáló kör. „A napkeleti bölcsek" - így hívták ezt a kört a bennfentesek. Ez előbb a Philadelphia kávéházban zajlott, később a Modernben az Erzsébet-hídnál vagy alkalmanként a Belvárosiban. Pethő ezután nyáron a Duna-uszodában (boldog idők, amikor még lehetett fürdeni a Dunában!), télen a Rudas gőzfürdőjében más ismerősökkel találkozott. Egy kis Duna-parti séta után otthon bezárkózott dolgozószobájába, és jegyzeteket készített másnapi vezércikkéhez. Fél 12-kor ebéd, majd egy-másfél óra olvasás következett. Fél 5 körül már a

Hangli kávéházban találjuk ismét újabb asztaltársasággal. Ez fiatal és idősebb újságírókból állt. A szerkesztő kapucinert fogyasztott. Fél 6 felé besétált az Aradi utcai szerkesztőségbe. Este 9 után többedmagával valamelyik étteremben vacsorázott. 11 óra tájban aludni tért. A maga szintjén „közéletet" élt. A „mezei" újságírók persze távol voltak ettől a szinttől, de asztaltársaságokat ökszem nélkülöztek, ahol nem feltétlenül csak a poharazás volt a lényeg.

S közben ezek a hektikus légkörben dolgozó munkatársak akkor nem „bulvárosodtak", mert még olvastak „az olvasók". Még a sorok között is. A háborús években egyre több szükség volt. Már 1939-

feladásának igazán akkor lett volna jelentősége, ha ezáltal összefüggő arcvonal szakadt volna meg." A valóságban Kurszk és térsége „mély beöblözödést" képzett. Fontosak voltak a közölt térképvezetések is, mert ezek segítségével szemléletesé válhatott az olvasó előtt, miről is van szó a fronton valójában. Ez is „sorok közötti" információ volt.

Éltek a szerkesztői fegyverrel is, hogy olykor egy külpolitikai vagy háborús híryanagnak a címével fejeztek ki bizonyos kommentárt, kiemlést vagy éppen elszürkítést. Természetesen mindehhez szükség volt a kormány hintapolitikájából következő szándékra is. Szándékosan túrték a mérsékelt, burkolt ro-

Aradi utca 10: itt indult a lap (Havran Zoltán felvétele)

ben arra hívta fel olvasói figyelmét a Magyar Nemzet belső hirdetése, hogy „olvassa el a Magyar Nemzet minden sorát!" Sokszor csak egy mellékmondat vagy kétértelmű kijelentés adott alkalmat „összekacsintásra" a szerző és olvasó között. Ma nehéz ezt érzékeltetni, ehhez is „kor" kellett. Tombor Jenő háborús helyzetet elemző egyik 1943-as cikkében például: „Német részről megcáfolták a szovjet eddigi diadali híreit" - ez azt üzenete, hogy szovjet előretörés van a keleti fronton. Amikor - ugyancsak a szovjet fronton - Orelnél „arcvonal-kiigazítás" történt, vagyis a németek feladták Orelt, Tombor megjegyezte: „Orel

konszenvezést a nyugati hatalmakkal. Tehát igazában nem a szerkesztők, újságírók bátorságának műve volt minden. Nemcsak az olvasóval, de kicsit a cenzúrával is „összekacsintva" dolgoztak. Ha a magyar politika valóban olyan „Horthy-fasizmus" lett volna, amint azt nekünk a kommunisták sulykolták, nem történt volna 1944. március 19-én német megszállás.

A szélsőjobboldali sajtó és szervezetek természetesen támadták a Magyar Nemzetet. 1940 februárjában

ban a Turul Szövetség lapjában, a *Magyar Életben* például egyenesen azt állították, hogy a lapot „nagy részben zsidó pénzen, zsidó érdekek védelmében alapították” és „a lap egyik főcenzora Fenyő Miksa”, amit természetesen könnyű volt rágalomként cáfolni. Ilyen és hasonló támadások persze azt is jelezték, hogy a németeknek is egyre inkább szálka a szemében a lap.

Amikor 1940 nyarán a németek látványos katonai sikereket értek el a nyugati fronton, erősödött a magyar kormányra nehezedő náci nyomás, és ez a Magyar Nemzetet is válságos helyzetbe hozta. Betiltását ugyan hiába követelték, de 1940. június 12-től 26-ig, két hétre szüneteltették. Július 23-án azután - a lap megmentése érdekében - Pethő Sándor lemondani kényszerült a főszerkesztői posztról. „Úgy érzem ugyanis, hogy a mai helyzetben nem tudnék már használni annak az ügynek, amelyért együtt küzdöttünk... nagyrabecsült kollégáimmal. Tudatában vagyok annak, hogy nevem és állásom a mostani körülmények között csak feszélyezné a Magyar Nemzet írói és szerkesztői csoportjának politikai elhelyezkedését és akciói szabadságát, valamint azoknak a nagy céloknak munkálását, amelyeket a lap megalapítása óta becsülettel szolgáltunk.” A levél Balatonfüredről kelt, ahol - éppen az események miatt is - megrendült egészségét igyekezett helyreállítani. Itt érte a halál autószerencsétlenség

következtében egy hónap múlva, 1940. augusztus 25-én. Két évvel a *Magyar Nemzet* indulása után.

Ekkor a *Magyar Nemzet* alapvető iránya és színvonala nem változott ugyan, de nem is maradt észrevétlen Pethő Sándor távozása. Hiszen ő volt a politikai irányító és vezércikkíró, és maga mögött tudhatta Szekfű Gyulát mint baráti szellemi tanácsadót. A főszerkesztői tiszt az addigi „másodhegedűs” Hegedűs Gyuláé lett. Hegedűs már 1920 óta Pethő társa volt a lapszerkesztésben. Az ő tehetsége a gyakorlati szerkesztői munka, szervezés és az anyagiak biztosítása volt. Pethőt jól kiegészítette, de Szekfű nem szívelte sem üzleti szempontú, sem politikai kompromisszumait.

1943. május 20-án Hegedűs távozott a laptól, Szekfű ismét meghatározó tényező lett. Chorin Ferenc, akinek pénzén történt a lap kiadása, Eckhardt Tiborhoz címzett levelében írta, hogy „Szekfű, kinek neve sokat jelentett, egyáltalán nem volt hajlandó a lapba írni, Istvánnak (Bethlen Istvánnak) sem tetszett Hegedűs szereplése, úgyhogy kénytelenek voltunk Hegedűstől megválni és Barankovicsot tettük meg szerkesztőnek, aki ezelőtt Desseffy Gyula lapjának volt szerkesztője, finom tollú író, erős németellenes beállítottsággal. Szellemileg ez friss lökést adott a lapnak...”

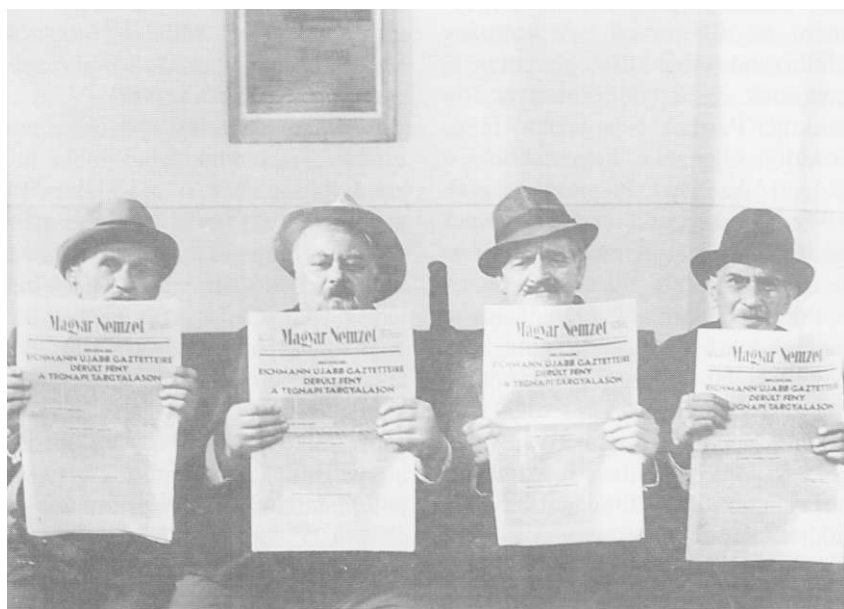
Barankovics István a katolikus reformkörökből emelkedett ki tehet-

ségével. Jogi tanulmányait ugyan megszakította, s csak később fejezte be, de elmélyedt a kereszténydemokrata politikai doktrína alapját képező szociális, szociológiai tanokban, publicisztikai és szerkesztői munkája közben. 1943. május 23-án közölte a lap beköszöntő vezércikkét: „A magunk útján.”

Barankovics 1931-ben az akkor alakult Prohászka Ottokár Társaságban került először kapcsolatba Szekfű Gyulával, de Pethő Sándorral is. 1935-től pedig a Deák Ferenc Társaságban kezdte politikai pályáját Pethő Sándor vezetése alatt. Ez az egyesület „az alkotmányhű értelmiségi fiatalság eszmei közössége volt”. Elnöke az a gróf Desseffy Gyula volt, akinek későbbi *Kis Újságjánál* szerkesztőként dolgozik Barankovics. De saját folyóirata is volt 1937 óta, *Az Ország Útja*. Ez azért említésre méltó témánk szempontjából, mert e folyóirat cikkírói szinte kivétel nélkül feltűnnek írásikkal a Barankovics szerkesztette *Magyar Nemzet* hasábjain.

Szekfű professzor tehát joggal ajánlhatta Barankovicsot Pethő Sándor örökébe, mint akitől várni lehet az eredeti politikai irány és szellemiség követését. A beköszöntő cikk is erre mutatott. Ebben - Gergely Jenő szavaival - „Barankovics hitet tett a magyar állameszme mellett, elutasította az újpogány gondolatvilágot, a totális államot, és a tradicionális önkormányzat fenntartásának híveként mutatkozott be”. Kijelentette, hogy fajra, felekezetre és nemzetiségre való tekintet nélkül a jogok egyenlőségét kell biztosítani, mert csak ez jelentheti a »valódi demokráciát«. A nemzeti függetlenség és szabadság megóvása csak egy demokratikus Magyarországnak sikerülhet. A keresztény természetjogra hivatkozva fejtette ki a vezetése alatt álló Magyar Nemzet politikai programját, amelyet így foglalt össze: »Függetlenek vagyunk minden párttól, de különösképpen a hatalomnak nem vagyunk szolgálói.«

Közhely, hogy a sajtó nemcsak tükre a politikának és így a történelemnek, hanem - legalábbis olykor - „politikacsináló”, történelemformáló is. Szekfű Gyula cikksorozatát 1943. november 7-től méltán nevezhetjük

történelmi jelentőségűnek: „Valahol utat veszítettünk”. Kosáry Domokos szerint azért élhette túl korát ez a cikksorozat, mert olyan magas szintű publicisztika volt. Szekfü a *Három nemzedék* liberalizmus-kritikájától visszanyúlt a múlt századi centralistákhoz, Eötvös Józsefhez, Szalay Lászlóhoz, akit mindig is tisztelt. Valamiképp azt kereste: miként lehetne a nem létező magyar demokráciát feltalálni? „Ha azt keressük, hol veszítettük el az utat, akkor azt a pontot kell megkeresnünk, ahol a demokratikus intézmények működése lelketlen rutinná, mechanikává lett, s ahol ezek az intézmények nem voltak immár képesek az egyén és társadalom jogos igényeinek kielégítésére” - írta. A nem létező magyar demokrácia alapjai fogalmazódtak újjá „az egyesülési jognak nemzeti társadalmat szervező erejéről”, „az egyéni és közösségi szabadságokról”, „népképviseltről s felelős parlamenti kormányról”, s „a mindenek fölébe helyezett szabad sajtóról, örékül az egyéni, társadalmi és nemzeti szabadságoknak”. Szekfü 1943-ban és még később is remélte, hogy - bár elkerülhetetlenül szovjet érdekkörbe kerül az ország - a magyar demokrácia kibontakozhat. Tudjuk, nem ez következett be.

A német megszálláskor a Gestapo feldúlta a lap szerkesztőségét és betiltotta megjelenését. Utolsó száma 1944. március 22-én jelent meg. Ekkor Horváth Zoltán olvasó- és tördelőszerkesztő vezetésével már csak maroknyi munkatárs tartózkodott a szerkesztőségben, hogy a veszélyes kéziratokat, dokumentumokat megsemmisítsék. Az utolsó számban csak hírügynökségi anyagok, elfekvő, veszélytelen cikkek, jelentéktelen írások jelentek meg, és egy Tombor Jenő-cikk a háborús katonai helyzetről. Az utolsó oldal legalsó sarkán azonban egy kis hír: „Közeli tavaszi időjárást jeleznek a csonttollú madarak.” (Pár év múlva azonban dermesztő tél következett. Ami az időjárás-jelentést illeti, a Petőfi-kör 1956. júniusi sajtóvitáján elhangzott, hogy még a meteorológiai jelentés sem volt mindig igaz a lapokban, mert május elseje előtt mindig szép időt kellett jósolni, bármit mondtak a szakemberek.)

A *Magyar Nemzet* 1945. május 1-jén jelent meg ismét, ezúttal ismét Hegedűs Gyula szerkesztésében, jóllehet Szekfü és Barankovics joggal kívánta irányítani azt. Lapengedélyt ugyanis csak politikai pártok és társadalmi szervezetek kaphattak. Hegedűsnek régi szegedi barátja volt „Balogh páter”, Balogh István miniszterelnökségi államtitkár, akit „kézben tartható” priuszos emberként választott a debreceni kormányba Révai József, és akkoriban még kisgazdapártinak számított. Így lett kormánypárti a lap, immár az alapító főszerkesztő nélkül, „megfiatalítva” magát - I. évfolyam! -, mintha új lapról volna szó. Azt hiszem, nem a betiltások, hanem ez jelentette a lap életében az első törést. Még egy következett azután, az államosítás. A kormány „félhivatalosából” Balogh páter új pártjának, a Független Magyar Demokrata Pártnak a lapja lett, félig-meddig ellenzéki hangvétellel, a polgári újságírás hagyományával. 1949-ben aztán államosították. Nyugodtan mondhatjuk, hogy ez volt az igazi betiltás.

Amikor állami lett, hamarosan már csak az 1848-as 12 pont és a Nemzeti dal címbetűi őrizték meg az igazi *Magyar Nemzet* emlékét, és talán a tördelés jól ismert külsőségei. A pártközpontban fogalmazott anyagok tartalmánál talán csak a kiutalt újságpapír minősége volt borzalmasabb. Pedig Boldizsár Iván főszerkesztőnek nem a műveltsége és

Ünnepi kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban

gyakorlata hiányzott ahhoz, hogy jó lapot csináljon. Voltak kiművelt fők az új, kommunista munkatársak között is. Csak a szabadság hiányzott, amikor még a sorok között sem lehetett „üzenni, kikacsintani” az olvasóra. Amikor még a háborús cenzúra is humanus főszerkesztői korrigálásnak tűnhetett. Ez volt az az idő, amikor „a belgrádi csatornatöltelék-ről”, Titóról, az „imperialisták láncozott kutyájáról” írt mindegyik lap, kísértetiesen egyformán. Ez volt az az idő, amikor az a pesti vicc járta, hogy kér valaki az újságárustól egy Szabad Népet. Nincs, elfogyott - hangzik a válasz. Akkor egy Magyar Nemzetet. Mire a rikkancs: Hát ha magának *szabad nép a magyar nemzet*, akkor tessék!

Mégsem volt elég „pártos” a lap, újra és újra buktak le korábban lelkes kommunisták és még lelkesebb kollaboránsok, no és persze a meghűződő „burzsoá elemek”. Ismételt tisztogatások történtek. 1954-ben lett a Magyar Nemzet a Hazafias Népfrent lapja, miután - pártirányítással ugyan - a Nagy Imre-kormány nagyobb szerepet szánt a népfrentnek. Azt hinné az ember, hogy Boldizsár Iván sokarcúsága pótolhatatlan egy népfrentos lap élén. 1955. május 17-én mégis leváltották. Eltávolították Gimes Miklóst a szerkesztőbizottságból, aki a

Szabad Néptől érkezett és 18 munkatárssal együtt „racionalizálták” Fazekas György olvasószerkesztőt. Ez Rákosi újbóli megerősödésének és az 1956-os forradalomnak közéletét is jelzi a Magyar Nemzet történetében. A kirúgottak között volt Dutka Mária, Gáti Károly, vagy ahogy ma jobban ismerhetjük: Charles Gati, G. Vészi János. Két hét múlva inkább párton kívüli „elemek” eltávolítására került sor: Antalfy Gyula, Mátrai-Betegh Béla, Matolcsy Károly, Dernői Kocsis László és mások.

Mátrai-Betegh Béláról, a kulturális rovat egykori kiváló vezetőjéről az a szóbeszéd járja, hogy azért menesztették, mert megpróbált „összekacsintani” az olvasóval. Egy Hamlet-előadás kritikáját így kezdte: „Dánia börtön.” Majd később: „Anglia is börtön.” Az a tény, hogy életútját tilalomfák szegélyezték. Szögesdrótok árnyékában élt. Állandóan utcára került, a *Magyar Nemzethez* 1956 után kerülhetett vissza, *horribile dictu* a *Népszabadsághoz* áthívott Komlós János utóadaként. 1981-ig emelte a lap színvonalát. A *Magyar Nemzet* kezdettől fogva különösen három műfajban jeleskedett: a külpolitikai elemzésben (amikor volt és van magyar külpolitika és volt hozzá Barankovics vagy Gogolák méretű szakember), a publicisztikában és a kulturális területen. Mátrai-Betegh elsősorban a színikritikában volt nagy, igen szépen és gondosan írt, sohasem elnagyoltan. Jean Anouilh egyik darabjáról például így: „Színházi környezetben játszódik, ahol az utak amúgy is kuszák. Vastag valóság, irigység, intrika, kapzsiság, hazugság kereszteződik költészettel, ábránddal, illúzióval, szépséggel. A színház olyan Tejút, amelyen szemeteskocsik zötyögnek. Csillag porzik utánuk és krumplihéj potyog róluk.”

„Igazság pengett sarkantyúd nyomában, Te hercegi mód elegáns, pezsgőszínű kabátokat viselő, huszadik századi büsképű lovag” - búcsúzott tőle Ruffy Péter, és ez a nekrológ szerzőjét is minősíti.

Egy anekdota erejéig érdemes visszatérnünk Komlós Jánosra, hogy bepillantunk a „szocialista” sajtó kulisszatiitkai mögé. Komlós a

Magyar Nemzet kulturális rovatát vezette és egy alkalommal Király úr, legendás úri szabó, pardon: férfi szabó, aki kuncsaftjaitól annyit tudott, mint egy jobb taxisofőr, próba közben azt mondja: „Szóval Komlós úr átmegy a Népszabadsághoz? „Én? Eszembe sem jutott - nevetett Komlós. - Nagyon jól érzem magam a Nemzetnél.” „Át tetszik menni!” - zárta le a témát Király úr, a jól értesült. És mit ad ég, néhány nap múlva hívták Komlóst a pártközpontba és közölték vele: átmegy a *Népszabadsághoz*. (Görgey Gábor emlékezéséből.)

Mihályfi-korszak. Még díjat is neveztek el róla. Karinthy Ferenc „százszázalékos profinak” nevezte. Tény, hogy Az Est-lapoktól indult. Komor Imre főszerkesztőségét „komor időnek” élték meg a munkatársak, Mihályfi Ernő, „a párton kívüli bolsevik” talán azért hagyott jobb emléket maga után, mert ha leadta a lapot, kertjében virágai és növényei között feloldódhatott.

1956. A *Magyar Nemzet* már a nyári hónapokban egyre nyiltabbá vált. Lapozgatom a beszámolókat a Petőfi-kör üléseiről. Az *Irodalmi Újságon* kívül talán a *Magyar Nemzet* tükrözte egyre jobban az eseményeket. A november 4-i szám már nem kerülhetett utcára. Első oldalán Mindszenty József bíboros előző esti rádiószózatának szó szerinti szövege. A lap sorsával a Nagy Imre-kormány is foglalkozott. Úgy határoztak, hogy kormánylap legyen. Nem tudhatjuk, sikerülhetett-e volna mégis Pethő Sándor szellemében függetlenné válni, ahogyan az örökös, Pethő Tibor kívánta. Mindenesetre 1957. szeptember 7-ig nem merték megjelenését engedélyezni, még népfrent-lapként sem. Mihályfi Ernő állt ismét a szerkesztőség élén, aki - mai szemmel olvasva - aligha írhatott volna nagyobb elismerést az 56-os *Magyar Nemzetről*, mint amit írt: „Áruló politikusok és a hozzájuk csatlakozott újságírók egy csoportja az ellenforradalmi összeesküvés gócévá akarták tenni a Magyar Nemzet szerkesztőségét.”

1972-től Pethő Tibor a főszerkesztő, az Országos Béketanács főtítkárságával és népfrent-tisztségekkel megsanyargatott, de békebeli úri

mentalitásából soha ki nem vetkőzött Pethő Tibor, aki megérhette a rendszerváltozást és szerkesztőbizottsági elnökként kísérhette egykori lapja hányatott sorsának alakulását. Sokat látott, sokat megért ő. Volt mersze - ha nem is Aczél György engedélye nélkül - 1977 karácsonyán megjelentetni Illyés Gyula óriási visszhangot kiváltó, Erdély helyzetéről szóló cikkét. A maga idején majdnem Szekfű 1943-as cikksorozatához hasonló történelmi jelentőségű esemény volt ez.

1982-ben a „Tájékoztatói Hivatal alelnöke, Soltész István lett a főszerkesztő, és az egyre „puhuló”, vagyis egyre inkább csőd felé haladó Kádár-rendszerből a rendszerváltozás felé tartó években állt a szerkesztőség élén. A *Magyar Nemzet* azonban ezekben az években inkább Pozsgay Imre lapja volt, aki népfrent-főtítkárként egyre inkább saját orgánusaként kezelte.

E korszaknak is megvolt a maga történelmi eseménye: éppen Pozsgay „fedezése” mellett lett a lap Lakitelek első hazai hírmondója. Nem csoda, hogy első éveit után a *Magyar Nemzet* a nyolevanes évek végén jutott megint a csúcsra példányszám dolgában. Százezer példány! A *Magyar Nemzet* önmagára és olvasóira talált.

A rendszerváltozás sajtószabadságot, de merőben új sajtóviszonyokat és egészen új olvasói szokásokat és „nem-olvasói” szokásokat hozott. Világjelenség a legtöbb lap anyagi zavarára. Ez jelentkezett és hat ma is a *Magyar Nemzet* többszöri tulajdonosváltásában. De az is tény, hogy nemcsak hagyománya, de sajátos feladata van ennek a lapnak. Értelmiségi, polgári életforma tartalmas publicisztika, megbízható információ, kulturális tájékozódás nélkül nem létezhet. „A fotelben hátradőlve” olvasható, kiállózó újságot szerintem soha semmi nem pótolhatja.

Talán még irodalmi és kulturális mellékletünk is lesz egyszer, ha az olvasók állhatatosan ösztönzik erre a kiadót. Egy hatodik X-ben járó ember olykor már nehezebben kapható újításokra. De egy újság mindig új marad, mindig tud - tréfás szerkesztőségi szállóigénk szerint - „új novumot” adni... ■

A SZIKTIVKÁRI FINNUGOR ÍRÓTALÁLKOZÓ

1998. augusztus 18-tól 22-ig került sor a finnugor írók V. konferenciájára a Komi (=zürjén) Köztársaság fővárosában, Sziktivkárban.

Aki a „finnugor” szót hallja, általában a nyelvészetre gondol, hangok megfelelésére, közös eredetű szavakra, Sajnovics János lappföldi útjára és *Demonstratio...* című alapvető művére (1770), valamint Reguly Antal önfeláldozó gyűjtésére a vogulok és az osztjakok földjén 1841 és 1843 között. Voltaképp tehát a tudományra, egyetemi (s jó esetben: gimnáziumi) tanórákra. Jobb esetben a Kalevalára, a Nobel-díjas Sillanpääre. - Mostanában pedig a prosperáló Finnországra (például a Nokiával), az EU-tagságra esélyes, gazdaságilag egészségesen, egyenletesen fejlődő Észtországra, amely 1991-ben végre kiszakadhatott a szovjet-orosz medve gyilkos öleléséből.

A kisebb nyelvrokonokra kevesen gondolnak nálunk. Általában mindannyian elkönyvelődtek valaha primitív oroszföldi nemzetiségként (indiánokéhoz hasonló egzotikus közösségekként), később mindenféle szovjet, illetve lenini látszatjogokkal felruházott úgynevezett autonóm egységekként, s most megint az Orosz Köztársaság belső kis pszeudo-köztársaságainak névadó népeiként. (Elnökkel, kormánnyal, parlamenttel stb., stb. - A lényeg azonban nem változott, a II. Miklós-Sztálin-Jelcin sorban sorsuk - e pillanatban - reménytelenebbnek tűnhet föl, mint a külsőségek - zászló, címer, himnusz - alapján bárki gondolná.)

Ennyit hangulati előkészítésként. - A finnugor rendezvények az utóbbi negyven esztendőben egyébként örvendetesen gyarapodni kezdtek, tíz éve pedig alig nyomon követhető

(számomra) szerteágazásuk. Szerencsére a tudomány (amely a nyelvészet mellett már magában foglalja a történelmet, néprajzot és az irodalmat) továbbra is meghatározó, valamint a politika és a növekvő közérdeklődés már „finnugor világkongresszusokat” is eredményezett (1992-ben Sziktivkárban, 1996-ban Budapesten; 2000-ben lesz a harmadik, Helsinkiben). Ezeknek gyümölcseként néptánc, kórus, gyermekjáték, ifjúsági, művészeti és sok egyéb alkalmi rendezvény bizonyítja az újképletű nemzeti-nemzetiségi mozgalmak életképességét, nem is szólva az egyre több finnugor területen (országban) megrendezett „rokonépek napjáról”. Részben a tudományos rendezvények irodalmi szekcióiból, részben önálló helyi kezdeményezésekből (költőtalálkozók) nőtt ki a „finnugor írók” konferenciasorozata. Talán nem hiábavaló röpke számbavételük.

Még a létező, de már széteső Szovjetunió írószövetségének védnökségével a mari írók javaslatára gyűltek egybe 1989 májusában Jos-

kar-Olában a finnugor írók. A maga spontaneitásában talán ez volt a legjobb, legértelmesebb találkozó. Itt szinte felszakadtak a zsilipek, s itt hallottunk először döbbenetes adatokat a szovjet idők tényleges nemzetiségi politikájáról, a nemzetiségi értelmiség likvidálásáról, a lakkozott felület alatti rohadásról, korhadásról. - Kirándulásainkon már meg merték mutatni, hol találhatóak a tömegsírok. egy-két idős utcai járókelőről titokban azt is megsúgták, hogy személyükben hírhedt hóhérok közlekednek köztünk büntetlenül, szabadon. - A zárás napján minden résztvevő megszavazta, hogy ezt a rendezvényt újabbak kövessék.

A finnek vállalták a második, immár tematikus találkozó megtartását 1991-ben, Helsinki egyik elővárosában, Espoóban. *Az anyanyelv - szülőföldem* címként és jelszökeként is tiltalálatnak bizonyult, költöket, tu-

**A sziktivkári tanácskozáson:
Bella István, Domokos Péter,
Eva Toulouse**

Kortkerosz lakói kenyérral és sóval fogadják a finnugor írók küldöttségét

dósokat ihletett lendületes, fontos megnyilatkozásokra, előadásokra. Itt merült fel hangsúlyosabban is az ötlet, hogy a finnugor írókat az elkövetkező időkben szervezettel is össze kellene fogni, s egyben elnökséget is választani (minden népből egy fővel), amely szervezi a soron levő összeövetelt, s a tervezett kiadványok (tájékoztató füzet, antológiák) sorsát is figyelemmel kíséri. A finn kollégáknak nem tetszett az elgondolás, valahogy „szovjet találmánynak” vélték. Igazukat nem vitatom, arra azonban nem gondoltak, hogy a Szovjetunióban (amely akkor valóban végnapjait érte, a Gorbacsov-ellenes puccsot ott éltük át) nagy területen szétszórt finnugor népek s még inkább íróik számontartása, meghívása, utaztatása valamilyen központi szervezés, tervezés nélkül megoldhatatlan. Demokráciában élve s a teljes kötetlenséget élvezve nem gondoltak arra, hogy a következő tanácskozásra csinovnyikokat és kádereket is küldhet (írók helyett vagy írók gyanánt) egy-egy helyi apparátus.

Egerben 1993-ban mi, magyarok rendeztük a harmadik találkozót az *Anyanyelvünk, irodalmunk - ma kérdésköréről*. A magyar sajtó, rádió részletesen foglalkozott e sikeresnek mondható konferenciával,

résztevőit is felléptette. (Most már elárulhatom: az oroszföldi rokonok kiválasztására külön nagy gondot fordítottunk, a személyekhez ragaszkodtunk, a „csereajánlatokat” elutasítottuk.

Az észtországi Lohusaluban 1996-ban *Hidak (A fordítás szerepe a finnugor irodalmak életében)* cím jegyében tanácskoztak negyedszer az érintettek. Az észti szervezők is jól tudták, kiket kell és érdemes meghívni. A téma szerencsésnek s egyben kimeríthetetlennek bizonyult - több kiemelkedően jó előadással, érdekes hozzászólással. Minden résztvevő jó emlékekkel tért haza.

Az ötödik konferencia összehívására komi kollégáink vállalkoztak, s 1998 augusztusában sikeresen le is bonyolították Sziktivkárban *Az egység és egyéniség a finnugor irodalmakban* című rendezvényt. Ezúttal is szinte minden finnugor nép képviseltette magát íróival (emlékezetem szerint egy vogul, két osztják, egy nyenyec, három permják, tucatnyi házigazda - tehát zürjén -, két votják, két cseremis, két mordvin, két vepsze, hét észti, egy finn, négy magyar - Bella István, Domokos Péter, Nagy Katalin, Pomogáts Béla - voltak jelen, de moszkvai orosz és párizsi francia specialistával is találkoztunk).

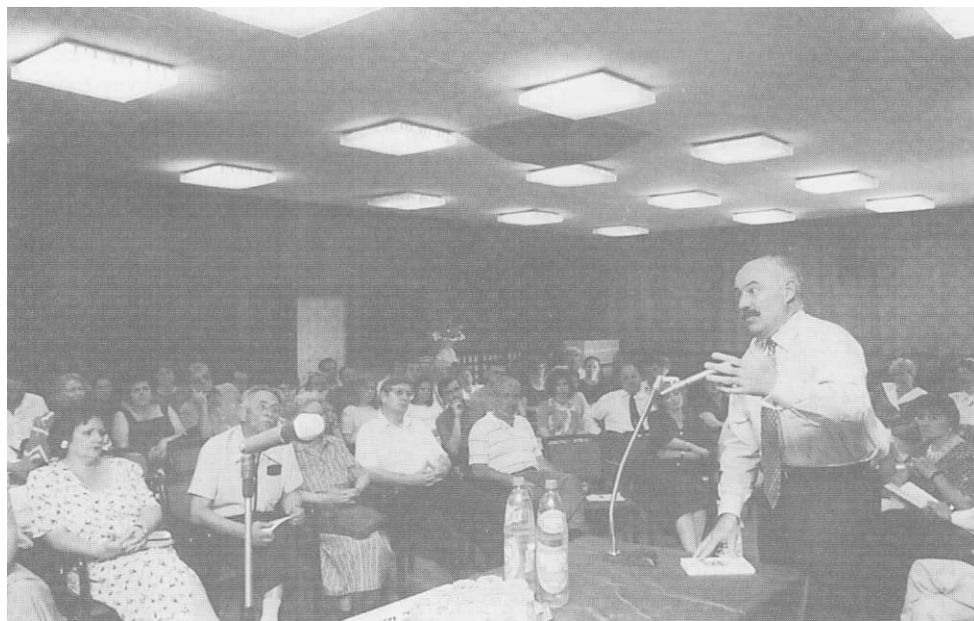
A konferenciák alapos szakmai értékelése még nem történt meg, s magam sem vállalkozom akár rövid jellemzésükre sem. Csupán megjegyzem: szűkebb szakmánkban, le-

gyünk költők vagy filológusok, még mindig fontosabb a tényfeltárás, az információk megadása, az ismerkedés. mint a divatos elméletek erőltetése, a nyugati szaktekintélyek bődült emlegetése. E törekvés Sziktivkárban az „etnofuturizmus” perspektíváinak, nagy íveinek érzékelésével próbált előtérbe kerülni. Vajon Lönnrot a maga Kalevalájával nem előzte-e meg legalább 150 esztendővel az újkori terminológiák sűrűjében tévelygőket?

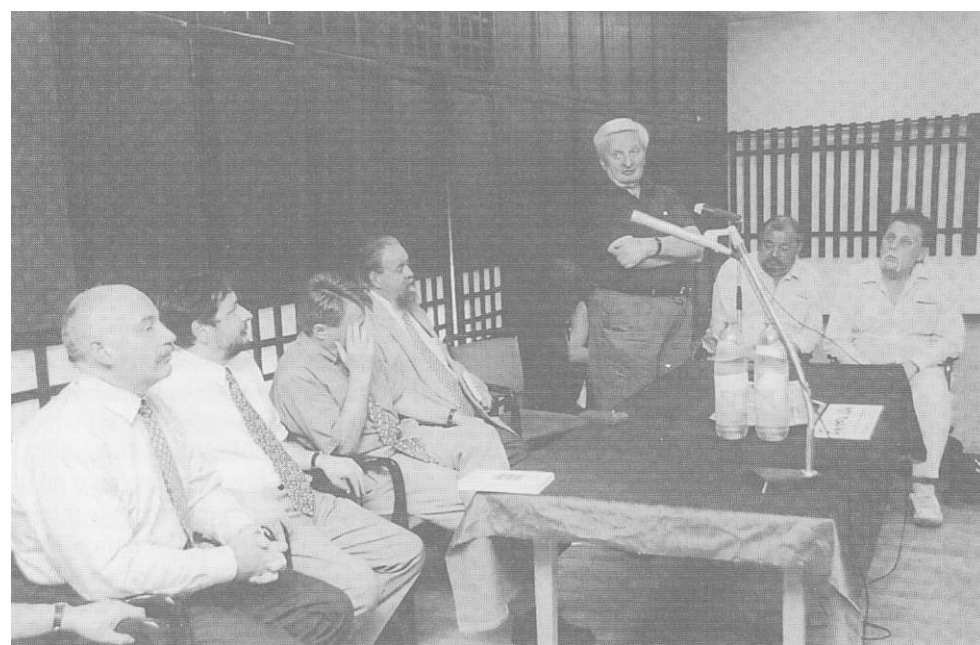
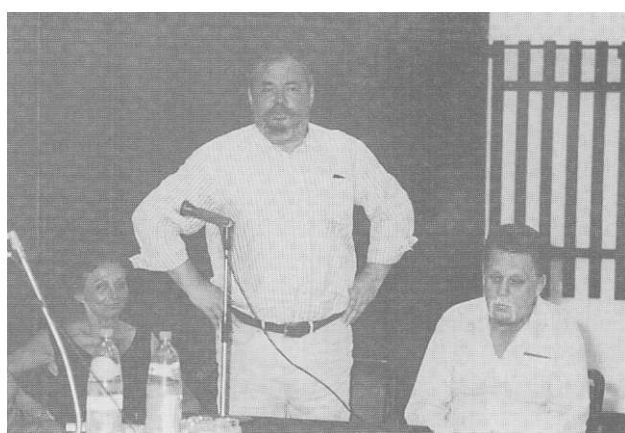
Vendéglátóink előzékenységének, kedvességének köszönhetően mindannyian jól éreztük magunkat a Sziszola és az Ezsva folyók találkozási pontján; a kirándulások, a rendezvények, a beszélgetések, a fogadások együttesen mindenkiben nyomot hagytak, érzéseket keltettek. Segíteni, menteni kell e tájakon a menthetőt, a visszaszoruló anyanyelvet, a sorvadó nemzeti kultúrát. Mert tagadhatatlan: még nagyon is jelen van a szovjet örökség. A Lenin-szobrok, képek a helyükön maradtak, az utcanevek mint Brezsnyev idején, a vezető posztokon most uraknak szólított régi elvtársak regnálnak. A stílus sem változott. S persze, főként orosz szó hallható - még a népi együttesek műsoraiban is. Mindezzel együtt Írószövetségünk elnökénél (véleményét beszélgetéseinkből, nyilatkozataiból ismerem) valamivel derülátóbb vagyok, hisz több mint harminc éve ismerem személyesen, bőrközeiből ezt a világot. Nagyon kemény, zivatáros évszázadokat vészelték át az egészen kicsiny finnugor népek és nyelvek is. Többször temették őket tudósok, politikusok, közírók, de hát - élnek, beszélnek s írnak is anyanyelvükön. (Hogy nincsenek iskoláik, hogy gond van a könyvkiadással, minderről szólni kell majd más alkalommal).

A legutóbbi években a zürjének nyolcszáz orosz szak-, műszó helyére kerestek, találtak és javasoltak egyenértékű megfelelőket saját nyelvkincsükből. Vékonyka, igénytelen külsejű füzetben őrzöm e hősiesség vállalkozás eredményét, a többedik zürjén nyelvújítás bizonyítékát. Ha más nem, jelentsen ez a kis szótár mindannyiunk számára reményt. Megmaradnak. Megmaradunk. ■

TALÁLKOZÁSOK

1998 májusában tartottuk meg Gödöllőn az Európai Utas bemutatkozását, amely a városról képet adó 1997/3., azaz a 28. számunk megjelenése óta esedékes volt. A nagy érdeklődéssel kísért találkozó alkalmat adott az Európai Utas és a Magyar Szemle által kiadott Martonyi János-esszégyűjtemény

könyvpremierjére is. Képeinken Martonyi János, illetve a házigazda, G. Merva Mária és Gémesi György, valamint a szerkesztőség és munkatársai képviselőiben Rockenbauer Zoltán, Módos Péter, Vujicsics Sztoján, Pomogáts Béla, Vathy Zsuzsa, Lázár Ervin és Gálfalvi György.

ANTAL LÁSZLÓ (1942-)
közgazdász

ASH, TIMOTHY GARTON (1955-)
történész, Oxford

BENKŐ SAMU (1928-)
történész, Kolozsvár

BRIX, EMIL (1936-)
történész, Bécs-London

BUZA PÉTER (1942—)
író, újságíró

CZAGA VIKTÓRIA (1951-)
főlevéltáros

DOLEŽAL, BOHUMIL (1940-)
politológus, egyetemi oktató,
Prága

DOMOKOS PÉTER (1936-)
író, irodalomtörténész

ESTERHÁZY PÉTER (1950-)
író

HUBAY MIKLÓS (1918-)
drámaíró

JANKOVICS MARCEL (1941—)
filmrendező, művelődéstörténész

KABDEBÓ TAMÁS (1934-)
író, műfordító, szerkesztő,
Dublin

MÉSZÖLY DEZSŐ (1918-)
író, költő, műfordító

MÓDOS PÉTER (1943-)
író, szerkesztő

PÁLFALVI LAJOS (1959-)
könyvtáros, Janus Pannonius
Tudomány Egyetem

POMOGÁTS BÉLA (1934-)
irodalomtörténész

ROCKENBAUER ZOLTÁN (1960-)
etnológus

ROSDY TAMÁS (1972-)
újságíró, a Magyar Nemzet
munkatársa

The Prime Minister, *Viktor Orbán*, in his interview given to *European Traveller* provides an overview of what has happened since 1989, the year of change. This is also the story of a new generation in politics and of the Fidesz victory in the Parliamentary elections of this Spring. *Samu Benkő's* study brings us back to the Age of Reform (1825-48), the era which laid the foundations of the political culture of modern Hungary. His study examines the political etiquette of the time, and its lessons for the present.

Four of Central Europe's important arts festivals are reported on. *Zoltán Rockenbauer* describes the atmosphere and events of the Salzburg Festival, steeped in tradition. We provide an illustrated report on the seventh Mittelfest, held in the north Italian town of Cividale, which is devoted to theatre. Also running for several years is the Vilenica, in Lipica in Slovenia, which is for writers; this year the Hungarian writer Péter Nádas received the festival's prize. He is celebrated by *Péter Esterházy* and we also print *Timothy Garton Ash's* lecture delivered to the Vilenica. This July a major Central European conference was held in London: its events and significance are described by *Emil Brix*.

For our economic series, *László Antal* writes on globalization and the problems facing individual national economies. *Béla Pomogáts* and *Marcel Jankovics* assess the prospects for politics and culture in the wake of the recent Hungarian elections. *Bohumil Deležal* examines the various negative stereotypes formed in Czech nationalist ideology. The celebrated Polish writer *Gustav Herling-Grudziński* features in *Lajos Pálfalvi's* essay and interview. For many years now *Péter Korniss* has been photographing the villages of

Transylvania, both Hungarian and Romanian, and the people who live in them. To the photographs here reproduced, *Péter Módos* provides an introduction.

The final three pieces are all concerned with anniversaries. A famous book by Arthur Griffith used the Hungarian Revolution of 1848 as an exemplar for his fellow Irishmen; *Tamás Kabdebó* writes on this. Pest, Buda and Óbuda united to form the city of Budapest 125 years ago. *Péter Buza* portrays the city at that time and *Viktória Czaga* gives us portraits of the first mayors of the new metropolis. The daily *Magyar Nemzet* first appeared sixty years ago; *Tamás Rosdy* looks back on the ups and downs of these sixty years. Finally *Péter Domokos* reports on a conference of Finno-Ugric writers in Siktivkar (Komi Republic, Russia). The next issue of *European Traveller* will appear in December.

Europäischer Reisender 32. 1998/3. - Resümee

Ministerpräsident *Viktor Orbán* gibt in seinem dem Europäischen Reisenden gegebenen Interview einen Überblick über die Wende und das Geschehen seit dieser Zeit, der gleichzeitig auch die Geschichte des Aufwachsens einer neuen politischen Generation, dem Sieger der Parlamentswahlen im Frühjahr, von Fidesz (Jungdemokraten), ist. In das Zeitalter der Begründung der modernen ungarischen politischen Kultur, in die Reformzeit (1825-1848) führt uns die Studie von Samu Benkő zurück, in der er die frühen Normen der „politischen Umgangsformen“ untersucht - sozusagen als Lehre für die Gegenwart.

Wir berichten in dieser Nummer über vier bedeutende kulturelle Festivals mit Veranstaltungsort

oder Thematik Mitteleuropa. *Zoltán Rockenbauer* beschreibt die Ereignisse und Atmosphäre des traditionsreichen Salzburger Festival. In diesem Jahr wurde im norditalienischen Cividale zum siebten Mal das mitteleuropäische Theaterfestival „Mittelfest“ veranstaltet, über das wir in einer Bildreportage berichten. Das im slowenischen Lipiza veranstaltete Schriftstellertreffen „Vilenica“ hat ebenfalls schon mehrjährige Tradition, den diesjährigen Preis erhielt *Péter Nádas* zuerkannt. Den Ausgezeichneten ehrt *Péter Esterházy* mit seinem Artikel und wir veröffentlichen den als Einleitung zur Debatte verlesenen Vortrag von *Timothy Garton Ash*. London war im Juli Schauplatz einer großen mitteleuropäischen Kulturpräsentation. Über die Ereignisse und Bedeutung der Schau schreibt *Emil Brix*. In unserer Wirtschaftsreihe untersucht *László Antal* den Globalisierungsprozeß und innerhalb dessen die Probleme der einzelnen Nationalwirtschaften. *Béla Pomogáts* und *Marcel Jankovics* analysieren die politische Lage nach den Wahlen und die Aussichten der Kultur. Die Studie von *Bohumil Doležal* untersucht die Typen der sich in der Geschichte der tschechischen Nationalideologie herausgebildeten Feindbilder. Der Hauptakteur des Essays und Interviews von *Lajos Pálfalvi* ist *Gustaw Herling-Grudziński*, der namhafte, emigrierte politische Schriftsteller und Redakteur. *Péter Korniss* fotografiert seit Jahrzehnten die ungarischen und rumänischen Dörfer Siebenbürgens und die dort lebenden Menschen. Seine Kunst stellen wir mit der Reproduktion einiger seiner Bilder und dem Text von *Péter Módos* vor. Das Apropos der folgenden drei Artikel ist jeweils ein Jahrestag. *Arthur Griffith* stellte seinen irischen Landsleuten in seinem Buch „Auferstehung Ungarns“ die ungarische Revolution von 1848

als Beispiel vor. Über das Buch schreibt *Tamás Kabdebó*. Vor 125 Jahren wurde Budapest durch den Zusammenschluß der drei Städte Pest, Buda, Óbuda gegründet. Der Artikel von *Péter Buza* skizziert die damalige Stadt und *Viktoria Czaga* zeigt ein Porträt über die ersten Bürgermeister der Hauptstadt, 1938 ist die erste Nummer der Tageszeitung „Magyar Nemzet“ erschienen, mit der bewegten Geschichte des nun sechzigjährigen Blattes macht *Tamás Rosdy* bekannt. *Péter Domokos* berichtet über das Treffen der finno-ugrischen Schriftsteller in Sikiwkar (Rußland, Republik Komi). Die nächste Nummer des *Europäischen Reisenden* erscheint im Dezember.

Viaggiatore Europeo 32. 1998/3

Il primo ministro ungherese *Viktor Orbán* nella sua intervista espone un resoconto dei cambiamenti politici, analizzando la storia degli ultimi dieci anni che, allo stesso tempo è la storia della crescita di una nuova generazione politica, quindi della Fidesz, vincente alle ultime elezioni parlamentari tenutesi questa primavera. Il saggio di *Samu Benkő* ci riporta all'epoca della nascita della moderna cultura politica ungherese, cioè alla cosiddetta „età delle riforme“ (1825-1848), esaminando le norme del „bon ton“ politico dell'epoca, come morale per il presente. Questo numero presenta quattro festival culturali avvolti in vari luoghi mitteleuropei. *Zoltán Rockenbauer* descrive gli avvenimenti e l'atmosfera del festival tradizionale di Salisburgo. A Cividale, nell'Italia del Nord, quest'anno è stato organizzato per la settima volta il *Mittelfest*, incontro teatrale mitteleuropeo, di cui presentiamo un riassunto illustrato con delle foto. La *Vilenica*, l'incontro ormai tradizionale degli scrittori, anche

quest'anno è stato aggiudicato a *Péter Nádas*. Ci congratuliamo con lo scrittore dedicandosi un articolo di *Péter Esterházy* e pubblichiamo la conferenza di *Timothy Garton Ash* che è servita da spunto per gli ulteriori dibattiti. In giugno a Londra è stata tenuta una presentazione significativa della cultura mitteleuropea, a cui *Emil Brix* in questo numero dedica un reportage. *László Antal* nella sua rubrica economica analizza il processo della globalizzazione relativamente ai problemi economici dei singoli paesi. *Béla Pomogáts* e *Marceli Jankovics* giudicano la situazione politica dopo le elezioni e le prospettive della cultura. Il saggio di *Bohumil Doležal* esamina la tipologia delle „immagini dei nemici“ create nella storia dell'ideologia nazionale ceca. Il protagonista del saggio-intervista di *Lajos Pálfalvi* è *Gustaw Herling-Grudziński*, il noto scrittore e redattore polacco. *Péter Korniss* ormai già da decenni fotografa i paesi ungheresi della Transilvania ed i suoi abitanti. Le riproduzioni di alcune foto ed il testo di *Péter Módos* presentano l'arte di Komi.

I seguenti tre articoli ricordano tre anniversari. Il libro di *Arthur Griffith*, la *Resurrezione dell'Ungheria*, pone come modello destinato ai suoi compatrioti irlandesi la rivoluzione ungherese del 1848: il libro viene presentato da *Tamás Kabdebó*. Budapest è nata 125 anni fa con l'unific di tre città: Buda, Pest e Óbuda. L'articolo di *Péter Buza* rievoca la città di allora, mentre l'articolo di *Viktória Czaga* disegna i ritratti dei primi sindaci della città ungherese. Il primo numero del giornale *Magyar Nemzet* è uscito nel 1938: *Tamás Rosdy* racconta le vicissitudini del quotidiano sessante. *Péter Domokos* ci informa sull'incontro degli scrittori ugro-finnici, tenuto a Sikiwkar (Repubblica Komi, Russia). Il prossimo numero del *Viaggiatore Europeo* uscirà in dicembre.

EURÓPA UTASAIHOZ AZ EURÓPAI UTASBAN!

Európa országaiban mindenütt találkozhat
a magyar Európa Biztosító Rt. francia tulajdonosának,
a Gan-nak a pénzügyeivel.

A világ nemzetközi pénzpiacán tekintélyt szerzett intézményhálózat
magyar tagja az Európa Biztosító Rt.

VELÜNK
NEM KÖTELEZŐ
VELÜNK
ÉRDEMES

Címünk: 1114 BUDAPEST
Hamzsabégyi út 37.
Tel.: 269-80-80

Mindig újat mutatunk!

Az MKB magas színvonalú forintszámla szolgáltatást kínál magánszemélyek részére

- ✓ Amennyiben Ön a Magyar Külkereskedelmi Bank bármely fiókjában forintszámlát nyit, széles körű privát szolgáltatásaink révén pontosan és kényelmesen intézheti mindennapi pénzügyeit.
- ✓ Lehetősége van a számláján lévő teljes összeget vagy annak egy részét többféle módon és időtartamra költségmentesen lekötni, így a kedvezőbb kamatozásnak köszönhetően még magasabb hozamot érhet el.
- ✓ A számlavezetéshez kapcsolódóan bankkártya szolgáltatást is kínálunk, amelynek segítségével kényelmesen és biztonságosan fizethet. Forint- és devizaalapú VISA és Europay bankkártyáinkat a világ 220 országában használhatja készpénzfelvétellel és kereskedelmi fizetésre.
- ✓ Megbízható befektetési formát jelentenek az MKB fiókjaiban megvásárolható, magas hozamú, különböző lejáratú értékpapírok, amelyek mögött a Magyar Külkereskedelmi Bank áll.

MKB forintszámla - Kezeskedünk értékeiért

Magánszemélyek részére kínált szolgáltatásainkról érdeklődjön a 327-8666-os telefonszámon
Központi Ügyfélszolgálatunknál, illetve az MKB pénztáraiban és fiókjaiban.

Az értékmutató